

POLITIČKA PARTICIPACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Sarajevo, 2012.

Edicija **BH POLITIKA** Sarajevskog otvorenog centra
ediciju uređuje Saša Gavrić
Knjiga 2.

naslov: POLITIČKA PARTICIPACIJA U
BOSNI I HERCEGOVINI

priredivači: Arijana Aganović, Saša Gavrić

prevod_tehnička priprema: Dalila Mirović

lektura_korektura: Ivana Teronić, Mirela Rožajac-Zulčić

prelom_naslovnica: Dina Vilić

izdavač: Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba

za izdavača: Saša Gavrić



© Sarajevski otvoreni centar/autori/ice

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njezinih dijelova je poželjno, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba

Autori/ce tekstova su se koristili/e različitim jezičkim normama koje se upotrebljavaju u Bosni i Hercegovini. Zbog poštivanja autorske nezavisnosti, jezičke razlike su zadržane u finalnim verzijama tekstova.

Projekat je organiziran uz podršku Ambasade Kraljevine Norveške u BiH. Stavovi i mišljenja izneseni u ovom zborniku su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja izdavača ili donatora. Autori/ce odgovaraju za svoje tekstove.

ISBN 978-9958-9959-7-2

POLITIČKA PARTICIPACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Sadržaj

PREDGOVOR	7
SISTEM	9
Zarije Seizović ETNO-MOBILIZACIJA I INSTITUCIONALNA DISKRIMINACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI	11
Valery Perry USTAV BOSNE I HERCEGOVINE	39
Miroslav Živanović LOKALNA SAMOUPRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI	51
Svetlana Cenić DRŽAVA, FINANSIJE, BUDŽET	69
Vanja Matić NATO I PRIMJENA REZOLUCIJE 1325 VIJEĆA SIGURNOSTI UN-A O ŽENAMA, MIRU I SIGURNOSTI	87
PRAVA	101
Saša Madacki LJUDSKA PRAVA	103
Besima Borić SOCIJALNA PRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI	119
Adnan Kadribašić NACIONALNI MEHANIZMI ZA RAVNOPRAVNOST SPOLOVA U BOSNI I HERCEGOVINI	135
Nenad Veličković OBRAZOVANJE: NACIONALIZAM U BOŠNJAČKIM, HRVATSKIM I SRPSKIM ČITANKAMA	151
POLITIKA	165
Tomislav Damnjanović KAMPANJA ZA POČETNIKE	167
Julia Mikić LIDERSKE VJEŠTINE ZA MLADE AKTIVISTE I AKTIVISTICE U BOSNI I HERCEGOVINI	185
BIOGRAFIJE	203

PREDGOVOR

Ova publikacija je rezultat rada Sarajevskog otvorenog centra i saradnika/ca koji/e su sudjelovali/e na prvoj Akademiji političkog liderstva, održanoj od 29. juna do 5. jula 2012. godine u Sarajevu, a koju je organizovao Sarajevski otvoreni centar uz podršku Ambasade Kraljevine Norveške u BiH. Akademija je okupila mlade ljude koji dolaze iz različitih političkih stranaka i nevladinih organizacija u BiH. Cilj Akademije političkog liderstva jeste jačanje kapaciteta mladih ljudi koji se žele aktivno baviti politikom i sudjelovati u procesima donošenja odluka.

S obzirom na to da mladi/e političari/ke nisu dovoljno zastupljeni/e u političkim strukturama niti imaju mogućnost donošenja odluka, edukacija o političkom sistemu i različitim društvenim segmentima koji utječu na političke procese je neophodna kako bi se stvorili preduslovi za njihovo učešće. Važna komponenta ove akademije jeste sudjelovanje žena u politici, tako da su neki od modula akademije posvećeni ulozi žena u političkim strankama i njihovom pozicioniranju unutar stranačkih tijela. Učesnici/e akademije su imali/e priliku upoznati neke od političara/ki iz izvršne i zakonodavne vlasti u BiH, te predavače/ice iz BiH, Hrvatske i Srbije koji/e imaju višegodišnje iskustvo u akademskom, političkom i društvenom radu. Akademija političkog liderstva, u trajanju od sedam dana, pokrila je teme koje se tiču političkog sistema BiH, ljudskih prava, ustavnih reformi, državnih finansija, lokalne samouprave, izbora, obrazovanja, medija, evro-atlantskih integracija BiH, te pitanja liderskih vještina.

Na prvu Akademiju političkog liderstva prijavilo se 142 mladih ljudi iz različitih političkih stranaka i nevladinih organizacija u BiH. Na njoj su sudjelovali/e mladi/e političari/ke koji/e dolaze iz sljedećih političkih stranaka: Demokratska narodna zajednica (DNZ), Demokratska partija (DP), Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), Hrvatska demokratska zajednica 1990 (HDZ 1990), Narodna demokratska stranka (NDS), Narodna stranka radom za boljitak (NSRZB), Naša stranka (NS), Nova socijalistička partija (NSP), Partija demokratskog progresa (PDP), Socijaldemokratska partija (SDP), Stranka za BiH (SBiH), Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD), Stranka demokratske akcije (SDA), Savez za bolju budućnost (SBBiH), te iz nekoliko udruženja: Asocijacija studenata Fakulteta političkih nauka Sarajevo, Atlantska inicijativa, Udruga mladih Dnevni boravak, Vijeće mladih Mostara, Sumero. Također, želimo naglasiti da smo imali učesnike/ce iz različitih dijelova BiH: Banje Luke, Bihaća, Brčkog, Fojnice,

Gruda, Kiseljaka, Modriče, Mostara, Pala, Ribnika, Sarajeva, Šamca, Širokog Brijega, Tuzle, Ugljevika i Zenice.

Ovo je druga publikacija Sarajevskog otvorenog centra koja izlazi u okviru edicije *BH Politika*. Tekstovi koji se nalaze u ovoj publikaciji predstavljaju izlaganja predavača i predavačica Akademije političkog liderstva. Publikaciju smo podijelili na tri dijela: **Sistem, Prava i Politika**. U prvom poglavlju pod nazivom **Sistem** nalaze se tekstovi Zarija Seizovića (*Etno-mobilizacija i institucionalna diskriminacija u Bosni i Hercegovini: kratak povijesno- pravno- politološki diskurs*; Valery Perry: *Ustav Bosne i Hercegovine: stanje, izazovi i šanse*; Miroslava Živanovića: *Lokalna samouprava u Bosni i Hercegovini*; Svetlane Cenić: *Država, finansije, budžet* i Vanje Matić: *NATO i primjena rezolucije 1325 Vijeća sigurnosti UN o ženama, miru i sigurnosti*. U drugom poglavlju pod nazivom **Prava** nalaze se tekstovi Saše Madackog: *Uvod u ljudska prava*; Besime Borić: *Socijalna prava u BiH*; Adnana Kadribašića: *Nacionalni mehanizmi za ravnopravnost spolova u BiH* i Nenada Veličkovića: *Nacionalizam u bošnjačkim, hrvatskim i srpskim čitankama*. U trećem poglavlju pod nazivom **Politika** nalaze se tekstovi Tomislava Damnjanovića: *Kampanja za početnike* i Julie Mikić: *Liderske vještine za mlade aktiviste i aktivistice u BiH*.

Sarajevski otvoreni centar svojim programima želi utjecati na povećanje učešća građana i građanki u političkim odlukama i to kroz edukaciju i informisanje o političkim procesima, institucijama i akterima. Smatramo da je za jačanje demokratskog društva neophodno jačanje građanske svijesti o političkim tokovima, nadgledanje državnih institucija, te utjecanje na povećanje njihove odgovornosti. Povećanje kapaciteta i znanja članova i članica stranaka i nevladinih organizacija znatno utječe na odgovornu politiku koja će doprinjeti izgradnji društva jednakih mogućnosti.

Sarajevski otvoreni centar će nastaviti da se zalaže za bolju saradnju civilnog društva i političkih stranaka kako bismo postigli viši stepen u poštivanju ljudskih prava. Iskreno se nadamo vašim kritikama, pohvalama i komentarima.

Arijana Aganović i Saša Gavrić

SISTEM

**ETNO–MOBILIZACIJA I INSTITUCIONALNA
DISKRIMINACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI**

- KRATAK POVIJESNO-PRAVNO-POLITOLŠKI DISKURS -

I UVOD

Etno-mobilizacija bi se, jednostavnim jezikom, mogla definirati kao „zbijanje vlastitih redova”, unutar jednog etno-nacionalnog korpusa, radi postizanja određenog cilja odnosno vršenja nekih vanrednih poslova, najčešće radi „organiziranja odbrane od neprijatelja” odnosno otklanjanja uzroka ugroženosti.¹ Ona podrazumijeva dovodenje pripadnika jedne etničke grupe u stanje pripravnosti, spremnosti, mobilnosti, pokretljivosti, pomičnosti, što bi trebalo biti pretpostavka vršenja određenih radnji i/ili prepreka i brana iznenadnom ili najavljenom „napadu” druge, „suprotstavljene” etničke grupe ili grupa.

Etno-mobilizacija može biti vršena od strane različitih činioca, koji mogu biti unutarnji (unutar jedne nacije/države, jedne etničke grupe) i vanjski (oni koji djeluju izvana, izvan teritorija jedne države ili jedne etničke grupe).² Takođe, etno-mobilizacija je fenomen koji može biti latentne ili

1 Sam termin „mobilizacija” je prevashodno vojni i označava: „prevodenje oružanih snaga države iz mirnodopskog stanja u mobilno i dovodenje njihovo u potpunu bojnu gotovost” (Bratoljub Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi*, Zora, Zagreb, 1972). U istom rječniku, širi smisao termina „mobilizacija” određen je kao „privlačenje određenih grupa stanovništva [...] na izvršenje nekih zadataka koje zahtijevaju okolnosti momenta”, kao i „staviti u pokret, pokrenuti (npr. narodne mase) u svrhu vršenja nekih izvanrednih poslova”. Kovanica „etno-mobilizacija” označavala bi upravo ovo posljednje: pokretanje narodnih masa u svrhu vršenja nekih izvanrednih poslova, koji bi, u osvit rata na području bivše Jugoslavije, bili *odbrana ugroženog naciona* (u najširem smislu riječi).

2 Odmah na početku je nužno istaći distinkciju između termina *nacionalna grupa* i *etnička grupa*. U zapadnim zemljama, nacionalni interes podrazumijeva interes cijele nacije (države), dakle nacionalni interes identičan je državnom, dok se u nas, pod pojmom

manifestne prirode – ona se može provoditi pod firmom afirmacije nacionalnog (etničkog), ali s ciljem stvaranja svijesti među pripadnicima dotičnog etnikuma o potrebi homogenizacije (latentna) ili se može direktno i javno agitovati i kao nužnost i cilj postaviti ideološko-politička homogenizacija pripadnika jedne nacije (manifestna). Mobilizatori mogu pripadati različitim kategorijama stanovništva (to mogu biti političari, vojna lica, intelektualci, „obični” građani i dr.) i oni, redovno, procentualno čine vrlo mali dio jedne etničke grupe.

Uzroci etno-mobilizacije mogu biti različiti – politički, socijalni, ekonomski, pravni itd. Predmetom ove analize biće pravni uzroci i razlozi etno-mobilizacije u Bosni i Hercegovini krajem 80-ih i početkom 90-ih godina prošloga vijeka, te njen uticaj na post-ratni, dejtonski pravno-politički ustroj Bosne i Hercegovine. Kako je konsideracija pravnih uzroka etno-mobilizacije praktički neodvojiva od političkih uzroka, to će razmatranje biti prošireno i na ovu političku komponentu (uzrok) etno-mobilizacije i polarizacije bh. društva pred izbijanje sukoba³ u bivšoj Jugoslaviji, za vrijeme sukoba, te nakon rata. Takođe, sasvim je jasno da razmatranje uzroka etno-mobilizacije u Bosni i Hercegovini nužno podrazumijeva i uključivanje analize vanjskih utjecaja na etno-mobilizaciju i radikalnu etno-homogenizaciju u BiH, prije svega, utjecaja susjednih država Srbije i Hrvatske.

nacionalni interes podrazumijeva interes jednog od tri konstitutivna naroda (Bošnjaka, Hrvata, Srba), što je, ustvari, gledano kroz prizmu međunarodnog javnog prava i međunarodnih odnosa, interes etničke grupe (etnički [ne nacionalni!] interes).

3 Termin „konflikt” ovdje se koristi kao *genus proximum* rata, u skladu s tzv. teorijom rješavanja sukoba (*Conflict Resolution Theory*), koja različite pojavne oblike sukoba (kao što su ratovi, agresija jedne zemlje na drugu te slične destruktivne sociološke pojave) označava generičkim aksiološki neutralnim pojmom „konflikt”, u svrhu stvaranja uvjeta za njihovu analizu naučnim metodama, prema principu *sine ira et studia*. Na žalost teoriju rješavanja sukoba zamijenila je praksa tzv. „upravljanja konfliktom” (*Conflict Management*). Ova praksa, kao forma rješavanja (okončanja) rata u bivšoj Jugoslaviji, očigledno je inspirirala neupućenu, pristrasnu, nedjelotvornu i nezainteresiranu međunarodnu zajednicu koja je, obilježena diskursom hiperobjektivizma, čini se, uspjela do danas „upravljati konfliktom” održavajući u BiH stanje „ni rata ni mira”, preciznije stanje „odsustva oružanog sukoba”.

II PRAVNO-POLITIČKI UZROCI ETNO-MOBILIZACIJE

1. Konstatacija općeg stanja u SFRJ prije izbijanja sukoba

Pitanje svih pitanja u bivšoj jugoslovenskoj federaciji (sasvim sigurno i u današnjoj BiH) bilo je nacionalno pitanje, koje je, kao jedno od ključnih neriješenih pitanja, dovelo do intenzifikacije međunacionalnog sukoba, te, *in ultima linea*, do raspada bivše Jugoslavije. Najagresivniji je bio emergentni nacionalizam srpske provenijencije čiji *ressentiment*, (p)ojačan i okuražen autoritarnim režimom koji mu je bio državno-pravni okvir, na Balkanu nije imao premca. No, za njim nisu zaostajala, posebno u kasnijim fazama sukoba, niti druga dva nacionalizma značajna za BiH i njeno post-konfliktno definiranje i funkcioniranje.

Već 80-ih godina prošlog vijeka, u pojedinim republikama jugoslovenske federacije javljaju se protivteže srpskoj (srbijskoj) hegemoniji i unitarizmu. Nasuprot centralističkom konceptu državne vlasti nastalom u Beogradu⁴, u Sloveniji je počela kampanja reafirmacije interesa Slovenaca na pravnom i državno-političkom planu. Kampanja je prevalentno smjerala poduzimanju niza reformskih zahvata u smjeru promocije civilnog društva te različitih reformi koje su za posljedicu trebale imati neposrednu ekonomsko-političku korist za države članice ali ne (više) za federaciju kao cjelinu. Zagovarana državno-politička decentralizacija, koja je

4 Prema Ustavu Srbije iz 1990. godine, predsjednik Republike je imao veoma široke ovlasti (član 83.): „Predsednik Republike: predlaže Narodnoj skupštini kandidata za predsjednika Vlade, pošto sasluša mišljenje predstavnika većine u Narodnoj skupštini; predlaže Narodnoj skupštini candidate za predsjednika i sudije Ustavnog suda; ukazom proglašava zakone; obavlja poslove iz oblasti odnosa Republike Srbije sa drugim državama i međunarodnim organizacijama, u skladu sa zakonom; rukovodi oružanim snagama u miru i ratu i narodnim otporom u ratu; naređuje opštu i djelimičnu mobilizaciju; organizuje pripreme za odbranu u skladu sa zakonom; kad Narodna skupština nije u mogućnosti da se sastane, po pribavljenom mišljenju predsednika Vlade, utvrđuje postojanje neposredne ratne opasnosti ili proglašava ratno stanje; po svojoj inicijativi ili na predlog Vlade, za vrijeme ratnog stanja ili neposredne ratne opasnosti, donosi akte o pitanjima iz nadležnosti Narodne skupštine, s tim što je dužan da ih podnese na potvrdu Narodnoj skupštini čim ona bude u mogućnosti da se sastane. Aktima donetim za vreme ratnog stanja mogu se ograničiti pojedine slobode i prava čovjeka i građanina i izmeniti organizacija, sastav i ovlašćenja Vlade i ministarstava, sudova i javnih tužilaštava; na predlog Vlade, kada su na dijelu teritorije Republike Srbije ugroženi sigurnost Republike Srbije, slobode i prava čovjeka i građanina ili rad državnih organa, proglašava vanredno stanje i donosi akte za preduzimanje mera koje takve okolnosti iziskuju, u skladu sa Ustavom i zakonom; daje pomilovanja; dodeljuje odlikovanja i priznanja utvrđena zakonom; obrazuje stručne i druge službe za obavljanje poslova iz svoje nadležnosti; obavlja i druge poslove u skladu s Ustavom.”

trebala završiti u transformaciji Jugoslavije u konfederativni tip državnog uređenja, postepeno je dolazila u sve žešći sukob s autoritarno-centralističkom i nedemokratskom politikom Beograda, personifikovanom u liku Slobodana Miloševića, u to vrijeme visokopozicioniranog partijskog (a kasnije i državnog) dužnosnika.⁵

Godine 1987, srbijanska vlada pod Miloševićevim centralističkim režimom počinje primjenu represivnih mjera na Kosovu, a 1990. godine, na prvim višepartijskim izborima u bivšoj Jugoslaviji, Slobodan Milošević izabran je za predsjednika Srbije, čime je njegova faktička pozicija „vladara Srbije” dobila i adekvatnu pravnu podlogu.⁶ Septembra iste godine, donesen je novi Ustav Srbije, kojim su „pokrajine Vojvodina i Kosovo izgubile [...] svoju autonomiju garantiranu još važećim ustavom SFRJ. Taj samovoljni čin Srbije bio je onaj detonator koji je najneposrednije olabavio odgovornost ostalih republika za očuvanje jedinstvene Jugoslavije, kao zajedničke države”.⁷ Ovim činom je kosovska i vojvođanska vlada stavljena pod direktan utjecaj beogradskih vlasti i Miloševićeve ultranacionalističke politike.⁸ Ovakvu politiku je, prije svega, karakteriziralo nepriznavanje

5 U to vrijeme izbio je poznati skandal s hapšenjem tri novinara slovenačkog liberalnog magazina *Mladina*, koje je armijski vrh optužio za odavanje vojne tajne. U Ljubljani, pukovnik Aleksandar Vasiljević je naredio otvaranje istrage, koju je vodio pukovnik Živko Mazić i koji je marta 1988. utvrdio da Janez Janša zaista ima fotokopiju naredjenja Komandanta IX armije, strogo pov. br. 5044-3/8. 1. 88. o organizaciji i borbenoj gotovosti JNA. Kako su u pribavljanju i objavljivanju ovog dokumenta učestvovali još i zastavnik Ivan Borštner, novinar David Tasić i urednik Franci Zavrl, to je i njih Vojni sud, zajedno s Janezom Janšom optužio za odavanje vojne tajne. Novinari su osuđeni na višegodišnje zatvorske kazne u tipičnom političkom procesu. Cijeli slučaj je dobroano podigao tenzije u odnosima Beograda (posebno federalnog armijskog vrha) i Ljubljane.

6 Na tim izborima, u Sloveniji i Hrvatskoj pobijedile su liberalne struje tadašnjih komunisti, koje je karakterizirala reformska orijentacija kako u domenu ekonomije tako i prava i politike. Iste godine održani su i izbori u BiH – 18. 11. 1990.).

7 Ibrahimagić, Omer (1998). *Bosna i Bošnjaci između agresije i mira*. Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i El Kalem, str.133

8 Prema članu 4. Ustava SFRJ iz 1974. godine, „Socijalistička autonomna pokrajina je autonomna socijalistička samoupravna demokratska društveno-politička zajednica”, čija se teritorija ne može mijenjati bez njenog pristanka (član 5. Ustava). Ustav Republike Srbije iz 1990. godine u članu 6. ukida ovu autonomiju i regulira da „U Republici Srbiji postoje Autonomna pokrajina Vojvodina i Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija, kao oblici teritorijalne autonomije” (kurziv Z. S.). U drugom slučaju autonomija je svedena na isključivo teritorijalnu autonomiju, što u političkom smislu ne znači ništa. U članu 109. Ustava Republike Srbije autonomnim pokrajinama date su simbolične nadležnosti. Ovaj član glasi „Autonomna pokrajina, preko svojih organa: 1. donosi program privrednog, naučnog, tehnološkog, demografskog, regionalnog i socijalnog razvoja, razvoja poljoprivrede i sela, u skladu sa planom razvoja Republike Srbije, i utvrđuje mere za njegovo sprovođenje; 2. donosi budžet i završni račun; 3. donosi odluke i opšte akte, u skladu sa Ustavom i zakonom, kojima uređuje pojedina pitanja od interesa za građane u autonomnoj pokrajini u oblastima:

i povrede građanskih prava i sloboda kosovskih Albanaca, a represivne mjere koje je provodio režim imale su značajnog odjeka, posebice s početka do kraja 80-ih, u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Makedoniji. Počela je etnička polarizacija unutar granica republika, manje-više po principu jedna država-jedna nacija. Jedina republika koja se, zbog svoje specifične demografske strukture nije uklapala u ovaj *pattern*, bila je BiH.⁹

Nakon pobjede na prvim višestranačkim izborima u Hrvatskoj, bivši general JNA dr. Franjo Tuđman, je, prije i za vrijeme rata, razvio veoma kontraverznu politiku prema BiH. S Miloševićem je, kako se tvrdi, na sastancima u Karadorđevu i Tikvešu pokušavao podijeliti BiH, dok se, deklarativno, nije htio miješati u unutrašnje stvari BiH. No, angažman Hrvatske vojske u BiH, sa stanovišta međunarodnog javnog prava, izjednačio je Hrvatsku i Srbiju kao „suagresora na BiH”¹⁰. Kontekst u kojem se oblikovala Tuđmanova politika spram BiH bio je sljedeći: jasno izražena želja srpskog stanovništva u BiH za pripojenjem Srbiji odnosno Jugoslaviji te koncept muslimanskog (bošnjačkog) ustrajavanja na konceptu jedinstvene BiH u „avnojskim granicama” doprinjeli su da je njegova politika varirala od pripajanja Hrvatskoj Srednje Bosne, Hercegovine i Posavine do najšire decentralizacije BiH (naravno, pod pretpostavkom da BiH opstane kao neovisna država). Ukratko, bosanski Hrvati su, prema idejama Franje Tuđmana, imali na raspolaganju opciju podjele BiH na tri nacionalne države, opciju unutarnjeg preuređenja BiH u konfederaciju tri nacionalne države¹¹, te opciju unije dvaju država, od kojih je jedna muslimansko-hrvatski „entitet” koji se realizirao u formi Federacije BiH.

kulture; obrazovanja; službene upotrebe jezika i pisma narodnosti; javnog obaveštavanja; zdravstvene i socijalne zaštite; društvene brige o deci; zaštite i unapređivanja životne sredine; urbanizma, i u drugim oblastima utvrđenim zakonom; 4. izvršava zakone, druge propise i opšte akte Republike Srbije čije je izvršavanje povereno organima autonomne pokrajine i donosi propise za njihovo izvršavanje kad je to zakonom predviđeno; osigurava izvršavanje pokrajinskih odluka i opštih akata; 5. obrazuje organe, organizacije i službe autonomne pokrajine i uređuje njihovu organizaciju i rad; 6. obavlja i druge poslove utvrđene Ustavom i zakonom, kao i statutom autonomne pokrajine” (kurziv Z. S.). Članom 112. Ustava Republike Srbije regulirana je „apsolutna nadređenost” republike autonomnoj pokrajini: „Ako organ autonomne pokrajine i pored upozorenja odgovarajućeg republičkog organa, ne izvršava odluku ili opšti akt autonomne pokrajine, republički organ može neposredno osigurati njegovo izvršavanje.” (kurziv Z. S.). Dakle, vidi se da je „autonomija svedena na teritorijalnu i kulturnu, ali je nema u političkom smislu.

9 Tu i takvu svoju prirodu BiH će skupo plaćati dugi niz godina nakon sukoba.

10 Priznanje pok. generala HV Janka Bobetka u knjizi *Sve moje bitke* u kojoj navodi kako je zapovijedao akcijama na južnoj bojišnici (Hercegovačko ratište). Haška optužnica protiv Bobetka slijedila je neka od poglavlja knjige.

11 Relikti ovih koncepata i danas su na sceni (povremeni istupi predsjednika HDZ BiH Dragana Čovića koji, istina, nisu perzistentni, nego se, najavljuju i od njih se odustaje u zavisnosti od trenutne dnevno-političke kurentnosti takvih ideja.

Nakon implementacije izbornih rezultata 1990. godine, održana je serija sastanaka predsjednika tadašnjih jugoslovenskih republika, na kojima se pokušalo iznaći rješenje za buduće državno-pravno uređenje Jugoslavije. Srbija i Crna Gora zagovarale su unitarističko centralističko uređenje, koje će odlikovati zvaničnu politiku ovih država sve do momenta otcjepljenja Crne Gore (2006), dok su Slovenija i Hrvatska lobirale za konfederativno državno uređenje, a kasnije bile predvodnice bloka za nezavisnost. Kada je hrvatski predstavnik trebao preuzeti funkciju predsjednika Predsjedništva SFRJ, predstavnici Srbije, Crne Gore, Kosova i Vojvodine su to opstruirali, da bi odbijanjem uvođenja vanrednog stanja marta 1991. godine, u toku 1991. pa do 27. aprila 1992. funkcioniralo u okrnjenom sastavu (Srbija, Crna Gora, Vojvodina i Kosovo). „Raspad Jugoslavije bio je izvjestan od onoga trenutka kad su se neuspjehom okončali susreti predsjednika jugoslavenskih republika, koji su se održavali u prvoj polovini 1991. godine u cilju nalaženja političkog rješenja za novo ustrojstvo Jugoslavije”.¹²

Novembra 1991. godine formirana je tzv. *Badinterova komisija*,¹³ koja je imala zadatak da utvrdi uvjete koje je svaka od republika u sastavu SFRJ trebala ispunjavati kako bi bila priznata od strane Evropske unije. Komisija je svoj izvještaj trebala prezentirati 15. januara 1992. godine.¹⁴

2. Anahroni populistički koncept „nacija–partija–država“

Evidentna tendencija nastajanja (jedno)nacionalnih država na teritoriju bivše Jugoslavije (koje su kao sredstvo svoga nastanka birale mahom iredentistički koncept za uspostavljanje kongruencije „država-nacija”¹⁵) za

12 Omer Ibrahimagić, *Bosna i Bošnjaci između agresije i mira*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, El Kalem, Sarajevo 1998, str. 133. (Tekst „Uzroci raspada Jugoslavije”).

13 Ime je dobila po svom predsjedniku, francuskom sudiji Robertu Badinteru a formirala ju je Evropska zajednica. Njeno puno ime bilo je *Arbitration Commission of the International Conference on the Former Yugoslavia* (i na engleskom jeziku skraćeno nazvana „Badinter Commission”).

14 Vidi: Ibrahimagić, Omer. *Državno-pravni razvitak Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, str. 45, te Ibrahimagić, Omer. *Politički sistem Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Magistrat, 1999, str. 267–268

15 Iredentizam je, čini se, bio neminovnost, u sistemu u kojem su, u zemlji razvijenih političkih konflikata kakva je bila SFRJ 80-ih godina prošloga vijeka, nacionalne političke oligarhije željele zadržati vlast po svaku cijenu, neke proklamiranjem svakovrsne modernizacije i ekonomsko-socijalno-političkih reformi (Slovenija i Hrvatska) a neke upravo suprotnim pristupom, lažno podmećući „komunističku decentralizaciju partijsko-policijske države” kao obilježje reformskog kursa i iracionalno odgađajući „dešavanje demokratije” za račun

svoju logičnu pravno-političku posljedicu morala je imati gubljenje ekonomsko-političkog primata koji je imala Srbija u bivšoj jugoslovenskoj federaciji. Kako je institucionalno-pravno i političko uređenje bivše jugoslovenske federacije garantiralo velik stepen samostalnosti republikama (i autonomnim pokrajinama u sastavu Srbije) to je intelektualna vrhuška srpskog naroda, smatrajući SFRJ „vlastitom” državom i bivajući svjesna činjenice da veliki broj Srba živi u nekim od republika, široku decentralizaciju doživljavala kao direktan atak na srpsko nacionalno biće i ustupak drugim nacionalnim korpusima na štetu svojega.¹⁶

Ustavno „pravo na otcjepljenje”¹⁷, dato svim jugoslovenskim narodima, bilo je trn u oku srpske nacionalističke, konzervativno-destruktivne i antihumanističke političke elite. Budući da srpske nacionalističke snage nisu ni po koju cijenu željele formalnopravno konstituiranje novih država na teritoriju bivše Jugoslavije (što bi Srbe, koji su bili većinski narod u bivšoj zajedničkoj državi, svelo na manjinsku populaciju u novonastajućim državama), radile su intenzivno na planu sprječavanja raspada bivše Jugoslovenske federacije¹⁸, odnosno, u praksi na zaokruživanju teritorija s većinskim srpskim življem i njihovom ujedinjenju u jednu državu. Ovaj političko-pravno-teritorijalni i ideološki koncept tzv. „Velike Srbije”, teritorijalno bi podrazumijevao velike dijelove (SR) Hrvatske i (SR) Bosne i Hercegovine i predstavljao krvavi epilog i krah političkog imaginarija integralnog jugoslovenstva. „Integralno jugoslovenstvo”, eksploatirano kao politička ideja i praksa, bilo je manifestna forma latentnog srpskog velikodravlja, budući da je u toj zajednici, deklarativno „ravnopravnih naroda i narodnosti”, živio najveći broj Srba, pa nije teško zaključiti da je ideolozima „Velike Srbije”, kao prelazno rješenje, odgovarala i SFRJ u kojoj su oni bili „ravnopravniji” od ostalih.¹⁹

ostvarivanja najviših nacionalnih interesa duboko protkanih mitologiziranom i herojskom prošlošću (Srbija).

16 Interesantno je napomenuti da je svaka republika u bivšoj Jugoslaviji bila ubijedena da je baš ona eksploatirana od strane drugih.

17 Ustav SFRJ (1974), Osnovna načela, I

18 SFRJ je, u stvari, bila tipična partijsko-policijska država diktatorskog tipa, što je, od širokih narodnih masa i prosječnih građana, vješto prikrivano demagoškom frazeologijom, praznim ideološkim floskulama i visokoparnim „sloboda-bratstvo-jedinstvo-ravnopravnost” parolama bez odgovarajuće socijalno-političke sadržine.

19 O ravnopravnosti najmnogoljudnijeg naroda i ostalih jugoslovenskih naroda, kao ilustracija neka posluži i podatak koji iznosi prof. dr. Omer Ibrahimagić, koji je prije rata četiri godine bio sudija Ustavnog suda Jugoslavije. On navodi da su „za 28 godina postojanja toga suda (Ustavnog suda Jugoslavije, op. Z. S.), po jednu godinu predsjednici bili Makedonac i Slovenac, a da su svih preostalih 26 godina funkciju predsjednika toga suda vršili ili Srbi iz Hrvatske, ili Crnogorci, ili Srbi iz Bosne i Hercegovine, ili, razumljivo, Srbi iz Srbije”,

Koncept „nacionalnih država“, zasnovan na već pripremljenim nacionalnim programima²⁰, neminovno je sa sobom nosio i rađanje nacionalizma²¹, koji će za posljedicu imati najradikalniju etno-mobilizaciju te međunarodni oružani sukob na području bivše Jugoslavije, tokom kojega je, u BiH počinjen genocid i najsvirepije forme zločina protiv čovječnosti, povrede zakona i običaja rata i povrede Ženevskih konvencija, odnosno čitave lepeze zločina koje svijet nije vidio još od vremena Drugog svjetskog rata.

Formiranjem nacionalističkih stranaka (HDZ, SDA i SDS)²², na očevitim etno-nacionalističkim osnovama, označilo je definitivno pucanje političke strukture BiH po nacionalnim šavovima. Politički pluralizam, umjesto kao konglomerat različitih političkih programa i ideja u BiH, je shvaćen i postavljen kao nacionalno-politički pluralizam, u kojem je jedna stranka značila istovremeno i jednu vjeru, jednu naciju i političko-teritorijalni ekskluzivitet i hegemoniju na barem jednom dijelu BiH. Kao takav, neminovno je finalizirao etničke podjele u ionako politički krhkom predratnom bosanskohercegovačkom društvu.

3. Referendumi za samostalnost i međunarodno priznanje jugoslovenskih republika

Tadašnji njemački ministar vanjskih poslova Hans Dietrich Genscher je izjavio da izvještaj Komisije neće obavezivati Njemačku i da će ona unilateravno priznati Hrvatsku. Ne čekajući rezultate Badinterove komisije koja je trebala sačiniti kompletan izvještaj o stanju ljudskih prava u republikama bivše Jugoslavije, Genscher je „objavio uspostavljanje diplomatskih

Ibrahimagić, Omer. *Bosna i Bošnjaci između agresije i mira*. Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i El Kalem, str. 199 (tekst „Agresija ili građanski rat“).

20 Npr. Memorandum Srpske akademije nauka i umjetnosti te Prilozi za slovenski nacionalni program.

21 Radilo se o tzv. „kompetitivnim nacionalizmima“, među kojima se posebnom beskrupuloznošću izdvajao srpski nacionalizam „okidač“ (*trigger*) Slobodana Miloševića, a slijede ga drugi tzv. „inducirani“ nacionalizmi.

22 HDZ BiH je osnovana augusta 1990. godine kao podružnica HDZ Republike Hrvatske. SDA je osnovana maja 1990. godine, a SDS jula 1991. godine. Iako su sve tri stranke u svom nazivu sadržavale pridjev „demokratski“, a u programima zastupale građansku platformu, sve su one bile jednonacionalne stranke desnog krila što su ostale i do danas, uz neke neuvjerljive pokušaje „multifikacije“ ućlanjivanjem šačice pripadnika drugih nacionalnosti, što je poprimilo oblike političke karikature. Naravno, SDS je bila (i sada je) ultra-radikalna, etno-nacionalistička stranka bosanskih Srba i u tom smislu, njena nacionalistička uloga u raspirivanju i vođenju rata u BiH se ne može poistovjećivati s političkim djelovanjem druge dvije nacionalističke stranke u BiH.

odnosa sa Zagrebom i Ljubljanom 23. decembra".²³ Docnije će američki državni sekretar optužiti Njemačku da „rano“ priznanje Hrvatske nije doprinisilo „dobrom rezultatu“, nego je dodalo „ugalj na vatru“.²⁴

Ovakav stav je bio rezultat svjesnosti činjenice da će zahtjevi za priznanjem nezavisnosti jugoslovenskih republika između ostalog biti i odgovarajuća zaštita nacionalnih manjina i kontrola vlastitih granica, što bi, u to vrijeme, za Hrvatsku bio problem. Zaista, Komisija je u svom izvještaju spominjala uvjete koje Hrvatska nije mogla ispuniti. Od četiri republike koje su htjele biti međunarodno priznate (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Makedonija), Komisija je predložila priznanje samo Slovenije i Makedonije. Jedan od uvjeta za Bosnu i Hercegovinu bio je raspisivanje referenduma.²⁵ Referendum je održan 29. februara i 1. marta 1991. godine i njemu se, za suverenu i nezavisnu BiH, državu ravnopravnih građana, naroda BiH – Muslimana, Srba, Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive, izjasnilo 2.061.932 građana od ukupno 2.073.568 građana koji su glasali ili 99,44%.²⁶ Etno-mobilizacija, koja je već bila u toku, neposredno se reflektirala na učešće u referendumu te na njegov rezultat: većina bosanskih Srba nije glasala, dok je većina (tadašnjih) Muslimana i Hrvata glasala za nezavisnost.

Ova činjenica je, od strane bosanskih Srba ocijenjena kao „neprincipijelna koalicija“, označila kraj iluzije da će oni ikada željeti živjeti u državi u kojoj bi, kako su oni smatrali, postali nacionalna manjina.

Izdvajanje BiH iz Jugoslavije činilo je, kako je politička vrhuška bosanskih Srba smatrala, legitimnim zahtjev dijela teritorije BiH naseljenog većinom srpskim stanovništvom, za izdvajanjem iz BiH. Jedina činjenica koju su prenebregnuli bila je ta da Srpska Republika Bosna i Hercegovina (kasnije Republika Srpska) nikada nije bila u punom kapacitetu država. Iako je, *stricto sensu*, u vrijeme ratnog sukoba u Bosni i Hercegovini samo Vlada (Republike) Bosne i Hercegovine bila međunarodno priznata vlada, *de facto* su Republika Srpska (koja je, iz aspekta međunarodnog javnog prava imala status paradržavne tvorevine a njena vojska status pobunjeničkih snaga) kao i vođstvo bosanskih Hrvata samoproklamirane Hrvatske Republike Herceg-Bosne (sa istim statusom „države“ i „vojske“), imale ekskluzivnu kontrolu nad velikim dijelovima BiH posredstvom svojih jednonacionalnih oružanih snaga i civilnih organa uprave.

23 Conversi, Daniele (1998). *German-Bashing and the Breakup of Yugoslavia*. The Henry M. Jackson School of International Studies, University of Washington, 1998, str. 13

24 Ibid, str. 40.

25 Mišljenje Badinterove komisije 3 i 11.

26 Ibrahimagić, Omer (1998). *Državno-pravni razvitak Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, str. 45

Međunarodnopravno priznanje BiH uslijediće 6. aprila 1992. godine i nakon toga će Predsjedništvo BiH donijeti Odluku o proglašenju neposredne ratne opasnosti, a 20. juna 1992. godine Odluku o proglašenju ratnog stanja.²⁷

Slovenija je na svom referendumu održanom u decembru 1990. godine, odlučila da se u roku od 6 mjeseci „razdruži” od Jugoslavije. Hrvatska je to učinila referendumom održanim u maju 1991. godine, dok je Makedonija referendum organizirala u septembru 1991. godine a zatim donijela novi Ustav u novembru 1991. godine, kojim se i ova republika „razdružila” od Jugoslavije. Bosna i Hercegovina je svojim Memorandumom od 14. oktobra 1991.²⁸ uvjetovala ostanak u Jugoslaviji ostankom i Hrvatske i Srbije²⁹.

4. Velikodržavni koncepti bosanskohercegovačkih susjeda

Sredinom i krajem 80-ih godina XX vijeka, srbijanska ekspanzionističko-nacionalistička politika doživljava svoju kulminaciju, dok srbijanski mediji nastoje na svaki mogući način uvjeriti domaću i svjetsku javnost da je srpski narod na Kosovu, u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini progonjen i obespravljen, budući da, u ovim dijelovima bivše Jugoslavije, Srbi nisu činili većinu populacije.

Politika srbijanske vlade jasno je, političkom i materijalnom podrškom, stala na stranu ekstremnih snaga hrvatskih i bosanskih Srba, nagovještavajući kasniju „transformaciju” legitimne oružane sile tadašnje federacije u gotovo jednonacionalnu vojsku, koja će se staviti u isključivu službu zaštite interesa srpskog stanovništva na teritoriju bivše Jugoslavije.³⁰ U to vrijeme paravojne jedinice Srba iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine bivaju obučavane i opremane na poligonima u Srbiji. Kompletna logistička podrška ovim jedinicama osiguravana je putem kadra i materijalno-tehničkih

27 Ibrahimagić, Omer (1998). *Državno-pravni razvitak Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, str. 49–50

28 Tzv. *Pismo o namjerama*, Službeni list SR BiH br. 32/91

29 Ibrahimagić, Omer (1998). *Državno-pravni razvitak Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, str. 133

30 Jugoslovenska narodna armija je, postupajući po naredenjima svog najužeg rukovodstva, uz materijalno-tehničku asistenciju Srpske demokratske stranke BiH, formirala i vojno-tehnički osposobila tzv. Vojsku Republike Srpske i veliki broj (para)vojnih formacija bosanskih Srba te ih popunjavala adekvatnim vojno-starješinskim kadrom, stavljajući ih pod svoju neposrednu kontrolu i komandu. O tome postoji direktno priznanje ondašnjeg ministra odbrane SFRJ i načelnika Generalštaba oružanih snaga (JNA) general-pukovnika Veljka Kadijevića, (v. Veljko Kadijević, *Moje viđenje raspada*, Beograd, 1993).

sredstava JNA. U oblasti unutrašnjih poslova, vrlo sličnu ulogu imalo je i Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije.

Politika srpskog političkog vrha je bila uvlačenje JNA u oružani konflikt pravdala brigom za Jugoslaviju, njen politički i teritorijalni integritet i suverenitet, te nužnosti borbe protiv „fašističke“ vlasti u Hrvatskoj i one „fundamentalističke“³¹ u Bosni i Hercegovini³². Naravno da se, kraj ovakvog stanja stvari, Hrvatska legitimno pripremala za ratnu opciju koja je bila na vidiku dok je, u BiH, došlo do specifične „dvojne“ etno-mobilizacije koja je pratila rezultate referenduma: naime, dio BiH koji približno obuhvata teritorij današnje Federacije i koji je većinski bio naseljen Muslimanima i Hrvatima, „zbijao je vlastite redove“ radi odbrane od agresivne politike bosanskih Srba. Tokom rata, preciznije početkom 1993. godine, dolazi do pucanja političkog i vojnog saveza Muslimana i Hrvata, formiranja Hrvatskog vijeća obrane (HVO) i na koncu do oružanog sukoba između ranijih saveznika.

Teško je odvojiti pravne uzroke etno-mobilizacije Srba (srbijanskih i bosanskih) od drugih uzroka koji se s njima isprepliću. U svakom slučaju, Srbi kao nacionalni korpus, raspad bivše Jugoslavije i formiranje novih država na njenom teritoriju (što je, i jedno i drugo, bio akt pravne prirode, preciznije, radilo se o pravno relevantnim činjenicama međunarodnog javnog prava), doživljavali su kao početak kraja srpske nadmoći koja je bila evidentna u SFRJ u svakom pogledu. Iz aspekta srpskog nacionaliste, raspad bivše države značio je i raspad „jedinstvenog srpskog nacionalnog korpusa“ – koji je do tada živio u jednoj državi – na više manjih nacionalnih korpusa koji bi, u novonastalim državama, imali status nacionalnih manjina. Takav razvoj događaja srpska politika s kraja dvadesetog vijeka nije željela, jer bi time, po njenom mišljenju, srpski narod, kao brojčano dominantan narod na Balkanu, a koji je živio u jednoj državi, bio razbijen na manje grupe koje ne bi živjele u jednoj državi.

Ovakav rasplet situacije dijametralno je suprotan ideologiji „Velike Srbije“ i njenog osnovnog postulata „Svi Srbi u jednoj državi“. No, sasvim sigurno se može zaključiti da je srpski nacionalni korpus bio „najvećom

31 „Fundamentalizam“ se u Srbiji, ali i u većini zapadnoevropskih zemalja i SAD isključivo locira u kontekst muslimanske vjere, što je neispravno jer „vraćanje korijenima“, „originerna religija“ (fundament = temelj, korijen), i sl. može biti karakteristika svake religije, pa tako i pravoslavlja, katoličanstva, budizma i sl.

32 Uloga JNA bila je u početku takva da se ona postavljala „između zaraćenih strana“, da bi poslije, čim bi eventualni poraz srpskih snaga bio na vidiku, očigledno i otvoreno stajala na njihovu stranu. Tehnički, JNA je omogućavala srpskim pobunjeničkim snagama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini da zadrže silom stečene teritorijalne pozicije. Nakon ove „pomoći“ JNA, srpske paravojne postrojbe su upadale na „oslobođenu“ teritoriju i dovršavale započetu okupaciju „etničkim čišćenjem“ koje se, najčešće, iscrpljivalo u egzekucijama po skraćenom postupku ili odvođenjem nesrpskog civilnog življa u logore.

žrtvom" etno-mobilizacije, kako po njenom intenzitetu kojem je bio podvrgnut, tako i po pogubnim posljedicama koje je po srpsko nacionalno biće imao recentni konflikt, i koje se osjećaju i danas, a osjećaće se, sasvim sigurno, još jedan duži vremenski period. Što se tiče „žrtve" u pravom smislu te riječi, može se reći da su Bošnjaci (bosanski muslimani) bili onaj nacionalni korpus koji je bio najranjiviji i koji je pretrpio najveća biološka razaranja u sukobu: raseljavanje unutar i van BiH, fizičko uništenje posredstvom genocida, čije izvršenje je konstatovano presudom Haškog tribunala generalu Vojske Republike Srpske Radislavu Krstiću.³³

Glavni dokument koji je podstakao pansrpsku etno-mobilizaciju bio je *Memorandum Srpske akademije nauka i umjetnosti* iz 1986. godine³⁴ koji je predstavio Srbe kao „ugroženu naciju", lišavanu građanskih i političkih prava te pozivao na ponovnu afirmaciju srpskih interesa u bivšoj Jugoslaviji. Memorandum je prikazan kao „široka i radikalna analiza položaja Srbije u Jugoslaviji" i opisivalo „anti-srpsku koaliciju koju su činile Slovenija, Hrvatska i vodstvo Autonomne pokrajine Vojvodine."³⁵ Memorandum je bio pokretačka paradigma za etno-mobilizaciju „svih Srba" radi stvaranja „Velike Srbije". Na ovom mjestu samo ćemo napomenuti da je proces etno-mobilizacije Srba za svoju idejnu potku imao liturgijski (etno-konfesionalni) nacionalizam, pomiješan s grubim falsificiranjem istorije i mitologiziranim predstavama i projekcijama o božanskom i odabranom narodu³⁶ dok je u Hrvata to bila predstava o njima samima kao

33 Paragraf 599. prvostepene presude protiv generala Krstića, navodi da Pretresno vijeće „zaključuje da je optužba van razumne sumnje dokazala da su u Srebrenici u julu 1995. godine protiv bosanskih Muslimana počinjeni genocid, [...]" (kurziv Z. S.).

34 Vidi: Zülch, Tilman prir. (1995). *Etničko čišćenje - zločin za „Veliku Srbiju"*. Sarajevo: Dokumentacija Društva za ugrožene narode, Bosanski kulturni centar, str. 30. Tvorci Memoranduma tvrdili su da „ni jednom narodu Jugoslavije, kao srpskom, kulturni i duhovni identitet nije uskraćivan u tom obimu". Prilikom glasanja o Memorandumu postignut je konsenzus, budući se ni jedan član Akademije nije izjasnio protiv ovog spisa. Interesantno je napomenuti da je svaka republika u bivšoj Jugoslaviji nalazila argumente da je baš ona eksploatirana od strane drugih pa je ova „komedija krivih percepcija" trajala sve do raspada zajedničke države.

35 Thomas, Robert (1999). *Serbia Under Milošević, Politics in the 1990s*. London: C. Hurst & Co, str. 41

36 Srpski nacionalizam s kraja XX vijeka, inspiriran mitom Kosovske bitke, izvršio je dominantan utjecaj na mobilizaciju najširih slojeva naroda, koji su ratno-huškačkom nacionalnom propagandom, latentni (ali nagovještavajući) konflikt prenijeli iz sfere politike, ekonomije i povijesti u izvanvremensku i metafizičku sferu mitološkog (npr. prenošenje kostiju Cara Lazara). U isto vrijeme, najviši krugovi Srpske pravoslavne crkve gradili su crkvenu politiku na spomeni žrtvama Drugog svjetskog rata i tadašnjem genocidu nad Srbima, sofisticirano mobilizirajući srpsko-pravoslavno konfesionalno biće u rat za odbranu „svetih srpskih zemalja". Čak je propagirano „prirodno pravo Srba na retalijaciju", pravdano povijesnim nepravdama koje su mu činjene. (Damir Grubiša, „Geneza Jugoslavenskih ratova",

predestiniranom *übermenschu*, civilizatoru Balkana. Oba ova koncepta dovela su do stravičnih posljedica i stradanja kojih nije bio pošteđen ni nacionalni korpus ideologa i kreatora rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.³⁷

5. Rat i podjela BiH

Srpski narod je, širom bivše Jugoslavije, planski naoružavan, kako bi, u maniru tipičnog *blitz krieg*a „srpske teritorije” bile fizički povezane i politički ujedinjene i stavljene pod političko vodstvo tadašnje Jugoslavije, odnosno Srbije i Beograda – personalno Slobodana Miloševića. Naravno, srpskom narodu je, metodom vješte ideološko-političke manipulacije, predstavljeno da će oni biti „branik” nadolazećim separatističko-nacionalističkim konceptima pojedinih republika bivše Jugoslavije.

Vodeću ulogu u pripremama za rat, na političkom planu, odigrala je Srpska demokratska stranka (SDS) i njen Glavni odbor, čije je članstvo bivalo naoružavano i vojnički osposobljavano za budući sukob. Formirani su razni krizni štabovi poluvojničkog karaktera, koji će kasnije prerasti u komande paravojnih formacija SDS-a, koje će opet biti emanacija velikosrpske nacionalističke politike³⁸ „etničkog čišćenja” širom Bosne i Hercegovine. U to vrijeme, 1991. godine, JNA i MUP Srbije intenzivno su radili na formiranju, naoružavanju i obuci srpskih paravojnih jedinica koje će počiniti stravične zločine nad pripadnicima nesrpskog življa u Bosni i Hercegovini, posebice nad Bošnjacima. Nakon deklarativnog povlačenja JNA iz BiH, ona je osigurala većinu tehnologije i izvora potrebnih njenoj „sestrinskoj” vojsci (Vojska Srpske Republike BiH, kasnije Vojska Republike Srpske).

S druge strane, kao pandan jednonacionalnoj vojsci bosanskih Srba, formirana je višenacionalna Armija Republike Bosne i Hercegovine (ARBiH), koja je nastala iz jedinica Teritorijalne odbrane (TO) i *ad hoc*

tekst objavljen u *ERASMUS, Časopis za kulturu demokracije*, br. 22, Erasmus Gilga, Zagreb, 1997. str. 95)

37 Hazardsko igranje Miloševića i Tuđmana vlastitim narodom i njegovom sudbinom, imalo je za cilj njihovo održavanje na vlasti, što su perfidno postizali nacionalističkim poticanjem nacionalnih sentimenata svojih podanika. To je bilo očigledno u vrijeme dok su oni bili na vlasti kada je Srbija predstavljala povijesnu renesansu monopartijskog političkog monopola i vladavine „jednog i jedinog vožda” dok Hrvatska, iako znalački presvučena u demokratsku odoru, suštinski nije odudarala od klasičnog južnoameričkog modela policijske države.

38 Sintagma „politika etničkog čišćenja” nije korištena slučajno: naime, radilo se o cijelom jednom, dobro razrađenom sistemu akcija koje su za cilj imale stvoriti etnički čiste (srpske) teritorije, a što je povlačilo čitav niz djela koja su kvalificirana zločinima, kako po odredbama nacionalnog, tako i međunarodnog prava.

formiranih jedinica pro-bosanski orijentiranih građana BiH. Za vrijeme trajanja rata, stavljena na razna iskušenja prvo borbom protiv JNA i snaga bosanskih Srba i dobrovoljaca iz Srbije i Crne Gore, a zatim rascijepljena i iscrpljena unutarnjim raskolom i jednogodišnjim ratom s Hrvatskim vijećem obrane, ni ARBiH nije izdržala test istinske multietničke oružane sile, nego je i sama podlegla procesu „nacionalizacije“ sve gubeći svoju svakovrsnu multi-komponentu za račun favorizovanja i forsiranja samo jedne njene sastavnice – muslimanske (Bošnjačke). Iako je iz rata izašla kao ne-jednonacionalna, ARBiH sasvim sigurno ne bi sa uspjehom izdržala sve testove koncepta sekularne vojske.

6. Unutarnje pravno-političko dekomponiranje Bosne i Hercegovine

Srpska Republika Bosna i Hercegovina proglašena je 9. januara 1992. godine dok je njen Ustav proglašen 28. februara iste godine. Ustav je, vrlo jasno, ukazivao na to da nova tvorevina ima bezrezervne tendencije da postane suverena i nezavisna država srpskog naroda koji je živio u Bosni i Hercegovini, bez obzira na to šta o tome misle drugi dijelovi Bosne i Hercegovine i drugi narodi koji su živjeli u samoproglašenoj republici srpskog naroda ali i u ostalim dijelovima Bosne i Hercegovine. Ustav je, u članu 1. naveo da se radi o „državi srpskog naroda i svih drugih građana“ te da je „teritorija Republike jedinstvena, nedjeljiva i neotuđiva“. Ovaj čin predstavljao je ponovno cijepanje jedne državne zajednice (po uzoru na raspad SFRJ), s tim što su, unutar jedne tvorevine koja do Dejtonskog ustava još nema svoje pravo ime, nastale jedna „federacija“ i jedna „republika“, kojima će kasnije biti priznat laički kapacitet „entiteta“ ali i limitirani međunarodnopravni subjektivitet. „Netipičnost ovakvog rješenja, koje pravna teorija (i praksa) teško mogu pravdati, jest (i) u tome što inače nije uobičajeno da 'federacija' bude dijelom neke države. 'Federacija' jest savez država, tj. takav vid administrativno-teritorijalno-političkog organiziranja složene države koji 'obuhvata' dvije ili više 'država'“. ³⁹

Hrvatska zajednica Herceg-Bosna (HZHB) – kasnije od 28. avgusta 1993. godine samozvana Hrvatska Republika Herceg-Bosna (HRHB) – koja je osnovana 18. novembra 1991. godine, predstavljala je hrvatski pandan paradržavnog ustrojstva unutar, do tada jedinstvene Bosne i Hercegovine u avnojskim granicama. Ultradesni elementi HDZ-a proglasili su HZHB kao posebnu ekonomsko-političku, kulturnu i etno-teritorijalnu cjelinu na

³⁹ Seizović, Zarije (1998). *Bh entiteti: države u državi i/li pravno-teorijska enigma - Daytonsko ad hoc priznanje limitiranih međunarodnopravnih subjektiviteta bh entiteta*, Pravna misao br. 9–12, str. 61.

teritoriji Bosne i Hercegovine. Nakon uspostavljanja ove tvorevine, protjerivanjem nehrvatskog stanovništva (a posebice Bošnjaka) željelo se postići etnički čisto područje. HVO preuzima kontrolu nad općinskim vlastima, uklanjajući lokalne bošnjačke političke vođe ili maksimalno marginalizirajući njihov utjecaj na političke prilike tog dijela Bosne i Hercegovine. Posredstvom medija nametnute su velikohrvatske ideje, a hrvatska heraldika postala je uobičajena pojava u svim općinama pod kontrolom HVO-a. Zajednica je imala veoma dobro organiziranu i razvijenu paradržavnu strukturu koja je, neformalno, postojala još izvjesno vrijeme unutar formirane Federacije Bosne i Hercegovine. Zajednica je, ustvari, bila reakcija, ali istovremeno i oponašanje politike bosanskih Srba koji su željeli stvoriti svoju etnički čistu teritoriju. Animositet i jednih i drugih prema Bošnjacima doprinjeo je postepenoj, ali vrlo jasnoj etno-mobilizaciji Bošnjaka i čak radikalizaciji jednog dijela intelektualnih i vojno-političkih krugova.

Kraj ovakvog stanja stvari, Bošnjaci (bosanski muslimani) su imali dva političko-pravna rješenja za izuzetno nepovoljne institucionalno-pravne i političke situacije za njih: prvo je bilo svim silama nastojati sačuvati teritorijalni integritet i nezavisnost Bosne i Hercegovine kao jedini garant svog opstanka ili drugo, pristati na formiranje mini etničke zajednice s većinskim bošnjačkim (islamskim) stanovništvom koja bi bila najintenzivnija forma etno-mobilizacije, ali, istovremeno, označila i njen kraj, jer okupljanje prema pripadnosti jednoj vjeri/naciji više ne bi imalo smisla, budući da „oni drugi“, vrlo vjerovatno, ne bi više ni bili tu. Bošnjaci su izabrali prvo rješenje – našavši se između „čekića i nakovnja“ (politike nacionalnog ekskluzivizma Srbije i Hrvatske), bosanski muslimani su neminovno morali uploviti u vode re/afirmacije vlastitog naciona, što ih je na kraju odvelo (i) u sopstveni nacionalizam, ali su, istodobno, stalno isticali da se bezuslovno zalažu za očuvanje Bosne i Hercegovine kao države, njenog multietničkog, multikulturnog i multireligijskog socijalnog supstrata, potpuno svjesni činjenica da je suverena i nezavisna Bosna i Hercegovina jedini državno-pravni okvir za punu afirmaciju njihovog nacionalno-konfesionalnog identiteta i jedini garant njihove opstojnosti na teritoriju Balkana.

III DEJTONSKI USTAVNOPRAVNI USTROJ DRŽAVE

Opći pravni okvir zaštite ljudskih prava, a time i ljudskih prava koja spadaju u sferu (slobode) religije u Bosni i Hercegovini dao je Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini i u okviru njega, u Aneksu 4, Ustav

Bosne i Hercegovine. Međutim, kroz ukupnu dejtonsku ustavnopravnu strukturu Bosne i Hercegovine, institucionaliziran je pogrešan koncept „zaštite nacionalnih interesa“ koji, *de facto*, predstavlja učinkovite blokade funkcioniranja državnih i entitetskih institucija, kad god se to prohtije malom broju „(samo)odabranih“.

Naime, sasvim je jasno da niti individualno ni kolektivno shvaćena „nacionalna pripadnost“ u bosanskohercegovačkom političkom realitetu ne može biti ekskluzivistički locirana na bilo koji dio teritorija Bosne i Hercegovine, pa samim tim, bosansko(hercegovačko) bošnjaštvo, hrvatstvo i/ili srpstvo ne može biti teritorijalno ograničeno na jedan dio ili dijelove Bosne i Hercegovine. Pretpostavka za biti Bošnjakom, Hrvatom ili Srbinom u Bosni i Hercegovini, odnosno biti pripadnikom nekog od navedenih etno-kolektiviteta automatski ne pret(po)stavlja vezu (samo) s određenim dijelom teritorija Bosne i Hercegovine, na kojem su živjeli ili žive samo pripadnici tog bosanskohercegovačkog etničkog korpusa.

Etno-kulturološka, konfesionalna, tradicijska, običajna i svaka druga komponenta složenog bosanskohercegovačkog socijalnog miljea satkana je od sofisticiranog spleta svekolikog bosanskog „jedinstva različitosti“, pa, s tim u vezi, uzimanje teritorijalnog kriterija kao odrednice pripadnosti jednoj nacionalnoj skupini nema niti teorijskog ni praktičnog uporišta. Stoga je svaka ideja i teorija etno-kantonizacije ili koje druge etno-regionalizacije, dolazila ona „izvana“ ili „iznutra“, u svojoj biti inkompatibilna multietničkom konceptu bosanskohercegovačkog društva i nosilac je latentne prijetnje državno-pravnom opstanku Bosne i Hercegovine. Kantonizacija Bosne i Hercegovine, naravno, može biti koncept unutarnjeg državno-pravnog ustroja multinacionalne državne zajednice pod uvjetom da se radi o civiliziranoj državi u kojoj različitosti nisu uzrok kršenja temeljnih ljudskih prava i sloboda pojedinaca. S druge strane, kantonizacija/regionalizacija Bosne i Hercegovine na bazi prirodnih i geografskih karakteristika, kao način „de-entitetizacije“ Bosne i Hercegovine izgleda kao jedino ispravno ustavnopravno rješenje unutarnjeg ustroja Bosne i Hercegovine.

Osporavanje konstitutivnosti Bošnjacima i Hrvatima u Republici Srpskoj i/ili Srbima u Federaciji Bosne i Hercegovine,⁴⁰ ne samo da nije

40 Šta znači „ne biti konstitutivan“ u praksi svjedoči i djelomična odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine (u predmetu br. U 5/98 III) od 1. jula 2000. godine – *Službeni glasnik BiH* br. 23/00, u čijem obrazloženju stoji da je „...nakon što je Dejtonski sporazum stupio na snagu, postojala i postoji sistematična, dugotrajna, namjerna diskriminacijska praksa javnih organa Republike Srpske s ciljem sprječavanja manjinskih povrataka“, bilo direktnim učešćem u nasilnim incidentima ili uzdržavanjem od obaveze zaštite ljudi od zastrašivanja ili nasilnih napada samo zbog etničkog porijekla...“ (kurziv Z. S.). A *propos* identičnu formulaciju Ustavni sud Bosne i Hercegovine je koristio obrazlažući situaciju u Federaciji Bosne i Hercegovine po pitanju diskriminacije spram Hrvata i Srba. Radi se, naravno, o školskom primjeru diskriminacije na nacionalnoj osnovi, koja je, kao što je rečeno, kao i diskriminacije

u skladu sa Ustavom Bosne i Hercegovine, nego nema niti povijesnoga opravdanja, budući je Bosna i Hercegovina (i) prije rata predstavljala (multi)etnički konglomerat *sui generis* i paradigmu zajedništva i tolerancije. „Historijski gledano, nema nikakvog naučnog osnova da se Bošnjaci, Srbi i Hrvati proglase konstitutivnim nacijama. Historijska je istina da te tri nacije nisu konstituirale Bosnu i Hercegovinu kao državu, već da je Bosna kao hiljadugodišnji politički prostor, na kome je nekoliko stoljeća egzistirala i istoimena međunarodno priznata država, konstituirala te tri danas postojeće nacije. U Bosni je živio njen bosanski narod, bogumili, „dobri Bošnjani“ sa svojom Crkvom bosanskom... Teorija o konstitutivnosti nacija u Bosni i Hercegovini je ... neposredno u funkciji destruiranja Bosne i Hercegovine kao suverene države sa jedinstvenim teritorijem”.⁴¹

Ratna događanja su silom skoro uništila vijekovima izgrađivanu i njegovanu stvarnost poštivanja „drugog” i „drugačijeg” te prepoznatljive bosanskohercegovačke nacionalno-religijske kohabitacije i tolerancije.

1. Konstitutivnost u svjetlu odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine

Termin „konstitucija” derivira od latinske riječi *constitutio*, što znači uredba, ustroj, ustrojstvo. *Constitutus*, pak, znači „sazdan”. Termin „konstitutivan” bi se, u duhu bosanskog jezika, mogao prevesti s „tvoran” ili „tvoriteljski” ili deskriptivno „onaj koji nešto tvori, čini”. Tako bi „konstitutivni narodi” jedne državne zajednice bili oni koji je tvore, odnosno od kojih je socijalna kvintesencija te države „sazdana”.

Preambulom Ustava Bosne i Hercegovine uređeno je da „Bošnjaci, Hrvati i Srbi, kao konstitutivni narodi (u zajednici sa ostalima) i građani Bosne i Hercegovine (...) utvrđuju Ustav Bosne i Hercegovine” (kurziv Z. S.).⁴²

po drugim osnovima, Ustavom Bosne i Hercegovine izričito zabranjena.

41 Ibrahimagić, Omer (1995). Bosna i Bošnjaci – država i narod koji su trebali nestati. Sarajevo: Svjetlost, str. 71–72

42 U originalnoj verziji Ustava Bosne i Hercegovine na engleskom jeziku, onoj koja je kao Aneks 4 sastavni dio Dejtonskog sporazuma (u *The Dayton Peace Accords, General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina*, Paris, 14. December 1995, Office of Public Communication, Bureau of Public Affairs, U.S. Department of State) stoji: „Bosniacs, Croats and Serbs, as constituent peoples (*along with others*)...”, u prijevodu „Bošnjaci, Hrvati i Srbi, kao konstitutivni narodi (*zajedno sa ostalima*)...” (kurziv Z. S.). S tim u vezi treba napomenuti da verzija ove odredbe na domaćem jeziku, u kojoj se kaže „... (u zajednici sa ostalima)...” skoro da i nema pravn(ičk)og smisla, budući je notorno da ovi narodi žive u zajednici sa *ostalima* (misli se na „ostale”, ne-konstitutivne narode). S druge strane, tumačenjem ove odredbe može se u(s)tvrditi da ona odvojeno tretira Bošnjake, Hrvate i Srbe kao konstitutivne narode, zatim odvojeno drugu kategoriju „ostali”, i na kraju uvodi i treću

U tekstu Ustava Federacije (ne u preambuli) susrećemo odredbu koja diskriminira Srbe dok u Ustavu Republike Srpske nalazimo odredbu koja diskriminira Bošnjake i Hrvate.⁴³ Ovo pravno neodrživo stanje (za sada) *de iure*, rješava odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, popularno nazvana „odluka o konstitutivnosti svih naroda u BiH“, povijesna prekretnica koja tradicionalnu bosanskohercegovačku „zajedničkost“ i „neodvojivost“ potcrtava i (re)afirmira. Naime, sva tri bosanskohercegovačka naroda su (i) bila konstitutivna na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine, pa ova odluka ima samo tzv. *deklaratorno dejstvo*, jer potvrđuje i (javno) obznanijuje ono stanje koje je postojalo i prije donošenje ove odluke, a kojeg su se, što zbog pritisa, što zbog vlastite političke infantilnosti, odrekle (sve tri) nacionalno političke elite, na sopstvenu štetu. Gledano *de iure*, prvo je Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, a potom i Ustav Bosne i Hercegovine, kao rezultat praktičnih realpolitičkih kompromisa, selektivnim pristupom institutu konstitutivnosti naroda, inaugurirao i pravno ozvaničio stanje u kojem je autohtonom bosanskohercegovačkom stanovništvu u nekim dijelovima zemlje nametnut degradirajući i pravno neprecizan i neodrživ status „nacionalne manjine“ ili „ostalih“, *in ultima linea*, „nekonstitutivnih“. Time je utrt put potonjim pokušajima političko-teritorijalnog rastakanja Bosne i Hercegovine i osamostaljivanja minijaturnih i marginalnih grupica u Bosni i Hercegovini, koji nisu imali (i nemaju) ama baš nikakve šanse za uspjeh.

Da nacionalna homogenizacija, kojim slučajem, nije prikazana (i nažalost shvaćena i prihvaćena) kao jedini recept (biološkog) opstanka nacija u Bosni i Hercegovini, ne bi bilo niti potrebno ujedinjavati ono što je, samo po sebi, bilo ujedinjeno i jedno. Bosna i Hercegovina, pravno-politički i et(n)ički pocijepana, podvrgnuta je artificijelnoj državno-pravnoj i političkoj reanimaciji pod patronatom međunarodne zajednice, čime je, samo prividno, ponovo integrirana, ali ovoga puta u oblik bizarne državne tvorevine – jedna država, dva entiteta, tri naroda, koju čine jedna „republika“ i jedna „federacija“. Tu tvorevinu će, suditi je po trenutnom stanju društvenih i političkih odnosa u njoj, odlikovati beskonačni pokušaji restauracije nečega što nije niti trebalo ni smjelo biti porušeno – njene višestoljetne državnosti i suživota svih. „Nacionalna homogenizacija će još uvijek ostati glavna prepreka političkoj i ekonomskoj integraciji bosanskohercegovačkog društva i igrće značajnu ulogu u kontinuiranom procesima

kategoriju „*gradani*“ Bosne i Hercegovine. Treba li naglašavati da su i konstitutivni narodi i ostali također građani Bosne i Hercegovine? U tom smislu, tekst Ustava, kao uostalom i na mnogim drugim mjestima, nije jasan i precizan, što mora biti odlika tekstova zakona, posebice Ustava.

43 Ustav Federacije Bosne i Hercegovine koristi sličnu formulaciju „Bošnjaci i Hrvati kao konstitutivni narodi, zajedno sa ostalima...“ Ustav Republike Srpske utvrđuje da je „Republika Srpska država *srpskog naroda* i svih njenih građana“ (kurziv Z. S)

dezintegracije širom zemlje dok će nacionalni identitet izgleda biti skoro jedini model identifikacije građana Bosne i Hercegovine".⁴⁴

Kakav je to koncept ustroja države i društva koji može biti fundament probitaka i zaštite interesa bilo koje nacije na našim prostorima a da, istovremeno, nije protivan interesima drugih nacija? Nacional-šovinizam protkan etnocentrističkim iluzijama o „vlastitoj samobitnosti“ to sigurno ne može, poglavito ne u zemljama šarolikog etno-ambijenta kakav je naš bosanskohercegovački.

2. Ustavnopravni koncept zaštite nacionalnih interesa

Evropski standardi o ljudskim pravima, uključujući i zabranu diskriminacije po bilo kom osnovu, obavezujući su u cijeloj Bosni i Hercegovini. Naime, od momenta stupanja na snagu Ustava Federacije Bosne i Hercegovine, evropski instrumenti o ljudskim pravima postali su obavezujući za pravosude i organe (javne) uprave u Federaciji Bosne i Hercegovine. Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (poznatiji kao Dejtonski mirovni sporazum) inkorporirao je prava i slobode navedene u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i osnovnim slobodama i njene protokole, kao i 15 drugih međunarodnih instrumenata o ljudskim pravima, direktno u Ustav Bosne i Hercegovine. Ustav Bosne i Hercegovine daje ovim pravima i slobodama „prioritet nad svim drugim zakonima“⁴⁵.

44 Seizović, Zarije (2000). *Human Rights Protection in Bosnia and Herzegovina, within the Framework of the the Dayton Peace Accords with Special View to Non-Discrimination Policy*. Rad napisan u sklopu obaveza autora kao participanta VI ljetne škole „Postkomunistička tranzicija i evropski integracioni procesi“, u organizaciji Instituto per l'Europa Centro-Orientale e Balcanica – International Network Europe and the Balkans i Ministarstva pravde Republike Italije u Cerviji, 4–16. septembar 2000.

45 Član II (2) Ustava Bosne i Hercegovine. Primjer jezičke nepreciznosti kao posljedice bukvalnog prevoda, čega je nemali broj u našem zakonodavstvu od kada mnoge zakone izrađuje, a zatim inaugurira u naš pravni sistem Ured visokog predstavnika za Bosne i Hercegovine. Ovdje bi ispravnije bilo govoriti o „primatu“ a ne „prioritetu“, jer se prvi izraz u pravnoj teoriji koristi za označavanje situacije kada je neki pravni akt (npr. Ustav, zakon, uredba, i dr.) akt „više pravne snage“ za razliku od drugog akta „niže pravne snage“ pa se, u slučaju nesuglasja, primjenjuje akt više pravne snage. Radi se o tzv. *hijerarhiji pravnih akata (normi)* koji, gledano „odozgo“, tvore „lanac“ koji počinje s međunarodnim dokumentima, nastavlja sa domaćim ustavom i zakonima, podzakonskim pravnim aktima, i završava tzv. pojedinačnim pravnim aktima. *In concreto*, Prema članu II (2) Ustava Bosne i Hercegovine, ova Konvencija ima *prioritet* nad nacionalnim [domaćim] zakonodavstvom. Praktički, njene odredbe imaju kvalitet tzv. „direktne primjenjivosti“ (Direct applicability) i smatraju se integralnim dijelom domaćeg (pozitivnog) prava. Konzekventno tome, sve odredbe domaćega prava koje su u koliziji s odredbama Konvencije neustavne su i nezakonite, te se ne smiju primjenjivati.

Član 14. Evropske konvencije o ljudskim pravima i temeljnim slobodama („Konvencija“) garantira da će uživanje prava i sloboda sadržanih u Konvenciji biti osigurano bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo opredjeljenje, nacionalno ili društveno porijeklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovini, rođenju ili nekom drugom statusu (svojstvu). Konvencija štiti pravo osobe a ne društvenih-konfesionalnih-etničkih grupa kao takvih. Praktično, to znači da samo osoba čije se pravo radnjom države povređuje može podnijeti žalbu sudu u Strasbourgu. Konvencija ne predviđa tzv. *Actio Popularis*.⁴⁶ Zaštita prema članu 14. Konvencije je akcesorne naravi spram drugih materijalnih prava priznatih Konvencijom.⁴⁷

Ova odredba o zabrani diskriminacije dio je člana II 4 Ustava Bosne i Hercegovine u kojem su navedeni svi međunarodni osnovi za diskriminaciju.⁴⁸ Međutim, cjelokupna politička struktura u Bosni i Hercegovini zasnovana je na suprotnim principima – princip ekskluzivnog etničkog predstavljanja samo tri „konstitutivna naroda“, a na štetu prava pojedinca.

Preambula Ustava Bosne i Hercegovine, kao što je rečeno, utvrđuje da su Bošnjaci, Hrvati i Srbi „konstitutivni narodi“ u Bosni i Hercegovini, dok su „ostali“ i/ili „građani“ samo uzgredno pomenuti. Evidentno je već iz teksta preambule Ustava da su individualna prava data etničkim grupama, a ne građanima. Također, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine i Ustav Republike Srpske omogućavaju da se ovaj anahroni i diskriminatorski koncept i pored svega ne primjenjuje u cijeloj zemlji, jer Bošnjaci i Hrvati nisu konstitutivni narod u Republici Srpskoj,⁴⁹ a na isti način je i Srbima negiran

46 Čak i u nekim grupnim žalbama, svaka individua u grupi mora navesti da je žrtva.

47 Tipična je situacija da se pojedinac žali da je, nalazeći se u istoj poziciji kao i određen broj drugih pojedinaca, bio tretiran drugačije, odnosno da su drugi bili tretirani bolje (privilegirano). *Različit* tretman ne mora u isto vrijeme biti i *diskriminatoran* tretman. Može se desiti da postoje osnovi koji opravdavaju različit tretman u konkretnom slučaju, pa se, samim tim, ne bi radilo o diskriminaciji nego o tzv. *dozvoljenoj diskriminaciji*.

48 „Uživanje prava i sloboda predviđenih ovim članom ili međunarodnim sporazumima sadržanim u Aneksu I Ustava, će biti osigurano svim osobama u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovini, rođenju ili drugom statusu/svojstvu“ – član II (4) Ustava Bosne i Hercegovine.

49 Ustavni sud Bosne i Hercegovine, na osnovu člana VI 3 (a) Ustava Bosne i Hercegovine, donio je djelomičnu presudu u predmetu br. U 5/98 III, kojom je utvrdio da određene odredbe Ustava Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske nisu u skladu sa Ustavom Bosne i Hercegovine (da su neustavne). U pogledu Ustava Republike Srpske, to su sljedeće odredbe ili dijelovi odredbi: stavovi 1., 2., 3., i 5. Preambule Ustava, dopunjene amandmanima XXVI i LIV i riječi „država Srpskog naroda i“ člana 1., dopunjenog Amandmanom XLIV. U pogledu Ustava Federacije Bosne i Hercegovine to su sljedeće odredbe ili dijelovi odredbi: riječi „Bošnjaci i Hrvati kao konstitutivni narodi, zajedno sa ostalima i“, kao i „ostvarujući svoja suverena prava“ člana i 1 (1) izmijenjenog amandmanom III. Ove odredbe, danom

taj status u Federaciji Bosne i Hercegovine.⁵⁰ Sva tri naroda su konstitutivna na nivou centralne države Bosne i Hercegovine. Nažalost, ova prava zbog takve situacije jedva da i postoje, pošto su gotovo svi prerogativi države poput, vojske, policije i pravosuđa u rukama bosanskohercegovačkih entiteta. Svi „ostali” koji ne pripadaju jednom od ova tri naroda, priznata Ustavom, prepušteni su sami sebi stalno se pitajući se kakav je njihov status u ovoj, očigledno na „etničkim” osnovama, utemeljenoj državi.

Sam princip „konstitutivnih naroda” je pojačan i razrađen u mnogim odredbama Ustava, gdje se čak ni formalno ne spominju „ostali” ili „građani.” Sastav svih zajedničkih institucija (Parlamentarna skupština, Predsjedništvo, Vijeće ministara, domaći suci Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, itd.) utemeljen je na formuli „jedna država, dva entiteta – tri naroda”, što je, čini se, unikatan koncept u teoriji i praksi ustavnog prava i političkih sistema u svijetu i kao takav, neodrživ. „Nacija, kao forma i suština političkog organiziranja ljudi u određenom društvu ne čini se kao dobro poznat model političke teorije i prakse u zemljama „zapadnih demokracija”.⁵¹ Takav model političkog organiziranja i djelovanja „je potpuno inkompatibilan (i opasan!) u društvima sastavljenim od dva ili više nacionalnih (religijskih) zajednica ... (pa je) proklamiranje demokracije dok se gradi društvo na ovakav načinje hipokrizija *par excellence*”.⁵²

Iako Ustav Bosne i Hercegovine sadrži temeljnu odredbu-klauzulu o zabrani diskriminacije, jasno je da su pripadnici bilo koje od tri etničke skupine zaštićeni samo na bazi njihove pripadnosti nacionalnom kolektivitetu. Ovaj koncept ne daje nikakvu zaštitu za sve one koji se ne uklapaju u jednu od ovih grupa, bilo to Srbi, Hrvati ili Bošnjaci, ili pak žele da iskoriste svoje pravo „ne pripadati niti jednoj nacionalnoj grupi”, što je svakako legitiman zahtjev i stav.

objavljivanja Odluke u Službenom glasniku Bosne i Hercegovine prestaju važiti. Drugo, veoma važno pitanje je pitanje implementacije ove odluke, što podrazumijeva usklađivanje ustava entiteta sa Ustavom Bosne i Hercegovine u propisanoj ustavnopravnoj proceduri. Visoki predstavnik je, početkom februara mjeseca ove godine, imenovao entitetske komisije za usklađivanje ustava entiteta sa Ustavom Bosne i Hercegovine. Radi se o veoma dugotrajnom procesu praktične harmonizacije entitetskih s državnim Ustavom koji biva ometan, a to će i nadalje vjerovatno biti od (još uvijek) moćnih nacionalističkih političkih garnitura u oba bosanskohercegovačka entiteta, s naglaskom na Republici Srpskoj.

50 Vidi član 1. Ustava Republike Srpske (iz 1992, dopunjenog 1994.) i član 1. Ustava Federacije Bosne i Hercegovine (Vašingtonski sporazum iz 1994. godine).

51 Seizović, Zarije (1996). *Addendum to the Phenomenon of the National Pathology*, Hijatus, časopis za društvena pitanja i kulturu demokrat/cije, str. 51

52 Ibid

IV ZAKLJUČAK

Iz navedenog se mogu izvesti zaključci da je etno-mobilizacija u Bosni i Hercegovini bila „kolateralna šteta“, odnosno nusprodukt već izvršenih nacionalnih homogeniziranja u Srbiji i Hrvatskoj, što znači da je etno-mobilizacija srpskog i hrvatskog nacionalnog korpusa u Bosni i Hercegovini bila indukovana identičnim procesima istočnog i zapadnog susjeda, dok je etno-mobilizacija Bošnjaka, opet, bila uzrokovana etno-homogenizacijom bosanskih Srba i Hrvata. Referendumi za samostalnost (otcjepljenje) Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine dodatno su doprinjeli procesima etno/konfesionalne homogenizacije dok je unutarnja dekompozicija Bosne i Hercegovine (jedno vrijeme na tri, a danas na dva entiteta – jedan monoetnički drugi prevalentno bi-etnički) bila završna faza nacionalne diferencijacije.

I na kraju, nacionalne (nacionalističke) stranke odigrale su veliku ulogu u etno-mobilizaciji na teritoriju bivše Jugoslavije uključujući i Bosnu i Hercegovinu.

Danas je etno-diskriminacijski princip „konstitutivnih naroda“, kao *contradictio in adjecto* bosanskohercegovačkog „civilnoga društva“, pojačan i razrađen odredbama ustava i zakona države, entiteta i kantona i predstavlja pravni dovršetak etno-mobilizacije i njeno političko cementiranje. Naime, sastav svih zajedničkih institucija (Parlamentarna skupština, Predsjedništvo, Vijeće ministara, domaći suci Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, itd.) utemeljen je na formuli „jedna država – dva entiteta – tri naroda“, koji je koncept, čini se, unikatna u teoriji i praksi ustavnog prava i političkih sistema u svijetu i kao takav, neodrživ. Veto radi zaštite nacionalnih interesa prepoznatljiv je obrazac savremenog bosanskohercegovačkog parlamentarizma, itd.

Pseudosocijalna utopija „zbijanja vlastitih redova“, kojom je vladajuća pseudoelita i inteligencija svakog naciona u BiH, [...] uspjela zaraziti vlastiti narod, svoje ishodište (je) nalazi(la) u neodrživoj premisi da je za napredak pojedin(ačn)og nacionaliteta u BiH potrebna, *inter alia*, snažna afirmacija nacional(istič)nog i da ta afirmacija mora biti institucionalizirana i. e. ozvaničena odredbama pozitivnog prava. Svjedoci smo (bili) tragičnih scenarija koji su još na djelu, u kojima se etno-politička oligarhija, oličena u malom broju „odabranih“, ispraznom retorikom i suspektnim „argumentima“, uspjela predstaviti matičnom narodu (često i međunarodnoj zajednici – sic!), kao ekskluzivni predstavnik cijelog tog naroda.⁵³

Izgradnja demokratskog civilnoga društva zasnovanog na vladavini prava i visokom stepenu zaštite ljudskih prava i sloboda u kojem će svi

53 Seizović, Zarije (2002). *Konstitutivnost naroda i zaštita nacionalnih interesa*, Socijaldemokrat br. 9, str. 111.

građani Bosne i Hercegovine, bez obzira na to da li pripadaju njenim konstitutivnim narodima ili ne, imati ista prava u cijeloj Bosni i Hercegovini, za svoj preduslov mora imati dokidanje etničkih predrasuda, ksenofobije, provincijalizma i narcisoidnosti – ukratko: etno-demobilizaciju.

Iz svega iznesenog da se zaključiti da je ustavnopravnom „principu konstitutivnosti“ imanentan ekskluzivistički atribut „nekonstitutivnosti“, koji, *per se*, konstituira diskriminatoran odnos za one koji nisu konstitutivni. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava garantira ista ljudska (građanska, politička) prava za sve, što se konceptom konstitutivnosti stavlja van snage. S tim u vezi, čini se neizbježnim i prijeko korisnim izvršiti „političku i ustavnopravnu restauraciju“ sistema ljudskih prava u Bosni i Hercegovini kroz dosljednu i sistematičnu izmjenu svih odredaba državnog, entitetskih i kantonalnih ustava, u cilju afirmacije *građanskog* za račun *nacionalnog*. Pritom je važno istaći da se tu ne radi o diskrecionom pravu države Bosne i Hercegovine nego i njenoj međunarodnoj obavezi da svoje zakonodavstvo uskladi s evropskim standardima.

Nema sumnje da postojeća rješenja u Ustavu Bosne i Hercegovine prosto „zazivaju“ promjene kako bi se osigurao bolji ustavnopravni položaj za one koji ne pripadaju trima konstitutivnim narodima i kako bi se stavila tačka na postojeću diskriminaciju koja traje već 17 godina i koja se zasniva na kolektivnom identitetu. Državni Ustav treba da garantuje jednak položaj i tretman svih građana Bosne i Hercegovine priznavanjem njihovih individualnih prava, oslobođen od diskriminacije po bilo kom osnovu, uključujući i onu po nacionalnoj (etničkoj) pripadnosti.⁵⁴

Ustavne promjene takode bi trebale poraziti ispraznu demagogiju i ideološke fraze kao npr. „*Trebamo biti jedinstveni kako bismo se odbranili od onih drugih*“ i uvesti i afirmisati ideju da su svi građani Bosne i Hercegovine građani jedne države, te da, kao takvi, mogu graditi demokratsku, modernu državu koja je zasnovana na principu vladavine prava. Državu koja stoji iza svojih građana – bez obzira na to da li su oni pripadnici konstitutivnih naroda ili ne – i pomaže im kao realna snaga na koju uvijek mogu računati.⁵⁵

54 Seizović, Zarije (2008). *Konstitutivni narodi i ustavne promjene (Constituent Peoples and Constitutional Changes)*. Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, str. 39

55 Ibid

LITERATURA

Conversi, Daniele (1998). *German-Bashing and the Breakup of Yugoslavia*. The Henry M. Jackson School of International Studies, University of Washington;

Zülch, Tilman prir. (1995). „Etničko čišćenje” – zločin za „Veliku Srbiju”. Sarajevo: Dokumentacija Društva za ugrožene narode, Bosanski kulturni centar;

Gow, James (2003). *The Serbian Project and its Adversaries – A Strategy of War Crimes*. London: Hurst and Company;

Grubiša, Damir (1997). *Geneza Jugoslavenskih ratova*, ERASMUS, časopis za kulturu demokracije br. 22. Zagreb: Erasmus Gilga;

Ibrahimagić, Omer (1998). *Bosna i Bošnjaci između agresije i mira*, Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini;

Ibrahimagić, Omer (1998). *Državno-pravni razvitak Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca;

Ibrahimagić, Omer (1999). *Politički sistem Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Magistrat;

Klaić, Bratoljub (1972). *Veliki rječnik stranih riječi*. Zagreb: Zora;

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. *Prvostepena presuda protiv generala VRS Krstića*;

Memorandum Srpske akademije nauka i umjetnosti (1986);

Ustavni sud Bosne i Hercegovine (2000). *Odluka u predmetu br. U 5/98 III*;

Prilozi za slovenski nacionalni program (1987);

Seizović, Zarije (1996). *Addendum to the Phenomenon of the National Pathology*, Hijatus, časopis za društvena pitanja i kulturu demokrat/cije;

Seizović, Zarije (2008). *Konstitutivni narodi i ustavne promjene (Constituent Peoples and Constitutional Changes)*. Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu;

Seizović, Zarije (2000). *Human Rights Protection in Bosnia and Herzegovina, within the Framework of the the Dayton Peace Accords with Special View to Non-Discrimination Policy*. Rad napisan u sklopu obaveza autora kao participanta VI ljetne škole “Postkomunistička tranzicija i evropski integracioni procesi”, u organizaciji Instituto per l’Europa Centro-Orientale e Balcanica – International Network Europe and the Balkans i Ministarstva pravde Republike Italije u Cerviji;

Seizović, Zarije (2002). *Konstitutivnost naroda i zaštita nacionalnih interesa*, Socijaldemokrat br. 9;

Seizović, Zarije (1998). *Bh. entiteti: države u državi i/li pravno-teorijska enigma - Daytonsko ad hoc priznanje limitiranih međunarodno-pravnih subjektiviteta bh. entitetima*, Pravna misao br. 9–12;

The Dayton Peace Accords, General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina (1995):

Thomas, Robert (1999). *Serbia Under Milošević, Politics in the 1990s*. London: C. Hurst & Co;

Ustav Federacije Bosne i Hercegovine;

Ustav Republike Srpske;

Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (1974);

Ustav Republike Srbije (1990).

USTAV BOSNE I HERCEGOVINE

- SADRŽAJ, IZAZOVI I ŠANSE -

I UVOD

Ustav bilo koje zemlje ima višestruku ulogu. To je temeljni pravni akt države kojim se uspostavlja njen pravni i politički poredak. On određuje načelne propise za upravljanje nižim nivoima vlasti, te istovremeno odražava u kojoj mjeri i koliko kvalitetnu decentraliziranu ili centraliziranu vlast su autori ustava imali na umu. Također, može poslužiti i kao politički manifest ili izražavati ideale građana te zemlje, predstavljajući jaku osnovu za izgradnju međusobnih odnosa između države i ljudi koji u njoj žive; između vlade i onih kojima ona vlada.

Okolnosti pod kojima ustav nastaje mogu imati utjecaja na sadržaj i na naknadne interpretacije njegovog teksta, kao temeljnog pravnog dokumenta, a okolnost pod kojom je nastao Ustav Bosne i Hercegovine je ratno stanje koje je trajalo tri i po godine, te je on bio samo jedan od elemenata složenog mirovnog sporazuma koji je kreiran kako bi se rat zaustavio; u ovom ustavu se ogleda poslijeratna država s mnogo nepredviđenih izazova.

Ovaj kratki pregled će sažeti nekoliko ključnih značajki Ustava Bosne i Hercegovine; u glavnim crtama će biti spomenute zamjerke na njegov sadržaj, te će biti predstavljeno nekoliko značajnih inicijativa za njegovu reformu, kako od strane političara i međunarodne zajednice, tako i građanskih – pri čemu nijedna nije bila uspješna. Pitanje da li će Dejtonski sporazum biti dovoljan, ne samo u kontekstu puta ulaska Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju, već i u kontekstu dugoročne uspostave demokratske vlasti i izgradnje mira, ostaje otvoreno.

II SADRŽAJ USTAVA I ZAMJERKE NA NJEGA

Nacrt Ustava Bosne i Hercegovine je izrađen u jesen 1995. godine u Daytonu, u državi Ohio, kao dio mirovnih pregovora o zaustavljanju rata. Ustav je donesen kao Aneks 4, te, uz još jedanaest aneksa, čini Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (GFAP).

Ovaj sporazum je zamijenio dotadašnji Ustav Bosne i Hercegovine, a uskoro je uslijedilo i usvajanje ustava dva entiteta. Ustav Republike Srpske je usvojen početkom 1992. godine kao dio srpskog separatističkog pokreta u Bosni i Hercegovini, koji je trajao za vrijeme raspada Jugoslavije.

Ustav Federacije Bosne i Hercegovine je nastao u junu 1994. godine potpisivanjem Vašingtonskog sporazuma i njime je okončan dotadašnji bošnjačko-hrvatski sukob u Bosni i Hercegovini. Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini su odobrili njegovi potpisnici, Alija Izetbegović u ime Bosne i Hercegovine, Franjo Tuđman u ime Hrvatske i Slobodan Milošević u ime Savezne Republike Jugoslavije, a Milošević je imao i ovlaštenje da predstavlja Republiku Srpsku. Izjave o odobrenju Ustava potpisali su Muhamed Šaćirbegović u ime Bosne i Hercegovine, Krešimir Zubak u ime Federacije Bosne i Hercegovine, te Nikola Koljević u ime Republike Srpske. Ustav Bosne i Hercegovine nije bio predmet javne rasprave i konsultacija s njenim građanima, niti je bio predmet referendumu.

Ustav Bosne i Hercegovine se sastoji od dvanaest članova i dva aneksa, a samo nekolicina članova je vrijedna spomena. U preambuli Ustava je potvrđeno da se Bosna i Hercegovina sastoji od tri konstitutivna naroda (Bošnjaci, Hrvati i Srbi), Ostalih i građana. Član I proklamira da se Bosna i Hercegovina sastoji od dva entiteta, osigurava slobodu kretanja robe i ljudi na području čitave države, te ozvaničava glavni grad, državne simbole i državljanstvo. Član II Ustava uspostavlja osnovna načela ljudskih prava, pri čemu je nabrojano trinaest ljudskih prava i sloboda, načelo nediskriminacije, a ovim članom je utvrđeno i da je država potpisnik petnaest međunarodnih sporazuma. Također, utvrđen je i Aneks 7 Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, a koji se tiče prava izbjeglica i raseljenih lica.

Član III je najznamenitiji po tome što se u njemu proklamiraju odgovornosti institucija Bosne i Hercegovine i entiteta. Time je napravljena osnova za izgradnju strukture vlasti i njenih nadležnosti, ali je tekst formulisan tako da ga različiti subjekti mogu tumačiti na različite načine. Političke partije su se u svojim vlastitim tumačenjima Ustava, a pogotovo one iz Republike Srpske, često koristile članom III 3 (a) u kojem stoji: „Sve vladine funkcije i ovlaštenja koja nisu ovim Ustavom izričito povjerena institucijama Bosne i Hercegovine pripadaju entitetima”. Član III 5 (a), pak, često citiraju Bošnjaci

i Ostali u svojim interpretacijama Ustava, u njemu je navedeno: „Bosna i Hercegovina će preuzeti nadležnost u onim stvarima (...) koje su potrebne za očuvanje suvereniteta, teritorijalnog integriteta, političke nezavisnosti i međunarodnog subjektiviteta Bosne i Hercegovine (...)”.

Najzad, član IV se bavi Parlamentarnom skupštinom, član V Predsjedništvom, a oba sadrže odredbe koje su bile razlog za pokretanje sudskog predmeta Sejdić-Finci o kome će biti riječi u nastavku teksta.

Implikacije nezgrapnog i asimetričnog Dejtonskog sporazuma su tokom vremena postajale brojnije, naročito što se tiče poštivanja ljudskih prava i funkcionalnosti. Alija Izetbegović, član Predsjedništva Bosne i Hercegovine, je 1998. godine pokrenuo postupak pred Ustavnim sudom radi usaglašavanja entitetskih odredbi o konstitutivnim narodima sa Ustavom Bosne i Hercegovine. U to vrijeme je Ustav Republike Srpske priznavao isključivo pripadnike srpskog naroda kao konstitutivne, dok je Ustav Federacije Bosne i Hercegovine kao konstitutivne narode priznavao samo Bošnjake i Hrvate, te se u Izetbegovićevom predmetu tvrdilo da se isključivanjem određenih konstitutivnih naroda iz entitetskih ustava krši Ustav Bosne i Hercegovine, koji priznaje tri konstitutivna naroda.⁵⁶ Sud je donio odluku da sva tri konstitutivna naroda moraju imati zagarantovan ravnopravan status i prava na području cijele Bosne i Hercegovine; tu odluku su podržali međunarodni suci i suci koji pripadaju bošnjačkom narodu, dok su suci pripadnici srpskog i hrvatskog naroda prema njoj izrazili stanovitu rezervisanost.⁵⁷ Politička komplikovanost ustavnih reformi je odmah bila vidljiva, te je sudsko rješenje implementirano tek nakon pregovora koje je vodio Ured visokog predstavnika (OHR) i konačne, nametnute, odluke o sprovođenju potrebnih ustavnih promjena na entitetskom nivou.⁵⁸

Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija) je u martu 2005. godine objavila izvještaj pod nazivom „Mišljenje o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlaštenjima visokog predstavnika”. Iako izvješće nije imalo izričito preskriptivan cilj, njegova procjena Ustava Bosne i Hercegovine, zajedno s Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i Evropskom poveljom o lokalnoj

56 Ustavni sud Bosne i Hercegovine (2000). *Djelimična odluka u vezi predmeta U 5/98, III 1(A), 1(B)*

57 International Crisis Group (2002). *Implementing Equality: The „Constituent Peoples” Decision in Bosnia and Herzegovina*, ICG Balkans Report No. 128 3 n. 10. Dostupno na: <http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/6C1D3A9D91EC29EC85256B9D00640396-icg-bos-16apr.pdf>

58 Council of Europe Secretary General (2002). *Bosnia and Herzegovina: Follow-up to Committee of Ministers Decisions Regarding Monitoring of Commitments and Implementation of Post-Accession Co-Operation Programme, First Quarterly Report, SG*. Dostupno na: <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=296231&Site=COE>

samoupravi, pruža mogućnost opširnog diskutovanja o praktičnosti, učinkovitosti i nedemokratskoj provenijenciji Ustava.⁵⁹ Komisija je razmotrila mnoga bitna pitanja uključujući i učinak slabe državne vlasti nesposobne da „efikasno osigura usaglašavanje državnih obaveza uvažavajući Vijeće Evrope i međunarodnu zajednicu”, te nedostatak tačno određenih uslova za korištenje veta na osnovu vitalnog nacionalnog interesa, entitetskog veta i dvodomni sistem, što je dovelo do znatnih odlaganja i proceduralnih blokada.⁶⁰

U daljem tekstu izvještaja, Venecijanska komisija navodi da je „Ustav izrađen i usvojen bez učešća građana Bosne i Hercegovine i bez primjene procedura koje bi dale demokratski legitimitet”⁶¹, zaključivši da će biti potrebne reforme Ustava Bosne i Hercegovine kako bi zemlja bila sposobna za priključivanje Evropskoj uniji. Slična razmatranja imali su i nezavisni bosanskohercegovački analitičari.⁶²

III POKUŠAJI USTAVNIH REFORMI

U nekoliko navrata se pokušalo ukazati na slabosti Ustava, bilo da su to radili političari i međunarodna zajednica, bilo građanskim inicijativama. Do danas, međutim, ovi pokušaji nisu bili usklađeni, čime je znatno ograničen njihov potencijal.

Najznačajniji samostalni politički pokušaj koji je imao za cilj relativno velike ustavne promjene desio se 2005. i 2006. godine u procesu koji je postao poznat kao „Aprilski paket”⁶³. Ovi pokušaji su se sastojali od pregovora vođenih iza zatvorenih vrata u kojima su učestvovali američki diplomati i savjetnici lidera osam vodećih političkih stranaka, što je rezultiralo paketom reformskih amandmana, uključujući indirektno biranje

59 European Commission for Democracy Through Law- Venice Commission (2004). *Opinion on the Constitutional Situation in Bosnia and Herzegovina and the Powers of the High Representative*, CDL-AD (2005) 004 2 Dostupno na: [http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD\(2005\)004-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD(2005)004-e.pdf)

60 Bahtić- Kunrath, Birgit (2011). *Of veto Players and Entity- Voting: Institutional Gridlock in the Bosnian Reform Process*, Nationalities Papers br. 6, Vol. 39, str. 899– 923

61 Venice Commission. *Opinion on the Constitutional Situation in Bosnia and Herzegovina and the Powers of the High Representative* 6, 2

62 Foreign Policy Initiative BH (2007). *Governance Structures in BiH: Capacity, Ownership, EU Integration, Functioning State*

63 Sebastian, Sofia (2007). *Leaving Dayton Behind: Constitutional Reform in Bosnia and Herzegovina*, FRIDE Working Paper 46

članova Predsjedništva, s jednim predsjednikom i dva potpredsjednika, jače Vijeće ministara koje bi vodio premijer, a čije bi nadležnosti bile jasno definisane, veći Parlament, s poboljšanim Predstavničkim domom i reformisanim Domom naroda (koji bi se prvenstveno fokusirao na pitanja od vitalnog nacionalnog interesa), te jednostavniji i razgovjetniji sporazum o nadležnostima države i entiteta.⁶⁴ Uprkos međusobnom slaganju između pregovaračkih strana, paket nije usvojen u Parlamentarnoj skupštini; 16 poslanika je glasalo protiv, uključujući šest poslanika iz Stranke za Bosnu i Hercegovinu, te pet poslanika iz stranke HDZ 1990, koja je tek bila formirana.⁶⁵ Tokom ovog procesa obavljen je minimalan broj konsultacija i veoma malo truda je uloženo u upoznavanje šire javnosti s prijedlogom.⁶⁶

Nakon neuspjeha ove reforme, desila su se još dva pokušaja promjene Ustava od strane političara i međunarodne zajednice. Prudski sporazum, koji je trajao od novembra 2008. do januara 2009. godine, ostvario je tek nekoliko osnovnih reformskih principa, međutim, uspio je utrti put za inkorporaciju Brčko distrikta pod nadležnosti državnih institucija Bosne i Hercegovine i Ustavnog suda – što je prvi i posljednji amandman na Ustav od Dejtonskog sporazuma.⁶⁷

Usljedio je i Butmirski proces kroz koji su Sjedinjene Američke Države i Evropska unija izrazile želju za preispitivanjem nekih od amandmana o kojima se pregovaralo za vrijeme Aprilskog paketa; ovaj proces nije naišao na podršku političkih partija.⁶⁸ Od Aprilskog paketa su se, preko Prudskog sporazuma do Butmirskog procesa, opseg i širina ustavnih reformi postepeno smanjivali.

Također, postojale su i brojne građanske inicijative za reformu Ustava. Centar za sigurnosne studije (CSS) je implementirao projekat pod nazivom

64 *Aprilski paket. Amandmani na Ustav Bosne i Hercegovine Amandman I (2006).*

65 Poslanici iz SzBiH-a koji su glasali protiv paketa su Beriz Belkić, Nijaz Duraković, Mehmed Suljkanović, Adem Huskić, Azra Hadžiahmetović i Senija Kapetanović; poslanici iz HDZ-a 1990 koji su glasali protiv paketa su: Vinko Zorić, Martin Raguž, Ruža Sopta, Filip Andrić i Ivo Lozančić; ostalih pet glasova protiv dali su: Sead Avdić (nezavisni kandidat), Mladen Potočnik, Mirko Blagojević (SRS), Muhamed Morankić (BOSS), te Mehmed Žilić (SDA)

66 Hays, Don i Crosby, Jason (2006). *From Dayton to Brussels: Constitutional Preparations for Bosnia's EU Accession 1, Special Report 175.* Dostupno na: <http://www.usip.org/publications/dayton-brussels-constitutional-preparations-bosnias-eu-accession>

67 Council of Europe Parliamentary Assembly (2010). *The Functioning of Democratic Institutions in Bosnia and Herzegovina 3.1, Doc. 12112.* Dostupno na: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc10/EDOC12112.htm>

68 International Crisis Group (2009). *Bosnia's Dual Crisis, Europe Briefing No. 57 7- 8.* Dostupno na: <http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/balkans/bosnia-herzegovina/b057-bosnias-dual-crisis.aspx>

„Dijalog o Ustavu naroda BiH” 2003. i 2004. godine, na kojem su sarađivali i diskutovali sa stručnjacima i intelektualcima o funkcionalnosti (ili nefunkcionalnosti) bosanskohercegovačkih državnih institucija.⁶⁹ Mješovita skupina mladih, sazvana od strane Dječijeg pokreta za kreativno obrazovanje, izradila je prijedlog Ustava za mlade Bosne i Hercegovine, a u sklopu aktivnosti kojima su željeli doprijeti do mladih osoba, te ih angažirati.⁷⁰

Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini (HCHR) u Sarajevu je 2007. i 2008. godine implementirao projekat ustavnih reformi, organizujući okrugle stolove u nekoliko mjesta širom Bosne i Hercegovine, te preporučio inkluzivan reformski proces koji bi štitio individualna prava građana i nacionalnih manjina i koji bi poštivao međunarodne standarde o ljudskim pravima.⁷¹

Švicarski ured za saradnju u Bosni i Hercegovini (SDC) je podržao višegodišnji projekat koji se razvijao u nekoliko faza pod nazivom: „Podrška procesu ustavnih reformi u Bosni i Hercegovini”, a sastojao se od niza elemenata, kao što su monitoring medija, akademska istraživanja i razmjene, javne rasprave, istraživanja javnog mnijenja, zagovaranje, te rad s brojnim nevladinim organizacijama i ostalim partnerima.⁷² Ovim putem su razvijena dva paketa s konkretnim prijedlozima amandmana za reformu. Jedan od tih prijedloga je razvila Asocijacija Alumni centra za interdisciplinarne postdiplomske studije (ACIPS) koja je 2010. godine sarađivala sa stručnjacima, aktivistima i pravnicima kako bi razvila set od pet ustavnih amandmana. Najsadržajniiji amandmani su bili oni o zaštiti kolektivnih prava: reformirani Dom naroda koji bi omogućavao predstavljanje Ostalih i reformirano Predsjedništvo Bosne i Hercegovine sa samo jednim, indirektno izabranim predsjednikom kojeg bi izglasao Dom naroda, a koji bi imao manje ovlasti od onih koje ima sada. ACIPS-ovi amandmani su objašnjeni kroz organizovanje okruglih stolova, podržani su peticijama, predstavljeni u medijima i razmotreni s vodećim političkim partijama.⁷³

69 Centre for Security Studies BiH (2003). *Activity Report 2003 1*. Dostupno na: <http://www.css.ba/images/docs/activity2003.pdf>

70 The Children's Movement for Creative Education. Dostupno na: http://www.childrensmovement.org/index.php?option=com_content&view=article&id=46&Itemid=69.

71 Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini. Dostupno na: www.bh-hchr.org. Iako postoje još tri druge lokalne organizacije u Bosni i Hercegovini koje u svojim nazivima sadrže riječ „Helsinški” (Helsinški odbor u Republici Srpskoj, (Bijeljina), Helsinški parlament (Banja Luka) i Helsinški parlament za mlade (Tuzla), one veoma malo sarađuju.

72 Swiss Development Cooperation Office in Bosnia and Herzegovina (2010). *Contribution to Constitutional Reform Project, Phase III: Final Report 3*

73 Swiss Development Cooperation Office in Bosnia and Herzegovina (2010). *Contribution to Constitutional Reform Project, Phase III: Final Report*

Drugi set prijedloga izradilo je Udruženje mladih pravnika u Bosni i Hercegovini, koje je kasnije promijenilo naziv u Pravni institut u Bosni i Hercegovini (LI)⁷⁴. Pravni institut je okupio raznoliku grupu pravnih eksperata (raznoliku u smislu rodne, etnonacionalne i teritorijalne pripadnosti) koji su razvili konkretne prijedloge rješenja koji su sadržavali: provođenje odluke Suda u slučaju Sejdić-Finci, jačanje lokalne samouprave, razjašnjavanje nadležnosti države, veću zaštitu ljudskih prava, te uspostavljanje državnog Vrhovnog suda.⁷⁵ Ova inicijativa je, također, uključivala konsultacije, izlazak u medije, javne debate i predstavljanje pred Parlamentom.

Treći sveobuhvatan set amandmana izradio je Forum građana Tuzle (FGT) uz podršku Nacionalne fondacije za demokratiju (NED) i USAID-a.⁷⁶ Dok je FGT bio glavni organizator ove inicijative, pojedinci uključeni u razvoj amandmana su bili iz raznih dijelova Bosne i Hercegovine.⁷⁷ Prijedlog Forum građana Tuzle je podrazumijevao Predsjedništvo koje bi činio jedan predsjednik i tri potpredsjednika, a koji bi se birali indirektno od strane Predstavničkog doma, Doma naroda, sačinjenog od trideset i jednog člana pripadnika konstitutivnih naroda i nacionalnih manjina iz oba entiteta, te Ustavnog suda, kojeg čini deset sudija: tri Bošnjaka, tri Srba, tri Hrvata, te jedan sudija pripadnik nacionalne manjine.⁷⁸ Ovi prijedlozi su predstavljeni u medijima, bili su tema okruglih stolova i o njima je razgovaralo sa svim većim političkim partijama.

Iako su ova tri prijedloga bila najsveobuhvatnije ne-elitističke inicijative za ustavne reforme poslije neuspjeha Aprilskog paketa, bilo ih je još. Vanjskopolitička inicijativa (FPI) je 2009. godine pripremila izvještaj u kojem je dala preporuke za učinkovitije uključivanje civilnog društva u proces ustavnih reformi.⁷⁹ „Analitika” je 2011. godine objavila analizu odluke

74 Law Institute of Bosnia and Herzegovina. Dostupno na: <http://www.lawinstitute.ba>

75 Radna grupa se nije mogla složiti o tome na koji način bi se ukinuli entitetski vrhovni sudovi te je, kompromisno, preporučila uspostavu državnog vrhovnog suda uz zadržavanje entitetskih vrhovnih sudova.

76 Forum građana Tuzle. Dostupno na: www.forumtz.com.

77 Vehid Šehić, predsjednik FGT-a, je bivši predsjednik Centralne izborne komisije BiH, a mjesto njegovog prebivališta je Tuzla; dr. Miodrag Živanović, profesor filozofije na Univerzitetu u Banjoj Luci; prof. Nerzuk Ćurak je profesor na Fakultetu političkih nauka u Univerzitetu u Sarajevu; prof. Slavo Kukić je profesor na Sveučilištu u Mostaru; a prof. Goran Marković je profesor na Univerzitetu u Bijeljini i Univerzitetu u Istočnom Sarajevu.

78 Forum of Tuzla Citizens (2010). *Constitution Reforms in Bosnia and Herzegovina – Civil Initiative Project, Proposal of amendments and addenda to the Constitution of Bosnia and Herzegovina*

79 Foreign Policy Initiative BiH (2009). *Policy Analysis: Role of Civil Society in BiH Constitutional Reform 3*. Dostupno na: http://www.vpi.ba/eng/content/documents/Role_Of_Civil_Society_in_BiH_Constitutional_Reform.pdf

Evropskog suda za ljudska prava o predmetu Sejdić-Finci i mogućnostima njene provedbe.⁸⁰ Iste godine je osnovana koalicija organizacija civilnog društva pod nazivom „Koalicija 143“, koja je udružila šesnaest nevladinih organizacija iz čitave Bosne i Hercegovine radi zagovaranja ustavnih reformi koje bi jačale lokalnu samoupravu.⁸¹ U zimu 2012. godine, trinaest ženskih nevladinih organizacija je udruženo inicijativom Saveza žena u Švedskoj (Kvinna till Kvinna) kako bi se ustanovili načini uključivanja žena u buduće procese ustavnih reformi, uočavajući da su svi dosadašnji pokušaji ustavnih reformi na inicijativu političara i međunarodne zajednice podrazumijevali muškarce za pregovaračkim stolovima. Evropski istraživački centar je u 2012. godini održao diskusiju o ulozi civilnog društva u ustavnim reformama, te kako o njoj treba učiti iz iskustva Srbije, s obzirom na to da je Srbiji bila potrebna ustavna reforma radi budućeg članstva u Evropskoj uniji. Međunarodna grupa za javna prava i politike (PILPG) je 2011. godine, potpomognuta USAID-om, započela jačanje kapaciteta utjecaja nevladinih organizacija na ustavne reforme.

Ipak, u 2012. godini, uprkos svim ovim naporima i aktivnostima, ustavna reforma nije značajna tema rasprave, kako domaće, tako i međunarodne politike, a kad se o njoj i diskutuje, usmjerena je isključivo na provedbu presude Sejdić-Finci. U decembru 2009. godine Evropski sud za ljudska prava je donio presudu u slučaju Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine, a taj slučaj je ukazao na to da je predstavnicima romskog i jevrejskog porijekla onemogućeno da budu birani za Predsjedništvo i Dom naroda – za ta mjesta su birani isključivo predstavnici tri konstitutivna naroda u Bosni i Hercegovini. Sud je utvrdio da ograničavanje izbora članova Predsjedništva i Doma naroda samo na konstitutivne narode stvara neopravdanu diskriminaciju.⁸² Međutim, nije postignut dogovor oko reformi potrebnih za otklanjanje ovakve diskriminacije – Parlamentarna komisija, koja je formirana 2010. godine, a potom i 2011. godine, nije uspjela pronaći rješenje za predložene amandmane, pa je ovo pitanje prepušteno pregovorima između šest vladajućih stranaka.

Ovaj problem, do jula 2012. godine, još nije riješen jer se vladajuće stranke čvrsto drže svojih međusobno nekompatibilnih stavova, uprkos tome što su ustavne reforme neophodne za stupanje na snagu Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju s Evropskom unijom, a koji bi omogućio

80 Puni tekst: *New/Old Constitutional Engineering?* Dostupno na: www.analitika.ba/en/node/149

81 Intervju (2011).

82 Evropski sud za ljudska prava (2009). Slučaj *Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine*, Presuda 9. Dostupno na: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=860268&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142B F01C1166DEA398649>.

Bosni i Hercegovini da dobije status kandidata. Nastala je interesantna igra političkih poltrona jer ostaje nejasno da li se stranke mogu dogovoriti i oko estetskih, suštinski beznačajnih, promjena, te da li svodenje politike na najmanjeg zajedničkog sadržaoa uopšte može pomoći Bosni i Hercegovini na njenom putu ka statusu kandidata.

Postoje mnoga međusobno povezana objašnjenja za neuspjeh prijedloga za ustavne reforme, bilo da su oni napravljeni od strane političara i međunarodne zajednice ili građanskim inicijativama. Izborni kalendar Bosne i Hercegovine je utjecao na ishode ovih prijedloga, jer političari nisu željeli pristajati na kompromise tokom izbornih kampanja.⁸³ Sukob bez pobjednika, koji je 2006. godine eskalirao između Milorada Dodika i Harisa Silajdžića, zatrovao je političku scenu te onemogućio reformu i kompromis bilo koje vrste.⁸⁴ Neki posmatrači tvrde da zbog velikih ovlasti koje ima međunarodna zajednica političari mogu zauzimati maksimalističke stavove koji ne dozvoljavaju kompromis, uvjereni da će međunarodna zajednica održavati zemlju barem minimalno funkcionalnom i pokretnom.⁸⁵

Drugi, pak, ukazuju da je politika nemiješanja, koju su zastupali visoki predstavnici poslije Paddyja Ashdowna, stvorila okruženje u kojem nema pravila i u kojem političke partije nemaju nikakvih unutrašnjih, ali ni vanjskih podsticaja za reforme, već interes za očuvanjem statusa quo.⁸⁶ Što se tiče građanskih inicijativa, stanje u kojem se nalazi demokratija u Bosni i Hercegovini je dovelo do toga da ih političke partije naprosto ignorišu, iz straha od izbornih neuspjeha ili nečega drugog. Rezultat svega ovoga je politička stagnacija i stagnacija reformi koje su regresivne od 2006. godine.

83 International Crisis Group (2011). *Bosnia's Dual Crisis*, Europe Briefing No. 57; Sebastian, Sofia (2011). *Breaking the Impasse: Constitutional Reform in Bosnia*, FRIDE Policy Brief No. 68. Dostupno na: www.fride.org/download/PB_69_Bosnia_Eng.pdf

84 Bilefsky, Dan (2009). *Tensions Rise in Fragile Bosnia as Country's Serbs Threaten to Seek Independence*, New York Times; Za pregled skorašnjih eskalacija političkih retorika u Bosni i Hercegovini vidi: Azinovic, Vlado i Bassuener, Kurt i Weber, Bodo (2011). *Assessing the Potential for Renewed Ethnic Violence in Bosnia and Herzegovina: A Security Risk Analysis*, Report by the Atlantic Initiative and Democratization Policy Council

85 Belloni, Robert. *Dayton is Dead! Long Live Dayton!*, Nationalism and Ethnic Politics 15:3–4, str. 355–375

86 *Assessing the Potential for Renewed Ethnic Violence in Bosnia and Herzegovina: A Security Risk Analysis* (2011), str. 7–18

IV POSTOJI LI ŠANSA ZA PROMJENU USTAVA?

Da u bilo kojoj mjeri postoji politička volja za učinkovitijom i jednostavnijom vladajućom strukturom i njenim funkcijama, izgrađenom na poštivanju ljudskih prava, postojeći Dejtonski ustav bi mogao biti fleksibilan da to sve i pruži – sa izuzetkom inherentne diskriminacije iz predmeta Sejdić-Finci. Ipak, sedamnaest godina implementacije mira i izgradnje demokratije ukazuju na to da postoji veoma malo slaganja oko toga na koji bi način ova zemlja učinkovitije funkcionisala.

Do danas, izostanak napretka nije bio odraz nedostatka truda, ideja ili interesa. Ustavna reforma je ostala nedostižna jer nije bilo političke volje za promjenama od strane političkih partija koje su zadovoljne statusom quo, a građani i civilno društvo nisu bili u stanju obezbijediti dovoljno građanskih ili izbornih podsticaja državnim liderima kako bi razvili ili razmotrili prijedloge za reformu.

Posmatrači često naglašavaju da ustav treba osigurati samo okvir koji određuje postojanje i djelovanje države, podsjećajući da se mnoge specifičnosti upravljanja državom ne nalaze u ustavu, nego u zakonima. Volje nedostaje na sve tri vodeće „strane“, kao i zajedničke vizije kakva bi država trebala biti i kako služiti svojim građanima. Građanske inicijative za reformu i učinkovitije usmjereni vanjski podsticaji (kao što su novac, te efikasniji uslovi za ulazak u Evropsku uniju) su potrebni i mogu pomoći u promjeni političke situacije. Ipak, sve dok bosanskohercegovački političari ne budu imali šta da izgube izbjegavajući reforme, malo je vjerovatno da će im one biti u prvom planu.

Miroslav Živanović

LOKALNA SAMOUPRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI

I UVOD

Sasvim je logično i neophodno omogućiti da svaki obrazovni program posvećen političkom liderstvu sadrži i osvrt koji će predstaviti i objasniti ulogu i značaj lokalne samouprave u društvu, a naročito u društvu koje se smatra demokratskom zajednicom slobodnih građana i građan-ki. Također, svaki pojedinac i pojedinka koji shvataju i prepoznaju značaj aktivnog građanstva za razvoj društva u kojem žive, imaju obavezu da se upoznaju i uzmu aktivno učešće u životu svoje lokalne zajednice kroz postojeće organizacije i organe koji čine jedinicu lokalne samouprave. Mnogo je razloga koji upućuju na ove stavove, ali dovoljno je osvrnuti se na neke od njih koji su najčešći i najprepoznatljiviji:

Lokalna samouprava je društveno-politički okvir koji štiti i omogućava razvoj lokalne zajednice, definisane kao „teritorijalna cjelina u kojoj građani, posredstvom vlastitih i zajedničkih resursa, zadovoljavaju najveći dio svojih životnih potreba. Lokalna zajednica je oblik udruživanja ljudi koji – okupljajući se oko zajedničkih problema, interesa, potreba i vrijednosti – stupaju u različite socijalne interakcije, razvijajući svijest (o) pripadnosti toj zajednici.“⁸⁷ Veliki mislioci, poput Maxa Webera, o zajednici razmišljaju kao o organskom jedinstvu koje se zasniva na osjećajima učesnika o tome kako pripadaju jedan drugom kao dio iste cjeline, dok, s druge strane, društvo posmatraju kao me-

87 Pejanović, M. i Sadiković, E. (2010). *Lokalna i regionalna samouprava u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo i Zagreb: Šahinpašić, str. 14

hanički agregat osnovan na racionalnom sporazumu uz pristanak svih partnera.⁸⁸

Zatim, lokalna samouprava je dio univerzalnih demokratskih vrijednosti, stub demokratije i čuvar ljudskih prava, utemeljen na činjenici da je upravo na lokalnom nivou moguće najpotpunije ostvariti pravo građana i građanki da učestvuju u vođenju javnih poslova. Stoga se stepen ostvarenja prava na lokalnu samoupravu u nekom društvu smatra istinskim testom prave demokratije.

Lokalna zajednica i lokalna samouprava nemaju isto značenje. Lokalna zajednica će postati lokalna samouprava tek kada se u njoj uspostavi pravno-politička i sistemska institucija, tj. pravnosistemska komponenta koja se lokalnoj zajednici dodjeljuje uz odgovarajući akt države.⁸⁹

II RAZVOJ LOKALNE SAMOUPRAVE

Lokalna samouprava, onakva kakvu je prepoznamo danas, dakle, lokalna zajednica sa nekom vrstom već pomenute date pravnosistemske komponente, rezultat je vjekovnog historijskog razvoja, koji, prema nekim istraživačima, započinje već u XII i XIII vijeku na područjima današnje Velike Britanije, Njemačke i Švedske.⁹⁰ Srednjovjekovna Evropa tokom XV i XVI vijeka razvija nešto konkretnije oblike lokalne samouprave u vidu gradova-komuna, odnosno slobodnih gradova, koji taj status dobijaju kroz različite oblike pisanih dekreta feudalaca i kraljeva. Ipak, svoje današnje oblike lokalna samouprava dobija tokom XIX vijeka, prateći razvoj kapitalizma i građanske države, te postaje jednim od temeljnih elemenata društvenog uređenja, kao i „osnovni oblik decentralizacije političkog sistema“^{91, 92}

Najznačajnije obilježje historijskog razvoja lokalne samouprave jeste njegova suštinska povezanost s težnjom za slobodom i samostalnošću ljudi u lokalnim zajednicama, odnosno

88 Ibid, str. 17

89 Ibid, str. 17

90 Mujakić, M. (2011). *Pravni aspekti lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Službeni list BiH, str. 17

91 Pejanović, M. i Sadiković, E. (2010). *Lokalna i regionalna samouprava u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo i Zagreb: Šahinpašić, str. 18

92 Mujakić, M. (2011). *Pravni aspekti lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Službeni list BiH, str. 17

(...) lokalna samouprava nastala je u povijesnom razvoju kao institucionalni odgovor na dvije izrazite potrebe: političku potrebu da se stvori protuteža monopolu organizirane fizičke sile u društvu, koji se monopol nalazi u rukama centralnih državnih vlasti, i upravnu potrebu da se stvore posebne organizacije koje će služiti redovitom zadovoljavanju specifičnih lokalnih potreba.⁹³

U savremenom svijetu lokalna samouprava se prihvata kao najniži, ali za građane i građanke najbitniji, oblik teritorijalne organizacije vlasti. Naime, najrealnija mogućnost za građane i građanke da neposredno utječu „na uslove svoje egzistencije, ostvarujući svoje ekonomske, socijalne, kulturne i druge interese i potrebe“⁹⁴ nalazi se u okviru lokalne zajednice, tj. lokalne samouprave.

III OSNOVNE KARAKTERISTIKE LOKALNE SAMOUPRAVE

Političke, društvene i ekonomske samo su neke od savremenih nauka koje se u svojim istraživanjima bave lokalnom samoupravom. Rezultat tog interesovanja su i brojne definicije lokalne samouprave koje su, i pored svojih međusobnih razlika, korisne utoliko što omogućavaju da se utvrde oni sveprisutni elementi koji nesumnjivo određuju lokalnu samoupravu. Tako se i došlo do zaključka kako „većina teorijskih definicija sadrži pet elemenata samoupravnosti:

- a. Teritorijalni element samoupravnosti (da su teritorijalno određene lokalne zajednice osnovane kao subjekti lokalne samouprave – npr. kao opštine, pokrajine, itd.);
- b. Funkcionalni element samoupravnosti (da je ovim zajednicama priznato radno područje zadataka koji izražavaju interese njihovih stanovnika);
- c. Organizacioni element samoupravnosti (da ove zadatke obavljaju članovi zajednice vlastitom odgovornošću, i to neposredno ili putem izabranih organa);

93 Pusić, E. (1990). *Lokalna samouprava* u: Zakonitost br. 11–12, str. 1288

94 Pejanović, M. i Sadiković, E. (2010). *Lokalna i regionalna samouprava u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo i Zagreb: Šahinpašić, str. 18

- d. Materijalno-finansijski element samoupravnosti (da zajednica ima materijalna i finansijska sredstva za obavljanje svojih zadataka);
- e. Pravni element samoupravnosti (da zajednica ima karakter pravnog subjekta).⁹⁵

Drugim riječima, većina savremenih definicija lokalne samouprave predstavlja kombinaciju i specifičnu formulaciju svih ili većine gore navedenih elemenata samoupravnosti. Ipak, jedna definicija se mora istaći, a to je ona koja se nalazi u Evropskoj povelji o lokalnoj samoupravi.

Lokalna samouprava podrazumijeva pravo i osposobljenost lokalnih vlasti da, u granicama zakona, regulišu i rukovode određenim dijelovima javnih poslova, na osnovu sopstvene odgovornosti i u interesu lokalnog stanovništva.

Ovo je definicija koja ima posebnu važnost zbog toga što se nalazi u okviru dokumenta, pomenute povelje, koji je izraz, nekoliko decenija duge, težnje evropskih organa lokalne samouprave da se utvrde i objasne principi lokalne samouprave, na čije će se poštivanje, svojim potpisom, obavezati sve zemlje članice Vijeća Evrope. Budući da se upravo to i dogodilo, ovo jeste definicija koja je doživjela najveću moguću usaglašenost i zbog toga je vrijedna isticanja.

Pored ovoga, razmatrajući karakteristike lokalne samouprave, moguće je govoriti i o određenim dominantnim modelima i tipovima lokalne samouprave koji se javljaju u savremenim društvima i političkim sistemima, a čije postojanje je određeno teritorijalnim ili nekim drugim specifičnostima njihovog historijskog razvoja.

Stoga se mora istaći da postoje različita poimanja lokalne samouprave, pri čemu se kao dominantna javljaju dva promišljanja: prvo, koje se veže za anglosaksonske zemlje (Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija i Kanada) i koje lokalnu samoupravu vidi kao izvornu instituciju, maksimalno odvojenu od centralnog državnog sistema, gdje se samouprava vrši kroz lokalnu vladu i, drugo, „evropsko“ shvatanje po kojem je lokalna samouprava sastavni dio državnog sistema uspostavljen kao vid administrativne decentralizacije. Ova različita shvatanja temelje se na različitom pravnom položaju organa koji vrše osnovne funkcije vlasti u lokalnoj zajednici.

Aktuelni su i modeli organizovanja lokalne samouprave utemeljeni na razlikama u načinu ostvarivanja prava građana i građanki na učešće u odlučivanju o javnim poslovima u lokalnim zajednicama. U tom smislu razlikuju se četiri osnovne grupe:

95 Ibid, str. 19

1. Lokalna samouprava zasnovana na neposrednom upravljanju građana i građanki (prisutna u Švicarskoj, Sjedinjenim Američkim Državama i Engleskoj u manjim lokalnim zajednicama);
2. Lokalna samouprava zasnovana na predstavničkoj osnovi i kabinetskom vršenju vlasti (Švedska, Francuska, Italija i većina drugih evropskih zemalja);
3. Lokalna samouprava zasnovana na predstavničkoj osnovi i komisijskom/menadžerskom vršenju vlasti (Sjedinjene Američke Države);
4. Lokalna samouprava zasnovana na predstavničkoj osnovi i skupštinskom/komitetskom/odborskom vršenju vlasti (Engleska).⁹⁶

Razlike u stepenu složenosti sistema lokalne samouprave omogućavaju da se govori i o tipovima lokalne samouprave, pa je tako moguće razlikovati jednostepenu lokalnu samoupravu, za koju je karakteristično postojanje samo jednog tipa jedinice lokalne samouprave, najčešće opštine. U praksi se rijetko susreće ovaj tip, jer mnogobrojne razlike koje postoje između različitih lokalnih zajednica i područja jednostavno zahtijevaju veći broj mogućnosti za organizaciju lokalne samouprave. Stoga se u praksi najčešće sreću dvostepena lokalna samouprava, sa opštinom kao osnovnom jedinicom, te dodatnom jedinicom iznad nje, poput okruga, oblasti ili regije, odnosno trostepena lokalna samouprava, u kojoj se između opštine i centralne vlasti nalaze još dva oblika lokalne samouprave.

IV EVROPSKA POVELJA O LOKALNOJ SAMOUPRAVI

Predstavljanje već pomenute Evropske povelje o lokalnoj samoupravi⁹⁷ zapravo znači pregled temeljnih principa lokalne samouprave, budući da je, kako u samoj Povelji i stoji „cilj Vijeća Evrope da postigne veće jedinstvo među svojim članicama u svrhu očuvanja i postizanja ideala i principa koji predstavljaju njihovo zajedničko naslijeđe“.

Potpisivanjem i ratificiranjem Povelje svaka zemlja potpisnica se pridružuje ovom cilju Vijeća Evrope, te potvrđuje svoje uvjerenje da su „lokalne vlasti jedan od osnovnih temelja svakog demokratskog režima“, kao što i afirmiše

96 Mala politička enciklopedija (1966). Beograd: Savremena administracija

97 Više informacija o Evropskoj povelji o lokalnoj samoupravi je dostupno na: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=122&CM=1&CL=ENG>

„pravo građana da učestvuju u vođenju javnih poslova“ kao demokratski princip, čije je najneposrednije ostvarenje moguće upravo na lokalnom nivou, što „podrazumijeva postojanje lokalnih vlasti, koje posjeduju demokratski obrazovane organe za donošenje odluka i raspolažu visokim stepenom autonomije, u skladu sa svojim odgovornostima, i kojima stoje na raspolaganju odgovarajući putevi i načini da ove odgovornosti realizuju, kao i sredstva potrebna za njihovu realizaciju“. Citirani dijelovi teksta predstavljaju izvorne dijelove preambule Povelje, koja je jedan od tri sastavna dijela Povelje.

Preambulu slijedi prvi dio koji utvrđuje ustavnu i zakonsku osnovu lokalne samouprave, daje njenu definiciju, utvrđuje opšti okvir njenog djelokruga, pitanje zaštite njenih granica, njene organizacije, uslova vršenja funkcija lokalne vlasti, upravnog nadzora, finansiranja, udruživanja, te zakonske zaštite lokalne samouprave. Kroz sve navedene oblasti razrađuju se temeljni principi lokalne samouprave, odnosno:

- Princip decentralizacije
- Princip supsidijarnosti
- Princip finansijske nezavisnosti

Princip decentralizacije odnosi se na stanje u političkom sistemu u kojem niže teritorijalno-administrativne jedinice imaju određeni stepen političke i ekonomske samostalnosti u odnosu na centralne vlasti.

Stvarna decentralizacija podrazumijeva zagarantovano pravo i sposobnost nižih nivoa vlasti da samostalno donose političke odluke i obavljaju poslove iz svog djelokruga, te da su politički predstavnici nižih nivoa vlasti neposredno izabrani od građana. Centralni organi vlasti kontrolišu poštivanje zakonitosti i ustavnosti akata nižih nivoa vlasti bez prava da mijenjaju ili poništavaju te akte, ukoliko nisu suprotni zakonu. Ukoliko to nije slučaj, možemo govoriti samo o tehničkoj dekoncentraciji upravnih poslova, a ne o demokratskoj centralizaciji političke vlasti.⁹⁸

Decentralizacija i supsidijarnost su na neki način „organski“ povezani principi, budući da se može smatrati da se decentralizacija zasniva na što je moguće većem poštovanju principa supsidijarnosti, „koji polazi od toga da u vršenju javnih poslova prednost imaju niže instance vlasti, odnosno vlasti koje su bliže građanima“⁹⁹. Prema tome, država, odnosno viši ili,

98 Pejanović, M. i Sadiković, E. (2010). *Lokalna i regionalna samouprava u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo i Zagreb: Šahinpašić, str. 22

99 Ibid, str. 24

pak, centralni organi vlasti trebaju djelovati samo onda kada niži, tj. lokalni, nivoi vlasti nisu u stanju samostalno obavljati određene javne poslove. Pa i u tom slučaju, viši ili centralni nivoi vlasti najprije trebaju pružiti pomoć nižem nivou vlasti, prije eventualnog potpunog preuzimanja odgovornosti za vođenje određenih javnih poslova.

I naravno, princip finansijske nezavisnosti, kako je predviđeno samom Poveljom, podrazumijeva pravo na sopstvene izvore finansiranja, koji će biti primjereni nadležnostima lokalne samouprave, njihovu raznovrsnost i fleksibilnost, kao i samostalno utvrđivanje stopa lokalnih taksi i naknada. Pored toga, ovdje se podrazumijeva i pravo na zaštitu, odnosno pomoć finansijski slabijim lokalnim samoupravama, obavezu konsultovanja lokalnih samouprava u pogledu utvrđivanja sistema redistribucije javnih prihoda, te pravo na zaduživanje, odnosno pristup nacionalnom tržištu kapitala.

Drugi dio Povelje predstavlja ostale, odnosno završne odredbe koje se odnose na pitanja poput preuzimanja obaveza, potpisivanje ratifikacije i stupanja na snagu, otkazivanja i sl.

V KRITIČKI OSVRT NA STANJE LOKALNE SAMOUPRAVE U BOSNI I HERCEGOVINI

Ustav Bosne i Hercegovine kao najviši temeljni zakon ne sadrži odredbe o lokalnoj samoupravi, niti je Bosna i Hercegovina donijela opći ili okvirni zakon o lokalnoj samoupravi.¹⁰⁰ Ipak, prema zvaničnom pregledu Vijeća Evrope, Bosna i Hercegovina je, 12. jula 2002. godine, potpisala i ratificirala Evropsku povelju o lokalnoj samoupravi i time stvorila uslove za njeno stupanje na snagu 1. novembra 2002. godine.¹⁰¹

Iako je ratificirala Evropsku povelju o lokalnoj samoupravi, ključni dokument Vijeća Evrope u ovoj oblasti, Bosna i Hercegovina, punopravna članica Vijeća Evrope, međunarodno priznata, suverena i nezavisna država, nema stvarne instrumente i mehanizme kojima može osigurati njenu primjenu. Stvarna nadležnost, odnosno konkretni instrumenti i mehanizmi kojima se može garantovati primjena Evropske povelje o lokalnoj samoupravi, nalaze se upravo na nivou bosanskohercegovačkih entiteta, Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine, odnosno

100 Mujakić, Muhamed (2011). *Pravni aspekti lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Službeni glasnik BiH, str. 95

101 Dostupno na: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=122&CM=1&DF=&CL=ENG>

njihovih ustava i odgovarajućeg zakonodavstva. Usko gledano iz perspektive Evropske povelje o lokalnoj samoupravi postojeće stanje samo po sebi ne mora biti shvaćeno kao suštinski nedostatak, budući da član 2. Povelje navodi kako će „princip lokalne samouprave biti utvrđen zakonodavstvom zemlje potpisnice i, gdje je to moguće – ustavom“, ¹⁰² ukoliko se zakonodavstvo entiteta ima smatrati integralnim dijelom zakonodavstva Bosne i Hercegovine.

Sistem lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini je suštinski podijeljen na dva sistema, utvrđena na nivou entiteta Federacije Bosne i Hercegovine i entiteta Republike Srpske, s dva zakonska akta:

- Zakon o lokalnoj samoupravi Republike Srpske iz 2004. godine;
- Zakon o principima lokalne samouprave u Federaciji Bosne i Hercegovine iz 2006. godine.

Tabela 1 daje uporedni pregled sadržaja pomenutih zakona.

Stvarni problem se nalazi u činjenici međusobne neusklađenosti entitetskih zakona o lokalnoj samoupravi, kao i neusklađenosti oba zakonska rješenja s Evropskom poveljom o lokalnoj samoupravi, što za posljedicu ima dovođenje građana i građanki u poziciju međusobne nejednakosti uzrokovane mjestom prebivališta, što, iako ne predstavlja izričitu povredu odredbi Evropske povelje o lokalnoj samoupravi, ipak dovodi u pitanje poštovanje ljudskih prava kao temeljne evropske vrijednosti, odnosno člana 14. Evropske konvencije o ljudskim pravima i slobodama koji zabranjuje diskriminaciju u ostvarivanju prava utvrđenih pomenutom konvencijom po bilo kojem osnovu. Očigledno je da neusklađenost entitetskih zakona o lokalnoj samoupravi stavlja jedinice lokalne samouprave u nejednak položaj u pogledu njihove sposobnosti da svojim građanima i građankama omoguće osiguranje i zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u skladu sa Ustavom Bosne i Hercegovine.

Na osnovu uporednog prikaza sadržaja ova dva zakonska akta očigledni su elementi lokalne samouprave koji se njima uređuju, ali i razlike između dva zakona koje se prvenstveno odnose na sadržajnost koja ide u korist propisa koji uređuje lokalnu samoupravu u Republici Srpskoj.

Primjera radi, Zakon o principima lokalne samouprave Federacije Bosne i Hercegovine propušta da lokalnu samoupravu definiše kao „pravo građana da neposredno i preko svojih slobodno i demokratski izabranih predstavnika učestvuju u ostvarivanju zajedničkih interesa stanovnika lokalne zajednice“ ¹⁰³. Također, u Republici Srpskoj moguće je utvrditi listu

¹⁰² Mujakić, Muhamed (2011). *Pravni aspekti lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Službeni glasnik BiH, str. 112

¹⁰³ *Zakon o lokalnoj samoupravi Republike Srpske*, Službeni glasnik RS br. 101/04, 42/05 i 118/05

Tabela 1.

Zakon o lokalnoj samoupravi Republike Srpske (Službeni glasnik Republike Srpske 101/04, 42/05 i 118/05)	Zakon o principima lokalne samouprave Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine 49/06 i 61/09)
I OSNOVNE ODREDBE II OPŠTINA 1. Poslovi opštine 1.1 Samostalni poslovi 1.2 Preneseni poslovi 2. Organi opštine 2.1 Skupština opštine 2.2 Funkcioneri opštine 2.3 Načelnik opštine 2.4 Opštinska administrativna služba 2.5 Nadzorni odbor III GRAD IV IMOVINA I FINANSIRANJE JEDINICA LOKALNE SAMOUPRAVE V AKTI ORGANA JEDINICA LOKALNE SAMOUPRAVE VI JAVNOST RADA ORGANA LOKALNE SAMOUPRAVE VII ADMINISTRATIVNI NADZOR NAD RADOM JEDINICA LOKALNE SAMOUPRAVE VIII SARADNJA JEDINICA LOKALNE SAMOUPRAVE IX ZAŠTITA PRAVA LOKALNE SAMOUPRAVE X OBLICI NEPOSREDNOG UČEŠĆA GRAĐANA U LOKALNOJ SAMOUPRAVI 1. Mjesne zajednice XI ZAPOSLENI U ADMINISTRATIVNOJ SLUŽBI JEDINICE LOKALNE SAMOUPRAVE 1. Radna mjesta 2. Upraznjena radna mjesta i zapošljavanje 3. Ocjena rada i napredovanje 4. Raspoređivanje službenika 5. Višak službenika 6. Radno vrijeme, odmori i odsustva 7. Odgovornost službenika 7.1 Materijalna odgovornost 7.2 Disciplinska odgovornost 7.3 Plate službenika 7.4 Prestanak rada 8. Odbor za žalbe 9. Prava i dužnosti službenika 10. Nespojivost 11. Ostvarivanje i zaštita prava službenika 12. Finansiranje XII KAZNE ODREDBE XIII PRELAZNE I ZAVRŠNE ODREDBE	I OSNOVNA ODREDBA II DEFINICIJA LOKALNE SAMOUPRAVE III SAMOUPRAVNI DJELOKRUG JEDINICE LOKALNE SAMOUPRAVE IV ORGANI JEDINICE LOKALNE SAMOUPRAVE V MEĐUSOBNI ODNOSI VIJEĆA I NAČELNIKA/CE VI MJESNA SAMOUPRAVA VII FINANSIRANJE I IMOVINA JEDINICE LOKALNE SAMOUPRAVE VIII JAVNOST RADA ORGANA LOKALNE SAMOUPRAVE IX NEPOSREDNO UČESTVOVANJE GRAĐANA U ODLUČIVANJU U JEDINICA LOKALNE SAMOUPRAVE X UPRAVNI NADZOR NAD RADOM JEDINICE LOKALNE SAMOUPRAVE XI SARADNJA JEDINICA LOKALNE SAMOUPRAVE XII ODNOS I SARADNJA FEDERALNIH I KANTONALNIH VLASTI I JEDINICA LOKALNE SAMOUPRAVE XIII NADZOR NAD PRIMJENOM ZAKONA XIV PRIJELAZNE I ZAVRŠNE ODREDBE

sa 69 nadležnosti opština, 29 nadležnosti skupština opština, te 18 nadležnosti načelnika, dok se u Federaciji Bosne i Hercegovine može govoriti o 29 nadležnosti opština, 18 nadležnosti opštinskih vijeća i 10 nadležnosti načelnika. I dok se za Federaciju Bosne i Hercegovine, koju čine deset kantona i 80 općina, može reći da je administrativno i fiskalno decentralizirana, u korist kantona, a nauštrb entiteta i jedinica lokalne samouprave, dotle Republika Srpska funkcioniše kao administrativno i fiskalno centraliziran entitet, koja na lokalnom nivou više djeluje kao lokalna uprava, a ne lokalna samouprava. U slučaju Federacije Bosne i Hercegovine o sličnom centralizmu koji ograničava djelovanje lokalne samouprave može se govoriti na nivou kantona, čemu naročito pogoduje već pomenuti neusklađeni zakonski okvir.

Naime, kantoni izuzetno sporo provode proces usklađivanja sa Zakonom o principima lokalne samouprave FBiH, tj. većina kantona nije usvojila nove zakone o lokalnoj samoupravi čime se onemogućava stvarna primjena Evropske povelje o lokalnoj samoupravi. Razlike u ostvarenom napretku u ovom pogledu za građane i građanke Bosne i Hercegovine, odnosno Federacije BiH, predstavljaju suštinske razlike u pogledu ostvarivanja njihovog prava na učešće u vođenju poslova lokalne zajednice što je temeljni princip koji se štiti Evropskom poveljom. Primjera radi, može se zaključiti da su u ovom pogledu građani i građanke Republike Srpske u povoljnijem položaju od njihovih sugrađana i sugrađanki iz Federacije, jer imaju *de jure* mogućnost učestvovati u vođenju većeg broja javnih poslova. Naravno, ovdje se može iznijeti i kontra argument da građani i građanke nisu uskraćeni u tom smislu jer u ovim poslovima mogu učestvovati na nivou kantona, ali je očigledno da bi u tom slučaju morali biti svjesni kršenja principa supsidijarnosti¹⁰⁴, ali i stava, jasno izraženog u preambuli Evropske povelje, da je „najneposrednije ostvarivanje ovog prava moguće upravo na lokalnom nivou“.

Postojeće stanje ima ozbiljne posljedice i na finansiranje lokalne samouprave, odnosno dovodi do kršenja člana 9. Evropske povelje, a naročito njegovog stava 9. u kojem navodi da:

Sistemi finansiranja na kojima se zasnivaju izvori sredstava lokalnih vlasti treba da budu dovoljno raznoliki i elastični kako bi omogućili usklađivanje, u najvećoj mogućoj mjeri, sa stvarnim promjenama troškova koje nametne obavljanje dužnosti lokalnih vlasti.

104 Javni poslovi će se, po pravilu, vršiti prije svega od strane onih vlasti koje su najbliže građanima. Prilikom prenošenja odgovornosti na neku drugu vlast vodit će se računa o obimu i prirodi posla, kao i o zahtjevima efikasnosti i ekonomičnosti. (Član 4., stav 3. Evropske povelje o lokalnoj samoupravi)

Raspodjela javnih prihoda, sa 8,42% predviđenih Zakonom o pripadnosti javnih prihoda u Federaciji Bosne i Hercegovine i 23% predviđenih Zakonom o javnim prihodima i javnim rashodima Republike Srpske, ne vrši se u korist jedinica lokalne samouprave i onemogućava njihovu stvarnu finansijsku autonomiju, a samim tim i strateški osmišljeno djelovanje u pravcu ekonomskog razvoja lokalnih zajednica. I ovdje se može govoriti o diskriminaciji građana i građanki Bosne i Hercegovine na osnovu mjesta prebivališta, budući da se u ukupnim iznosima, koji se odnose na javne prihode, za lokalnu samoupravu Republike Srpske izdvaja 7,37%, za lokalnu samoupravu Federacije Bosne i Hercegovine 5,42%, a za Brčko distrikt BiH 3,55%¹⁰⁵.

Na žalost, diskriminaciji građana i građanki doprinose i same jedinice lokalne samouprave, tj. općine, svojim odnosom prema pitanju mjesne samouprave, odnosno mjesnih zajednica. Naime, u dostupnim analizama sistema mjesne samouprave širom Bosne i Hercegovine ističe se cijeli niz problema, a među njima naročito: neiskorištenost i zapuštenost ovog oblika organizacije; općinski centralizam; diskriminacija građanki i građana u odnosu na to da li su stanovnici „urbanih“ ili „ruralnih“ mjesnih zajednica.

Imajući u vidu sve navedeno, ne iznenađuje ocjena sadržana u izvještaju Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti pri Vijeću Evrope o lokalnoj i regionalnoj demokratiji u Bosni i Hercegovini iz marta 2012. godine u kojoj se navodi:

Država trenutno nije u mogućnosti da efektivno garantuje ispunjavanje svojih obaveza po pitanju lokalne samouprave i regionalne demokratije.

(...)

Zakoni o lokalnoj samoupravi u BiH su u skladu s principima koje propisuje Evropska povelja o lokalnoj samoupravi, ali i dalje su prisutni mnogi problemi. Postojeći propisi su često suviše uopšteni ili na drugi način omogućavaju suviše odstupanja od standarda i vrijednosti koje su priznate u Evropi, i ne čine ništa u cilju konsolidacije demokratskog procesa koji predstoji. Jasna raspodjela ovlasti za odlučivanje na nivou države i lokalnih vlasti su potrebne kako za demokratiju u Bosni i Hercegovini tako i za odgovarajuće funkcionisanje države i njenih javnih službi.¹⁰⁶

105 Mujakić, Muhamed (2011). *Pravni aspekti lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Službeni glasnik BiH, str. 81

106 Strasbourg: Kongres lokalnih i regionalnih vlasti pri Vijeću Evrope (2012). *Lokalna i regionalna demokratija u Bosni i Hercegovini*, str. 25

Problemi sistema lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini, iako brojni i naoko nerješivi zbog izuzetno složenog društveno-političkog sistema, zapravo predstavljaju izuzetan potencijal za razvoj demokratije u Bosni i Hercegovini. Presudna je blizina lokalnih samouprava građanima i građankama, te njihovim formalnim i neformalnim udruženjima. I dok građansko društvo, u ovom trenutku, još uvijek uglavnom nema dovoljno snage da značajnije utječe na centralne i entitetske vlasti, dotle građanski pritisak fokusiran na jedinicu lokalne samouprave, kroz aktivno korištenje mehanizama direktne demokratije, uz činjenicu da se načelnici i vijećnici općinskih vijeća biraju direktno na izborima, predstavlja naročito pogodan prostor za stabiliziranje i dalje jačanje demokratske kulture u Bosni i Hercegovini.

Artikulisani i snažan građanski pritisak na nivou lokalnih samouprava, osim što može unaprijediti i ojačati lokalnu demokratiju, može inicirati i zajednički napor ujedinjenih lokalnih samouprava usmjerenih ka unapređenju i boljem funkcionisanju sistema lokalne samouprave, što isključivo ovisi o spremnosti viših nivoa vlasti da dosljedno slijede principe decentralizacije i supsidijarnosti.

VI MOGUĆI PRAVCI RAZVOJA I REFORME LOKALNE SAMOUPRAVE U BOSNI I HERCEGOVINI

Cijeli je niz elemenata sistema lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini koje je moguće reformisati i unaprijediti. Neki od njih su precizno utvrđeni u već pomenutom izvještaju pod nazivom „Lokalna i regionalna demokratija u Bosni i Hercegovini“ koji je pripremljen u okviru posmatračkih aktivnosti Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti pri Vijeću Evrope.¹⁰⁷ Stoga je potrebno insistirati na tome da ovaj izvještaj, kao i oni koji će uslijediti, bude na nivou svih jedinica lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini jedan od osnovnih alata za utvrđivanje javnih politika i političkih programa koji se odnose na sistem lokalne samouprave.

Nadalje, i građani i građanke, odnosno različiti oblici njihovog udruživanja, ali i političke organizacije koje učestvuju u radu općinskih vijeća, moraju zahtijevati integrisano planiranje lokalnog razvoja u Bosni i Hercegovini, koje podrazumijeva proaktivno i odgovorno upravljanje

¹⁰⁷ Pomenuti izvještaj za 2012. godinu će uskoro biti dostupan na: <http://www.coe.int/t/congress/whoswho/pays.asp?id=42>.

lokalnim razvojem, zasnovano na principima održivosti i socijalne uključenosti.¹⁰⁸ Princip održivosti podrazumijeva integrisanost najvažnijih ekonomskih, društvenih i aspekata životne sredine:

- Ekonomske zahtjeve za dinamičnom i, s aspekta životne sredine, efikasnom i održivom ekonomijom, koja obezbjeđuje prosperitet i prilike za sve, u kojoj socijalne troškove i troškove zaštite okoline snose oni koji ih prouzrokuju;
- Društvene zahtjeve za obezbjeđenje boljih socijalnih uslova, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava za sve slojeve i grupe, uključujući princip ravnopravnosti polova;
- Zahtjeve životne sredine da se životno važni prirodni resursi koriste tako da zadovoljavanje sadašnjih potreba ne ugrožava mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe.

Poštujući princip socijalne uključenosti, u prvi plan stavlja se zahtjev za društvenom integracijom i usklađenošću, podrazumijevajući takvo planiranje u kojem se iskazuje posebna osjetljivost za potrebe i interese socijalno ranjivih/marginalizovanih grupa.¹⁰⁹

Činjenica koja se ne smije izgubiti iz vida jeste da su ljudi ključni nosioci promjena i razvoja. Shodno tome, ljudi, državni službenici i namještenici, ali i izabrani i imenovani nosioci funkcija u organima lokalnih samouprava, su nosioci razvoja i promjena u sistemu lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini. Stoga se funkcija upravljanja ljudskim resursima mora prihvatiti kao temelj na kojem će se graditi reformski procesi unutar lokalnih samouprava. Samim tim, zahtijevanje i uspostavljanje djelotvornog i efikasnog sistema upravljanja ljudskim resursima u jedinicama lokalne samouprave, kao noseće i prevashodno razvojne funkcije, postaje ključni prioritet kako građanskog pritiska, tako i političkog djelovanja na lokalnom nivou. Dobar polazni osnov za bilo koji angažman u ovoj oblasti predstavlja kratka publikacija „Upravljanje ljudskim resursima u jedinicama lokalne samouprave u BiH: funkcije, procesi i organizacioni modaliteti“ koja je pripremljena u sklopu projekta „Sistem obuke za jedinice lokalne samouprave“ kojeg su podržali Švedska agencija za međunarodnu razvojnu saradnju (SIDA) i Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP) tokom 2011. godine.

Proces koji na najbolji mogući način doprinosi uspostavljanju modela dobre uprave na lokalnom nivou, te istovremeno podrazumijeva određenu

108 Razvojni program Ujedinjenih nacija Bosna i Hercegovina, Švajcarska agencija za razvoj i saradnju (2009). Metodologija za integrisano planiranje lokalnog razvoja (miPRO): teoretski dio. Sarajevo: Razvojni program Ujedinjenih nacija Bosna i Hercegovina, Švajcarska agencija za razvoj i saradnju, str. 8

109 Ibid

izvanprosječnu funkcionalnost sistema upravljanja ljudskim resursima, je razvoj lokalne elektronske uprave (e-uprave). Njen značaj, na ovom nivou, je nedvojben ukoliko se ima u vidu da je e-uprava „širi koncept, koji uključuje i cjelokupni reinženjering poslovnih procesa i reformu upravljanja u pravcu ne samo poboljšanja administrativnih funkcija, već i participatorne komunikacije s građanima. Drugim riječima, e-uprava cjelokupne organizacije javnog menadžmenta u cilju povećanja efikasnosti, transparentnosti, pristupa informacijama, kao i učešća građana u donošenju odluka, a sve uz strateško korištenje IKT-a.“¹¹⁰

110 Ćurčić, F. et al (2011). *Razvoj lokalne e-uprave u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Mediacentar, str. 7

LITERATURA

Pejanović, M. i Sadiković, E. (2010). *Lokalna i regionalna samouprava u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo i Zagreb: Šahinpašić;

Mujakić, Muhamed (2011). *Pravni aspekti lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Službeni glasnik BiH;

Strasbourg: Kongres lokalnih i regionalnih vlasti pri Vijeću Evrope (2012). *Lokalna i regionalna demokratija u Bosni i Hercegovini*;

Razvojni program Ujedinjenih nacija Bosna i Hercegovina, Švajcarska agencija za razvoj i saradnju (2009). *Metodologija za integrisano planiranje lokalnog razvoja (miPRO): teoretski dio*. Sarajevo: Razvojni program Ujedinjenih nacija Bosna i Hercegovina, Švajcarska agencija za razvoj i saradnju;

Ćurčić, F. et al (2011). *Razvoj lokalne e-uprave u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Mediacentar.

Svetlana Cenić

DRŽAVA, FINANSIJE, BUDŽET

Napomena: Tekst u nastavku nije pokušaj da se kaže ništa spektakularno novo, već je pripremljen da podstakne raspravu, koja bi razjasnila ulogu države i koliko je bitno funkcionisanje države za privredni rast i opšte blagostanje, ali i šta donosi odgovorna politika, a šta politikanstvo.

Više autora je zastupljeno u tekstu, odnosno brojni radovi na ovu temu: P. A. Samuelson i W. D. Nordhaus, Francis Fukuyama, Joseph Stiglitz, J. Diamond, itd. Ovim pitanjem se naročito bavio i profesor R. Čurčić, čiji je jedan od radova poslužio i kao podloga za ovaj tekst.

„Političari su svugde isti. Obećavaju da će sagraditi most čak i kad nema reke.“ – Nikita Hruščov

„Svaki tinejdžer će sasvim iskreno obećati da će pažljivo voziti samo da bi mu roditelji pozajmili automobil. Svaki zatvorenik bi mogao iskreno da garantuje da se više neće baviti nezakonitim radnjama, samo ako ga ranije puste. Političari obećavaju mesec i zvezde, samo ako dobiju izbore. Ali, veliki je rizik da će njihovo stvarno ponašanje nakon izvesnog vremena biti drugačije: stoga se deci kola ne pozajmljuju, zatvorenicima se kazna ne skraćuje, a političarima ne bi trebalo niko da veruje.“ Kydland

„Patriota mora uvek da bude spreman da odbrani svoju državu od nje-ne vlade.“ E. Abbey

I UVODNA RAZMATRANJA

Postoje različite kombinacije podele rada, rasta trgovine, novih tehnologija, širenja i produbljivanja kapitala koje su prisutne u svim uspešnim slučajevima rasta u istoriji. Ono što stoji iza svih tih oblika je opšta ljudska potreba sklonosti rastu, posebno kad je bila slaba i prisiljena da popušta društvenim snagama koje nisu bile vezane uz ekonomski napredak. Postojanje javne vlasti otvorene prema proizvodnim slojevima društva i zavisne od njihove podrške uvek je pozitivno delovalo na ekonomski rast.

Međutim, koliko god mir i niski porezi bili pogodni da se prirodna sklonost za rastom pretvori u delo, jednako je potrebna i stalna i kvalifikovana briga države za unapređenje i zaštitu vlastite privrede. Dodatna pozitivna uloga javnih tela obično ne proizlazi iz altruističke brige za javno dobro koliko iz podsticaja koje politička konkurencija nameće kao brigu za razvoj privrede vlastite zemlje. Društveni uslovi koje nužno kontroliše država dovoljno su važni da bi se njihov uticaj, bilo pozitivan ili negativan, mogao prepustiti isključivo brizi privatnih interesa i slobodnog tržišta. Briga o karakteru države, ponašanju njenih političkih elita i njenom regulativnom i interventnom delovanju pokazalo se bitnim uslovom za uspešan rast bogatstva i blagostanja svakog naroda.

Kao pokazatelj rasta najčešće se uzima porast prosečnog realnog dohotka, ali ovaj statistički prosek može sakrivati činjenicu da politička elita prolazi bolje, a da većina stanovništva u tome ne učestvuje. Zbog toga se mora naći dokaz da je porast dohotka široko rasprostranjen. Rast i realni dohodak su slaba merila blagostanja i trebalo bi uvek dopuniti merenjem drugih poželjnih stvari kao što su zdravlje i pismenost. Alternativna merila

su još problematičnija, kao što je, na primer, indeks ljudskog razvoja, koji se široko propagira. On dodatno uključuje takve stavke kao što je stopa pismenosti, uz merilo dohotka. Međutim, brojke o pismenosti su čak i u modernom svetu nepouzđane.

Insistiranje na tehnologiji kao na jedinoj istinski pravoj pokretnoj snazi rasta ne prodire do srži problema. Tehnologija je moćno sredstvo, ali društveno sredstvo, jer su za potpuno objašnjenje važni tipovi društva koji mogu da stvaraju i šire tehnološku primenu. Društva se mnogo razlikuju od mesta do mesta i od razdoblja do razdoblja u svom ohrabriranju tehnoloških izuma i inovacija. Svako društvo koje je sposobno da se menja do tačke do koje to može redovno da radi, sigurno je dobro i u menjanju svojih institucija na način da time poboljša alokaciju resursa.

Primarni faktori promene su oni izbori u svakoj novoj prilici iz čitavog raspona političkog izbora koji ljudska mašta može obuhvatiti. Bez toga ne bi bilo ničeg novog. Objasniti zašto se stvari nekad menjaju ili zašto u normalnim vremenima ostaju uglavnom iste, možemo samo tako ako suočimo istoriju (postojeću listu izbora) i savremene strukturne sile (podsticaje i obeshrabrujuće okolnosti), koje utiču na ono za šta se stvarno odlučimo u svakom pojedinačnom periodu.

Često se kaže da sama društva u nedovoljno razvijenim zemljama nemaju „etiku rasta“. Njihov vrednosni sistem ne podstiče stavove i ponašanja koji mogu da dovedu do rasta, nego ga čak odbacuju kao nepravedan, nehuman ili čak sklon da naruši vladajući poredak, jer podržavanje postojećeg stanja automatski daje povlašćen položaj maloj grupi bogatih i moćnih i pomaže dalje obespravljivanje siromašnih. Slučaj s novim vrednostima više se svodi na prilagođavanje institucijama ili dnevnoj politici, dok je stanje duha inherentno i nepromenljivo protivno pritiscima za ekonomski napredak.

Jednom kada stvarni rast započne, takve stvari se pokažu kao papir na vetru. Kulturne razlike se mogu održavati, ali iza etiketa koje slave posebnost svake zajednice postiže se tiho prilagođavanje vrednostima svojstvenim konkurentnim tržištima. Stare vrednosti još uvek vrlo bučno hvalje pojedinci koji imaju interes za očuvanje prethodnog poretka. Najveći deo odsutnosti rasta može se pripisati više tromosti državnih uprava nego njihovoj strogosti. Elite više koriste deo prihoda za vanjski sjaj, te time ostaje manje sredstava za javne investicije. Pravilo ponašanja je osiguranje rente, a ne intenzivan rast i razvoj. Inače, cela ekonomska istorija se može posmatrati kao borba između sklonosti ka rastu i sklonosti potrage za rentom, odnosno poboljšanjem individualnog ili grupnog položaja na račun opšteg dobra.

Za niz važnih analitičkih potreba industrijalizacija i rast moraju se odvojiti. Rast se dalje mora podeliti u dve vrste (ekstenzivan i intenzivan),

dok je razvoj opet nešto drugo. Nužni uslovi za ekonomski rast mogu biti malobrojni i obično je potrebno dugo vremena da počnu delovati, ali i to zavisi od prethodne opremljenosti tehnologijom i brzine političkog opuštanja ili aktivnog ohrabrivanja podele rada. Ekonomisti ne smeju da razmišljaju da mogu izolovati ekonomiju iz njene matrice.

Konkurencija među političkim jedinicama trebalo bi da obezbedi da se podstakne rast. Mnogi radovi povezuju demokratiju i ekonomske slobode s rastom i bave se pitanjem zašto zemlje u razvoju uspevaju ili ne uspevaju da dostignu bogate zemlje. Mancur Olsun daje argument gubljenja redistributivne delotvornosti kako bi objasnio razlike u stopama rasta od zemlje do zemlje. Aktivnost interesnih grupa (koje Olson naziva „koalicije za raspodelu“) ne samo da pomiče granicu proizvodnih mogućnosti prema unutra, već smanjuje i brzinu kojom se ona pomiče prema vani usled normalnog procesa rasta. Interesne grupe su obično različitog stepena demokratičnosti zbog čega sporo donose odluke. To je i razlog zašto sporo reaguju na promene i smanjuju brzinu kojom organizacija koja je pod njihovim uticajem reaguje na promene, odnosno brzinu kojom sprovede promene. Zahvaljujući tome, koalicije za raspodelu usporavaju sposobnost društva da usvaja nove tehnologije i da preraspodeljuje resurse dok reaguje na promene uslova, čime smanjuju stopu privrednog rasta.

Pravila za kolektivno odlučivanje potrebna su jednostavno zato što ljudi žive zajedno. Samo njihovo grupisanje po geografskim područjima s utvrđenim granicama stvara potencijal i potrebu za kolektivnim delovanjem. Neke kolektivne odluke mogu biti korisne za sve pojedince koji učestvuju u odlučivanju, druge su korisne samo za neke od njih. Čak i kad svi imaju koristi, neki je imaju više od drugih i tu se javlja problem načina podele „dobitka od trgovine“. Prema tome, kolektivni izbor može se grupisati u dve kategorije: onaj koji koristi svim članovima zajednice i onaj koji koristi jednima, a šteti drugima. Te dve kategorije odgovaraju poznatoj razlici između alokacije i preraspodele.

Potencijal za donošenje kolektivnih odluka koje bi koristile svim članovima zajednice, bez sumnje, postoji sve dok je legitimno grupu ljudi koji žive jedni blizu drugih nazivati zajednicom. To isto vredi i za potencijal za preraspodelu. Je li država nastala zato da bi omogućila svojim članovima da bolje ostvaruju dobitke alokativne efikasnosti koje su društvena organizacija i tehnologija omogućile? Je li država nastala zato da bi članovi zajednice mogli iskorištavati svoje susede? Raste li savremena država tako da daje zajednici sve veću količinu koristi ili se njen rast odražava u sve brojnijem nizu programa za transfer bogatstva iz jednog segmenta zajednice u drugi? Da li nastojanje različitih društvenih grupa da traže rentu i transferišu bogatstvo potiskuje potencijal za povlačenje poteza koji koriste čitavom društvu? Ta pitanja su stalno u fokusu antropologa, ekonomista i politologa.

II ZNAČAJ DRŽAVE ZA PRIVREDU

Kada razmatramo mesto, ulogu i značaj države za privredu, tada P. A. Samuelson i W. D. Nordhaus sasvim sigurno spadaju u autore kojima se uvek vraćamo, jer njihovo kapitalno delo *Ekonomija* osnov je za sve studente ekonomije širom sveta. Oni zastupaju stav da „nijedna država, bez obzira koliko je konzervativna, ne drži svoje ruke izvan ekonomije”. Međutim, na temelju takvog stava postavlja se pitanje koji su vidljivi rezultati tog delovanja?

Navedeni autori osnovnim zadacima države u tržišnoj ekonomiji naročito smatraju:

1. povećanje efikasnosti – nema idealnog ekonomskog sveta i neometanog funkcionisanja „nevidljive ruke” A. Smitha, te je zato njen bitan zadatak u ovom području da pravovremeno i odlučno spozna i nastoji da ispravi tržišne promašaje koji vrebaju gotovo na svakom koraku i u svakoj prilici, bilo ponudom iz okruženja, bilo izostankom pritiska iznutra;
2. promocija pravednosti – izrada, realizacija i kontrola programa koji se oslanjaju na propisivanje i prikupljanje poreza, te njihovu upotrebu za specifične vrste izdataka koji imaju za cilj preraspodelu dohotka određenim društvenim grupama, jer tržište, ma koliko bilo efikasno, može dovesti do vrlo visokih nivoa ekonomske nejednakosti te na taj način proizvesti političku i etičku upitnost;
3. podupiranje makroekonomskog rasta i stabilnosti – fiskalnom i monetarnom politikom, kao osnovnim alatima svake makroekonomske politike, države mogu i moraju uticati (najmanje) na nivo ukupnog trošenja, stopu rasta i nivo proizvodnje, nivo zaposlenosti i nezaposlenosti te na nivo cena i stopu inflacije, što podrazumeva njihovu nezamenjivu ulogu u usmeravanju celokupnog kretanja svake nacionalne ekonomije.

Iz navedenog je vidljivo da su osnovni zadaci države u nacionalnoj ekonomiji jasne, precizne i, što je naročito važno, bez mogućnosti delegiranja i/ili supstitucije drugim izvršiocima. Međutim, zbog boljeg razumevanja, višeg stepena ozbiljnosti, odgovornosti, spremnosti i sposobnosti na velike izazove, neophodno je imati u vidu još neke vrlo važne orijentacije. U tom smislu nam može poslužiti razmišljanje F. Fukuyame u njegovoj knjizi *Izgradnja države: vlade i svetski poredak u 21. veku*. Tu autor postavlja očigledno pitanje: „... šta državu čini državom? Kako izgraditi državu u uslovima njenog potpunog sloma, ili kako početi ispočetka s njenim formiranjem.”

F. Fukuyama smatra da su brojni primeri uspostavljanja novih država, naročito u poslednje vreme, pokazali i dokazali da postoje tri osnovne faze izgradnje ili, naročito, pojačanja „slabih” država:

1. postkonfliktna obnova,
2. stvaranje samoodrživih institucija,
3. jačanje institucija koje će dugoročno osiguravati stabilnost.

Učestvovanje u procesu globalizacije (aktivno ili pasivno) postavlja pred svaku državu potrebu izgradnje (primerenih) ravnotežnih odnosa između tri nivoa: lokalne (regionalne), nacionalne i globalne, što podrazumeva uspostavljanje prave mere između centralizacije i decentralizacije, individualizacije i kolektivizacije, lokalizacije i globalizacije, (potpune) samostalnosti i dobrovoljnog prenosa (dela) suvereniteta na međunarodne organizacije i institucije, itd. Navedene obaveze i odgovornosti traže dodatne napore i doprinose u pronalaženju prihvatljivih rešenja funkcionisanja i adekvatnosti sistema upravljanja i odlučivanja koji moraju poštovati interakciju, samostalnost, načela i interese, ali i zaštitu od mogućega neželjenog „domino efekta” te mogućeg preteranog i nepotrebnog žrtvovanja ekonomskog, kulturnog, regionalnog i nacionalnog identiteta, imidža i integriteta.

J. Stiglitz u svojoj knjizi *Globalizacija i nedoumice koje izaziva* navodi bitne pretpostavke za vlastito upravljanje rastom, razvojem i napretkom:

1. zemlje u razvoju moraju same preuzeti odgovornost za svoje blagostanje;
2. svrha rasta je pretvaranje društva, poboljšanje životnih uslova siromašnih, davanje jednakih mogućnosti svima da ostvare uspeh i zadovolje svoje zdravstvene i obrazovne potrebe;
3. svrha razvoja je da se omogući održiv, ravnopravan i demokratski rast, a nije da se nekolicina ljudi obogati ili da se stvori nekoliko besmislenih zaštićenih pogona od kojih koristi ima samo elita u nekoj zemlji;
4. zemlje u razvoju treba da od međunarodne zajednice traže samo jedno: da prihvati njihovu potrebu, a i pravo da same donose odluke koje će odražavati njihovu procenu o tome ko bi, na primer, trebalo da snosi rizike, a ne da prihvataju matrice koje su razvijene zemlje napravile za sebe;
5. različite ekonomske politike različito djeluju na različite grupe, ali o njihovom izboru treba da se odluči u demokratskom procesu, a ne da se prepusti izbor međunarodnim birokratima;

6. zemlje u razvoju moraju da imaju pravo i obavezu da same procenjuju isplativost žrtvovanja određenog dela rasta u „zamenu” za demokračićniji i ravnopravniije društvo itd.

J. Diamond u svojoj knjizi *Kolaps* iznosi elementarne razloge koji utiču na propast nekog društva:

1. izostanak anticipacije problema pre nego što se on uopšte pojavi;
2. pojava problema koji mnogi ne vide (ne priznaju) da postoji;
3. nespremnost i nesposobnost da se reši već postojećii problem.

Nespremnost i nesposobnost upravljanja vlastitim rastom, razvojem i napretkom, te u skladu s tim, nespremnosti i nesposobnosti poštovanja razloga za (moguće) propasti društava, nezaobilazno vodi u „puzajući” bankrot i neophodnost (pred)stečajne reorganizacije države/privrede. Međutim, treba naglasiti da i to ne mora biti nepremostiva prepreka ako se na vreme ne shvati da su nužni zaokreti i promena smeru u odnosu na zatečeno stanje.

Dakle, iz svega iznesenog, svakom korektnom i dobronamernom jasno je da su smisao i svrha postojanja svake države/privrede u tome da je spremna i sposobna da upravlja svojim rastom, razvojem i napretkom, odnosno da kontinuirano pokazuje i dokazuje svoju dugoročnu održivost. Samo na taj način moguće je osiguravati pozitivnu percepciju (vlastite) javnosti i respektabilnosti u međunarodnoj zajednici, odnosno biti deo poželjnih rešenja, a ne deo novih problema ili, u najgorem slučaju, da bude beskorisna. To nije nimalo jednostavno i lako, jer su potrebni mudrost, upornost, strpljenje, volja, odlučnost, itd., što znači da su potrebni jasni i precizni stavovi o demokratiji i kapitalizmu te izgradnja i samoodrživost institucija kao (primerena) logistička podrška.

Svaka država/privreda koja se prema svojim zadacima i obavezama odnosi krajnje odgovorno i dobronamerno mora jasno, precizno, sveobuhvatno i utemeljeno definisati i projektovati svoju misiju, viziju i ciljeve. U tom smislu povećanje BDP-a (kvantiteta) i njegova adekvatna struktura (kvalitet) zahtevaju simuliranje različitih modela željenih ciljeva kroz neophodne stope rasta, potrebne resurse i naročito neophodne žrtve koje je nužno disciplinovano podneti kako bi se ostvarili. Mora se precizno i jasno znati pod kojim uslovima i u kojem vremenskom periodu je moguće dostići bar proseke ostvarenja u tako (ne)dostižnoj Evropskoj uniji – nacionalni dohodak *per capita*, prosečne plate, prosečne penzije, prosečne naknade za nezaposlene, razne vrste socijalnih davanja, itd.

Treba imati u vidu da je, ako postoje jasni i precizni kriteriji i merila za izbor, moguće prepoznati mesto, ulogu i značaj institucija. Asimetričnost

informacija (razlika u posedovanju informacija) je realnost, ali se uvek postavlja pitanje koje zahvata elementarnu pristojnost i minimum (potrebno) dobrog vaspitanja: treba li je povećavati ili smanjivati? Odgovor zadire u sferu opredeljenja da li vladati ili služiti! Posebno važno je imati na umu: institucije su promoteri i čuvari različitosti, verodostojnosti i dostojanstva države/zajednice/privrede, što podrazumeva njihovu neophodnu otpornost na erodiranje kvantiteta, kvaliteta i bitnih funkcija zbog (moguće) promene vlasti na državnom, entitetskom, kantonalnom i opštinskom nivou.

Svaka država/privreda u odnosu na međunarodnu zajednicu može da izabere izolaciju, neutralnost ili integrisanje. Svaka od navedenih solucija zahteva sveobuhvatne, sistematične, metodične i uporedne analize i ocene prednosti i nedostataka, gubitaka i dobitaka, žrtava i koristi, početnih zaostataka i ciljeva do kojih se može stići u određenom vremenskom razdoblju, pod poznatim uslovima, pravilima, procedurama itd. Ispravnost donošenja takvih odluka nije i ne može biti ekskluzivno pravo nosioca političkih funkcija i državnih činovnika nego svih građana s pravom glasa. Generalno i dugoročno gledano, integrisanje (uključivanje) u međunarodnu zajednicu neizbežno je. Međutim, uvek se mora imati u vidu da je svako pristupanje bilo kojoj međunarodnoj organizaciji i instituciji istovremeno i dobrovoljni prenos dela suvereniteta na njih, da ni jedna od tih organizacija i institucija nije ni raj ni pakao za svoje članice, da se saradnja među članicama kreće u rasponu od načela, preko interesa do (različitog) uticaja.

Važno je i oceniti neprimereno i neodgovorno ponašanje države, odnosno nosioca političkih funkcija i državnih činovnika koji su prevelikim delom zanemarili i potcenili osnovne zadatke države u privredi.

Svaka država/privreda obavezna je da svoju pažnju i oprez posebno usmeri prema primerenim rešenjima u poreskoj politici i kompatibilnosti s monetarnom politikom kao osnovnim alatima poželjne ekonomske politike, jer je njihov značaj i uticaj na celokupnost kretanja privrede nezamenjiv. Nosioци političkih funkcija i državni činovnici trebalo bi da imaju u vidu osetljivost mera koje se donose u tim bitnim područjima odgovornosti i zadataka države, od kojih su najbitniji:

1. svaka mera na makroekonomskom planu pokazuje svoje prve efekte i/ili razornost bar sa šest meseci vremenskog otklona;
2. određene privredne grane, delatnosti i preduzeća unutar njih puno je lakše, neprimerenim merama uništiti, nego ih ponovo podignuti i/ili stvoriti;
3. posledice neprimerenih intervencija u kamatnoj i kursnoj politici teško je amortizovati naknadnim popravcima i „peglanjima” itd.

Na osnovu navedenog, nosioci političkih funkcija i preduzetnici/poslodavci, pored primerene komunikacije i dijaloga, moraju biti svesni svojih (objektivnih) ograničenja i hendikepa. Naime, jedni su dominantno usmereni na makroekonomiju, a drugi na mikroekonomiju, što predstavlja stvarnu prepreku za samostalno uspostavljanje (primerenih) ravnotežnih odnosa između njih.

Posebno je važno uvek imati na umu da nosioci političkih funkcija imaju (pre)često ugrađene opasne defekte: za njih imenovanje na neku funkciju automatski podrazumeva i stručnu sposobnost, odnosno čim su se inkorporisali u vlast, automatski im pripada i pravo na pamet i mudrost. Preduzetnici se samim činom sticanja bogatstva i moći koje ono donosi ponašaju isto. Međutim, naučnici mogu, takođe, da budu neodgovorni, nekarakterni i neosetljivi. J. Stiglitz napominje da „naučnici koji sudeluju u donošenju političkih odluka bivaju ispolitizovani i počinju da iskrivljuju dokaze kako bi odgovarali zamislima ljudi na vlasti”.

III POSLEDICE NEODGOVORNOG PONAŠANJA DRŽAVE PO PRIVREDU

Istorija nas uči da su odgovoran odnos i ponašanje u izvršenju osnovnih zadataka različiti od države do države, pa je takvo i stanje privrede i opšteg blagostanja. Nosioci političkih funkcija, najvećim delom zbog vlastite nekompetentnosti, koja sa sobom nosi aroganciju, bahatost i pohlepu, varaju i izdaju svoje birače i državu/privredu i celo društvo. Kao izgovor i merilo vlastite nevinosti služi pravdanje lošim savetnicima.

Zamke, obmane i prevare koje razaraju mogućnosti, odnosno potencijale moguće je svesti u nekoliko prepoznatljivih scenarija (mogućeg) sloma nacionalne ekonomije:

1. „casino ekonomija”
2. „ekonomija zala”
3. „ekonomija ovisnosti”
4. „ekonomija sta(bi)lne nestabilnosti”

U Strateškim studijama Schiller instituta, L. LaRouche upozorava na scenario (mogućeg) sloma nacionalne ekonomije „casino ekonomijom” (ili „ekonomijom napuhanog mehura”) na sledeći način: „Najvažnije od svega, potrebna nam je korenita promena osnovnih temelja razmišljanja po kojima se vodila sva delatnost zadnjih tridesetak godina na Zapadu

i zarazile zemlje Istočne Europe, naročito nakon pada komunizma. Neoliberalni proces globalizacije, u kombinaciji s protutehnološkom ideologijom 'postindustrijskog društva' i marš u virtualnu stvarnost čistih spekulacija, uništili su samu osnovicu našeg društva. Samo potpuni zaokret za 180° natrag na naučno orijentisan, kulturno-optimistički pristup ponovne izgradnje svetske privrede može nas izvesti iz propasti." Njegova je ocena da je (uvek) moguć ekonomski slom ukoliko se u nekoj nacionalnoj ekonomiji orijentacija odgovornih zasniva na istiskivanju realne (fizičke) ekonomije – proizvodnja/potrošnja fizičke robe, u korist povećanja udela novčanih (monetarnih) skupova – opticaj novca, a posebno (preterane) dominacije finansijskih skupova (agregata) – opticaj vrednosnih papira.

Nekritičko podržavanje i pružanje pretjerane logističke podrške agresivnosti „papirnatog” preduzetništva vrlo je opasno opredeljenje, jer u svakoj ekonomiji dovodi do poremećaja (primerenih) ravnotežnih odnosa između realne, finansijske i špekulativne ekonomije, a samim time, i između glavnice, imovine i derivata. Upravo izvedenost iz nečeg drugog, iako realnog ali puno manjeg, služi neodgovornim projektantima „casino ekonomije” da u svojoj gramzivosti i drskosti testiraju granice mogućnosti „napuhavanja mehura”, nudeći (potencijalnim) žrtvama stalne „inovacije”, praćene „umivenim” pričama o brznoj i velikoj zaradi, samo ako se (naivno) nademo na pravom mestu i u pravo vreme, uz istovremeno vešto prikrivanje pravih namera o (mogućoj) prevari, pljački ili zločinu.

Međutim, nije samo finansijsko „isisavanje”, ili kako ga neki zovu „finansijska sida”, jedini put i način društvene neodgovornosti nosioca političkih funkcija prema državi/privredi.

Scenarij mogućeg sloma nacionalne ekonomije može da se ostvari još brže i razornije „ekonomijom zala”, koja u mnogim državama/privredama nije alternativa „casino ekonomiji”, nego često njen komplementar, što dovodi do sinergijskog efekta neželjenih kretanja i posledica. Već spomenuti P. A. Samuelson i W. D. Nordhaus upotrebljavaju za društveno neprihvatljive pojave, koje erozivno deluju na nacionalnu ekonomiju, vrlo „nežan” termin – neregistrovana ekonomija, pod čim podrazumevaju „pokrivanje” veoma mnogo delatnosti koje se ne prijavljuju državi, što znači da takve delatnosti čine državi štete u ekonomskom i svakom drugom smislu, legitimajući njenu nesposobnost za obavljanje elementarnih funkcija.

Gotovo sve neregistrovane delatnosti u jednoj državi podstiče želja da se smanje porezi, ostvare enormne zarade i ekstra profiti i istovremeno izbegne nadzor ili kazna države. Dakle, učesnici tih neregistrovanih delatnosti – od proizvođača, preko trgovaca do potrošača – vođeni su osnovnim pravilom: „Varaj državu koju voliš”, bez obzira na to što je lepeza njihovih aktivnosti s različitim stepenom rizičnosti i deformacija. Naime,

nelegalna trgovina oružjem, ljudima, narkoticima, prostitucija, pedofilija, lihvarjenje, pranje novca, reketiranje itd. protivzakonite su delatnosti, isključene iz svih društvenih računa i prema opštem društvenom konsenzusu zabranjene zakonima, što znači da takve pojave predstavljaju zla a ne dobra, pa samim time postoje obaveze i mehanizmi stalne borbe protiv njih.

Upravo iz tih razloga za njih je i primeren naziv „crna” ekonomija, odnosno organizovani kriminal. Za razliku od „crne” ekonomije (organizovanog kriminala), stavovi spomenutih autora o „sivoj” ekonomiji (nepoštivanje zakona) nešto su tolerantniji, jer smatraju da je nju moguće posredno kontrolisati, da je u svojoj srži zakonita delatnost, da znači „samo” izbegavanje plaćanja poreza, te da u odnosu na BDP nije posebno upozoravajuća pojava. Međutim, negativne posledice se ne smeju potcenjivati i naročito blagonaklono gledati na njeno nekontrolisano širenje. Nažalost, neprimeren odnos veoma je često posledica komoditeta i neefikasnosti državnih činovnika, s jedne strane, i neprikladnog „ventila” za socijalni mir kao alibija za pokriće promašaja i zloupotreba nosioca političkih funkcija, u suprotnosti logičnim i racionalnim interesima i ciljevima države/privrede, s druge strane.

Predaja „ekonomiji zala”, dovodi do istiskivanja i smanjivanja značaja i naročito ugleda regularne ekonomije (delatnosti i poslovanje u skladu sa zakonima). Nažalost, ti negativni procesi obično se odigravaju uz zaštitu i podršku delova nosioca političkih funkcija i državne uprave, bilo neprimerenom zakonskom regulativom i/ili izbegavanjem njene primene kada su i dobra zaštitna rešenja bila na raspolaganju.

Isto tako, ni neki mediji ne mogu garantovati svoju dobronamernost i ne mogu biti amnestirani, barem ne od navijačkog pristupa. Velika je zabuda nosioca političkih funkcija i državnih činovnika da se „ekonomija zala” može držati pod kontrolom i u podnošljivim granicama. Međutim, uvek se previđa, slučajno ili namerno, da se taj „karcinom” svake države/privrede razvija vrtoglavom brzinom do obima, asortimana i intenziteta kada postaje gotovo nemoguće odrediti šta je i koliko pod kontrolom, šta je i koliko pod sponzorstvom, a šta je i koliko već postalo paralelno bogatstvo, moć i vlast, infiltrirajući deo svoje enormne i nezakonite zarade i u regularnu ekonomiju.

Stoga, samo beskompromisnost i oštrina kažnjavanja mogu da budu pravi pristupi u sprečavanju nastanka tih pojava, što onda ostavlja minimalni prostor za njihovu prisutnost koja se ni u jednoj državi/društvu ne može u potpunosti izbeći. Taj minimum negativnih pojava podrazumeva primerene ravnotežne odnose s regularnom ekonomijom. Posebno treba imati u vidu da je „siva ekonomija” zbir pojedinačnih aktivnosti domicilnog karaktera, a „crna ekonomija” umrežena međunarodna aktivnost

različitih grupa koje se oko istog „posla” udružuju i sarađuju bez obzira na državne granice.

Razaranja nacionalne ekonomije na dva opisana scenarija mogućeg sloma imaju svog komplementara u „ekonomiji zavisnosti”, koja svojim pojavnim oblicima svakodnevno smanjuje objektivne mogućnosti i osnove za uspješnije uključivanje države/privrede u spoljnotrgovinsku razmenu, što rezultuje kontinuiranim i nepodnošljivim negativnim saldom – bitno većim uvozom od izvoza. Stvara se atmosfera u kojoj se vešto plasira floskula da se gotovo ništa ne isplati proizvoditi, jer se na drugom mestu sve može jeftinije kupiti. Takođe, tzv. stvaralačko razaranje (kreativna destrukcija) obavljeno je gotovo isključivo jednostrano – uništavanjem postojećih kapaciteta bez povećane ili barem adekvatne zamene novim i praćeno brojnim stečajevima.

Takav pristup bitno umanjuje izvozne mogućnosti i potencijale, ali ima teže propratne pojave – povećanu nezaposlenost i uglavnom prevremeno penzionisanje.

Kada je vlast okrenuta komotnom punjenju budžeta, kao jedinom i izdvojenom cilju forsirajući takvim pristupom brzinu i način punjenja na štetu njegove dugoročne održivosti i sigurnosti i po obimu i po strukturi. Na osnovu takvog kratkovidnog i neodgovornog gledanja i shvatanja svojih obaveza i zadataka, nosioci političkih funkcija i državni činovnici mogli su se „zaigrati” s visokim stepenom uvozne zavisnosti budžetskih prihoda. Naime, ako je na sceni da visok procenat PDV-a otpada na PDV naplaćen na uvezenu robu, tada je iluzorno govoriti samo o (pre)jakom uvoznom lobiju u privredi.

Stabilan i održiv privredni rast i razvoj moraju da se zasnivaju i na primerenoj participaciji izvoza, što nije moguće samo s dominacijom domaće potrošnje i/ili državnim investicijama. Svaka respektabilna ekonomija u svetu mora da osigura primerene ravnotežne odnose između izvoza, domaće potrošnje i državnih investicija, jer samo na taj način se može ostvarivati poželjan nivo i struktura BDP-a i sposobnost servisiranja ukupnog duga države bez posebnih poteškoća. Umesto bolnog i teškog puta stvaranja uslova za buduće sigurne i povećane izvore budžetskih prihoda i potencijala na osnovu rasta BDP-a, postoji lakši i ugodniji: važno je koliko-toliko napuniti državni budžet brzo i jednostavno, jer u slučaju nemogućnosti podmirenja bilo kojih, čak i minimalnih egzistencijalnih potreba, postoji nezaobilazni odgovor i alibi: nema dovoljno novca ili, još efektnije, „svetski policajci” (MMF i Svetska banka) ne dopuštaju „probijanja” na određenim pozicijama ili područjima.

Budžet nije nikakva fakultativna pojava. Njegovo postojanje, kvantitet i kvalitet znače, na strani rashoda, ispunjenje barem minimuma ustavnih obaveza, elementarno funkcionisanje države, regulisanje preuzetih

međunarodnih obaveza, neophodnost investiranja u javna dobra, podmićenje barem dela predizbornih obećanja itd. Dakle, mnoge vrste rashoda uvek su unapred zadate. Stoga, ako se želi još i više, što je za svaku državu potpuno normalno, tada je jasno da aktivnosti treba maksimizirati na povećanju prihoda. Ako se to ne shvata ili ne želi da shvati, jasno je da se neprihvatljiv i nepodnošljiv deficit državnog budžeta ne može izbexi akrobacijama na strani rashoda, a naročito ne „kresanjem” onih vrsta rashoda čije smanjivanje objektivno predstavlja civilizacijski korak nazad. Međutim, to istovremeno znači da treba brinuti o efikasnosti, efektivnosti, mogućim granicama preraspodjele i pravednosti. Nedovoljan nivo i obim realne i regularne ekonomije (gde spada i izvoz) itekako utiče na nedostatak potrebnih prihoda u budžetima.

Svaka država/privreda koja misli ozbiljno i koja želi da bude uređena, neće sebi dopustiti rast siromaštva. J. Diamond, analizirajući istoriju, analizira nesposobnosti društava da reše sve svoje bitne probleme. Kao prvi razlog on navodi da je „sam problem u interesu pojedinaca” te da „logika sebičnog interesa dovodi do iscrpljenja zajedničkog resursa, a niko nema interesa da sačuva opće dobro”. Drugim razlogom taj autor smatra duboko ukorenjen sistem vrednosti potpomognut nesposobnošću, nesprennošću i nerazumevanjem potrebe delomičnog prilagođavanja određenom novom vremenu i uslovima. Naime, njegovi se zaključci svode na to da je svaki sistem vrednosti podložan delimičnim usklađivanjima, odnosno da je „ključ uspeha ili propasti društva shvatanje kojih se osnovnih vrednosti i dalje treba držati, a koje, kada se vremena promene, odbaciti i zamijeniti novima”.

Dakle, sposobnost i dobronamernost vođenja države/privrede podrazumeva da se tzv. stvaralačko razaranje (kreativna destrukcija) obavlja oprezno, argumentovano i primereno zahtevima vremena. Kako uspostaviti ravnotežne odnose? Postoji samo jedan i jedini put i izlaz: rastom i razvojem privrede!

Država je pozvana i prozvana da se vrati svom osnovnom zadatku i strpljivim, upornim, sistematskim i metodičnim pristupom stvori elementarne uslove za ekonomski rast i razvoj. U tom smeru potrebno je i korisno dobronamernim i uverljivim pristupom pokrenuti sve raspoložive snage i potencijale čitave države/društva u skladu sa sposobnostima učesnika.

Prilagođavanje i promene zahtevaju sposobnost snalaženja, osmišljavanja, projektovanja, izgradnje i održavanja ravnotežnih i usklađenih odnosa između socijalnog, privrednog i političkog konteksta, odnosno afirmacije i jačanja društvene odgovornosti.

Svaka podela na „belo” i „crno”, „crvene” i „crne”, „naše” i „vaše” i sl., suviše često znači izostanak argumenata i nesprennosti na alternativna rješenja. Negativne pojave, događaji i procesi koji razaraju samu državu/

društvo/privredu mogu u budućnosti doneti produbljivanje i jačanje poznatih karakteristika histerije zapuštenog društva:

1. generator (*perpetuum mobile*) – održavanje odnosa snaga – klijentelizam – sukob interesa – korupcija – organizirani kriminal – terorizam – nepotizam...
2. neprirodne društvene grupe – dominantna podela – nasilnici – žrtve – promatrači,
3. tehnologija nasilnika – „disciplinovanje” javnosti – prevara – pljačka – zločin,
4. rezultati nasilja – podela „plena” – socijalizacija troškova i rizika (neuspeha) i privatizacija prihoda i profita (uspeha) – N. Chomsky
5. zaštita „postignuća” – „prešutna” saglasnost javnosti – ubijanje – sklanjanje činjenica – zaborav – N. Chomsky.

**NATO I PRIMJENA REZOLUCIJE
1325 VIJEĆA SIGURNOSTI UN-A
O ŽENAMA, MIRU I SIGURNOSTI**

I UTICAJ ORUŽANOG SUKOBA NA ŽENE I DJECU

Oružani sukob ima devastirajući uticaj na svako društvo, a žene i djeca bez sumnje čine najranjiviji dio populacije tokom oružanog sukoba. Izložene/i su zlostavljanju, zatvaranju, prinudnom radu i silovanju, koje se u oružanim sukobima sve češće koristi kao ratna taktika. S druge strane, žene i djeca nemaju apsolutno nikakvog uticaja na donošenje odluka tokom vojnih sukoba. Ovo predstavlja dvostruki debalans, jer pored nedaća kojima su izložene žene i djeca tokom i nakon konflikta, ova grupacija također nema nikakav uticaj na političko odlučivanje, planiranje i provođenje vojnih kampanji, mirovne pregovore niti na proces postkonfliktne rekonstrukcije.

Svijest o rodnoj¹¹¹ ravnopravnosti i integracija rodne perspektive¹¹² su svakako pitanja ljudskih prava¹¹³, zasnovanih na rezolucijama UN-a i broj-

111 Rod se odnosi na društveno konstruisane uloge, ponašanja, aktivnosti i attribute koje određeno društvo smatra primjerenim za muškarce i žene, a prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije.

112 Integracija rodne perspektive je proces procjene implikacija na žene i muškarce bilo koje planirane aktivnosti, uključujući legislativu, politike ili programe, u svim područjima i na svim nivoima. To je strategija kojom se brige i iskustva i žena i muškaraca čine integralnom dimenzijom stvaranja, provođenja, monitoringa i ocjene politika i programa u političkim, ekonomskim i društvenim sferama kako bi jednake prednosti imali i žene i muškarci, a nejednakost se ne bi produžavala. Krajnji cilj je postići rodnu ravnopravnost, prema definiciji Ujedinjenih nacija.

113 Deklaracija UN-a o ljudskim pravima koja je usvojena u decembru 1948. g. garantuje „sva prava i slobode ...”, bez ikakvih razlika, kao što su rasa, boja, spol, jezik, religija, politička

nim konvencijama kojima se zabranjuje diskriminacija na osnovu spola ili rodnog identiteta i promiče ravnopravnost, ali su s promjenom karaktera ratovanja i oružanih sukoba postali i pitanje operativne efektivnosti. Današnje vojne operacije vrlo često uključuju istovremenu distribuciju humanitarne pomoći, održavanje mira i klasično ratovanje¹¹⁴. Vojne operacije više ne zahtijevaju samo fizičku izdržljivost vojnika, već i mogućnost brzog i samostalnog donošenja odluka, obrazovanost i sposobnost komunikacije s lokalnim stanovništvom za šta su žene jednako sposobne kao i njihove muške kolege. Fokus vojnih operacija više nije u „uništenju neprijatelja“ već u njegovom slabljenju te uspostavi mira koja i jeste glavni razlog vojnog angažmana. Stvaranje jednakih prilika za prijem, obuku, obrazovanje i napredovanje žena u oružanim snagama, uključivanje rodne perspektive u vojnu obuku i operacije omogućuje veći uspjeh vojnih operacija i pospješuje vojni profesionalizam, što zauzvrat poboljšava situaciju u cijelom društvu.

Sjevernoatlantska organizacija (NATO) je predana smanjenju dvostrukog debalansa nametnutog ženama i djeci, te želi kapitalizirati na dodanoj vrijednosti koju pruža rodna perspektiva. U ovom procesu NATO se vodi Rezolucijom 1325 Vijeća sigurnosti UN-a o ženama, miru i sigurnosti, koja je integrirana u NATO operativne komandne strukture i dio je preduputne obuke. U ovom radu objasniti će se glavne odredbe Rezolucije 1325 Vijeća sigurnosti, te kako se one provode u NATO-u, kao i nastojanja NATO štaba Sarajevo u pružanju podrške odbrambenim i sigurnosnim institucijama u implementaciji bosanskohercegovačkog Akcijskog plana za provođenje Rezolucije 1325 Vijeća sigurnosti, koji je usvojen 2010.¹¹⁵ godine.

ili druga mišljenja, nacionalno ili društveno porijeklo, imovina, rođenje ili drugi status “ te „...pravo na život, slobodu i ličnu sigurnost“.

114 Krulak, Charles C. (1999). *The Strategic Corporal: Leadership in the Three Block War*, Marine Magazine. Dostupno na: http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/usmc/strategic_corporal.htm

115 Akcijski plan BiH o provođenju Rezolucije 1325. Dostupno na: http://www.1325.arsbih.gov.ba/?page_id=6

II REZOLUCIJA 1325 VIJEĆA SIGURNOSTI „ŽENE, MIR I SIGURNOST”

Rezolucija 1325 Vijeća sigurnosti „Žene, mir i sigurnost” usvojena je u oktobru 2000. godine kao ključni dokument koji ima za cilj da pruži konkretne mjere i korake koji se trebaju preduzeti kako bi se zaustavila patnja kroz koju prolaze žene, dječaci i djevojčice tokom i nakon oružanog sukoba, kao raseljena lica, izbjeglice i zarobljenice/i, žrtve rodno zasnovanih zločina i silovanja.

Mjere koje su države članice UN-a obavezne sprovesti uključuju povećanje učešća žena u procesu odlučivanja, kao mirovnih pregovaračica ili posebnih izaslanica generalnog sekretara UN-a; zaštitu žena, dječaka i djevojčica od seksualnog nasilja i rodno zasnovanog nasilja tokom oružanih sukoba i u izbjegličkim kampovima; kažnjavanje počinitelja seksualnog i rodno zasnovanog nasilja nad ženama, dječacima i djevojčicama, i konačno, povećanje broja žena vojnkinja i policajki koje učestvuju u mirovnim misijama, kao i proširenje njihove uloge, uključujući i savjetovanje o rodnom pitanjima.

Od 2000. do 2010. godine, Vijeće sigurnosti UN-a usvojilo je dodatne rezolucije (1612, 1674, 1820, 1882, 1888, 1960) koje uspostavljaju dodatne mehanizme zaštite žena i djece tokom oružanog sukoba i uspostavljaju posebne institucije u okviru UN-a koje se bave isključivo ovim pitanjem.¹¹⁶

Rezolucija 1325 Vijeća sigurnosti je potakla izradu državnih akcionih planova o provođenju Rezolucije 1325 Vijeća sigurnosti, kao što je navedeno u inicijativi *PeaceWomen* „Izrada akcijskog plana daje mogućnost da se iniciraju strateške aktivnosti, odrede prioriteta i resursi, i utvrde odgovornosti i okviri na državnom nivou”.¹¹⁷ Oko 35 zemalja su dosad usvojile državne akcione planove o provođenju Rezolucije 1325. Državnim akcionim planom za implementaciju Rezolucije 1325 Ministarstvo odbrane, Ministarstvo sigurnosti, entitetska ministarstva unutrašnjih poslova, međunarodne i nevladine organizacije zaduženi su za promociju uključivanja žena u sigurnosne strukture, te stvaranje uslova za njihov jednak pristup obuci i napredovanju u karijeri.

¹¹⁶ Dostupno na: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/534/46/PDF/N0953446.pdf?OpenElement>

¹¹⁷ Dostupno na: <http://www.peacewomen.org/pages/about-1325/national-action-plans-naps>

III REZOLUCIJA 1325 VIJEĆA SIGURNOSTI „ŽENE, MIR I SIGURNOST” I NATO

NATO je uspostavljen kao političko-vojna organizacija Vašingtonskim sporazumom 1949. g. na temeljima odredbi Povelje UN-a i *“odlučan da brani slobodu, zajedničko nasljeđe i civilizaciju svojih naroda, zasnovanih na principima demokratije, individualnih sloboda i vladavine zakona”*¹¹⁸. NATO je prošao kroz dva odvojena, ali snažno povezana procesa da bi se osiguralo poštivanje ljudskih prava žena: 1. Povećanje broja žena u oružanim snagama zemalja članica i njihov pristup u većini ili svim rodovima oružanih snaga; 2. Provođenje konvencija i rezolucija UN-a koje se tiču ljudskih prava žena u operacijama NATO-a.

Žene su dale aktivan doprinos u oba svjetska rata. Iako su u većini obavljale dužnosti „primjerene” ženama, imamo i primjer iz Sjedinjenih Američkih Država, kada je 1943. godine vojska Sjedinjenih Američkih Država u potpunosti integrisala Ženski vojni korpus (WAC)¹¹⁹ u svoju operativnu strukturu. Žene su služile i u zračnim snagama i mornarici, kontroli saobraćaja, pomorskoj zračnoj navigaciji i komunikacijama¹²⁰. Nakon kraja Drugog svjetskog rata, od žena se očekivalo da napuste vojnu službu i vrate se ulogama i poslovima koje im je propisalo društvo iz kojeg potiču. Za mnoge od njih to je značilo da se vraćaju na slabo plaćena radna mjesta, ulozi kućanica i da će imati malo ili nikakvog uticaja na relevantna lična i profesionalna pitanja.

Nakon Drugog svjetskog rata oružane snage su dugo vremena primjenjivale restriktivnu politiku što se tiče uključivanja žena, posebno u borbеним operacijama. Iako zemlje članice NATO-a samostalno odlučuju o učešću žena u svojim oružanim snagama ipak se može ustvrditi da je NATO savez omogućio uspostavljanje foruma putem kojeg se moglo lobirati za povećanje broja žena u oružanim snagama, promicati jednake prilike za obuku i obrazovanje, te uključivanje žena u sve rodove oružanih snaga.

118 The Northatlantic Treaty. Dostupno na: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm

119 Goldstein, Joshua S. (2001). *War and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 88

120 Goldstein, Joshua S. (2001). *War and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 90- 91

Godine 1961. održana je prva Konferencija NATO žena viših oficirki u Kopenhagenu. Na konferenciji su učestvovali Norveška, Danska, Sjedinjene Američke Države i Velika Britanija. Tada je „usvojena rezolucija kojom se slažu da je poželjno održavanje narednih redovnih konferencija i izražena nada da će odgovarajući organi NATO-a i državni organi zemalja članica uzeti u razmatranje zapošljavanje žena na široj razini u okviru svojih službi, a u interesu NATO-a kao cjeline“¹²¹. Tokom Konferencije žena viših oficirki 1973. godine, usvojena je rezolucija u kojoj se kaže da „...ženama treba pružiti priliku da služe u svim VES-ovima, isključujući borbene...“ U julu 1976. godine ovaj komitet je i zvanično priznat i uspostavljen pod nazivom Komitet žena u NATO snagama. Zemlje članice imenovale su svoje delegatkinje u Komitet, a broj je stalno rastao, ne samo zbog proširenja NATO-a nego i zbog činjenice da je sve više zemalja članica u svoje oružane snage počelo primati žene.

Godine 1998. i zvanično je otvoren Ured za pitanja žena u NATO snagama sa zadatkom da daje savjete Vojnom komitetu o pitanjima koja se tiču žena u oružanim snagama zemalja članica NATO-a. Prvi sastanak u Kopenhagenu i uspostavljanje Komiteta nakon toga, koji je imao zadatak da prati ova posebna pitanja, su prekretnice kojima je stvoren forum gdje su se mogle razmjenjivati informacije, umrežavati i lobirati za uključivanje žena u sve rodove oružanih snaga. Ovaj proces može se, naravno, smatrati sporim, ali je NATO svakako obezbijedio još jedan instrument ženama u oružanim snagama putem kojeg se mogu zalagati za ostvarivanje prava na izbor karijere u oružanim snagama, i izraziti potrebu da se taj izbor poštuje.

Teroristički napadi na Sjedinjene Američke Države 2001. godine, te kasnija uspostava Međunarodnih snaga za sigurnosnu pomoć (ISAF) u Afganistanu su uvelike uticali na percepciju o učešću žena u oružanim snagama zemalja članica NATO-a. ISAF misija je obezbijedila mjesto na kojem su se potreba za povećanjem broja žena u oružanim snagama NATO zemalja i provođenje rezolucije UN-a, koja se tiče žena i djece tokom i nakon oružanog sukoba, spojile u cjelinu.

Mandat ISAF-a u Afganistanu je da „izvodi operacije u Afganistanu da se smanji sposobnost i volja pobunjenika, podrži razvoj kapaciteta i sposobnosti afganistanskih državnih sigurnosnih snaga (ANSF), i pomogne poboljšanju u upravljanju i društveno-ekonomskom razvoju kako bi se obezbijedilo sigurno okruženje za održivu stabilnost koju će osjetiti

121 Dostupno na: <http://www.nato.int/ims/2001/win/04-history.htm>

stanovništvo". Operacije su podijeljene na tri stuba: sigurnost, rekonstrukcija i razvoj te uprava. To u praksi znači da je NATO u Afganistanu istovremeno angažiran na izgradnji državnih kapaciteta, borbi protiv pobunjenika i pomoći u rekonstrukciji zemlje razorene dugogodišnjim sukobima. Takav širok spektar operacija zahtijeva učešće svih afganistanskih građana, i muškaraca i žena, kao i dječaka i djevojčica. Kako država prima pomoć praktično u svemu, od osnivanja škola do uspostave vojnih i policijskih snaga, napredak se ne može postići bez učešća cjelokupnog društva.

Iz tog razloga su NATO saveznici vrlo brzo shvatili da moraju imati sposobnost da ostvare kontakt s cjelokupnim stanovništvom. Ova potreba je ozvaničena 2009. godine, donošenjem Bistrateške direktive 40 kojom se po prvi put uspostavljaju radna mjesta savjetnica/ka komandanata operativnih jedinica za rodna pitanja. Njihov zadatak je da komandantu predoče rodnu perspektivu uticaja operacija, bilo da se radi o informisanju stanovništva o ISAF-u, prikupljanju informacija od stanovništva, saradnji s lokalnim predstavnicima vlasti, itd. Savjetnik/ca za rodna pitanja ne mora nužno biti žena, i muškarci obavljaju ovu dužnost podjednako dobro, ali radi specifičnosti afganistanskog društva i činjenice da je muškarcima gotovo nemoguće komunicirati s Afganistankama, zemlje koje učestvuju u operaciji ISAF su ohrabrene da šalju što više vojnkinja, podoficirki i oficirki u misiju. Ovo je zauzvrat značilo da oružane snage zemalja članica NATO-a moraju aktivno raditi na povećanju broja žena u svojim jedinicama, te im obezbijediti adekvatnu obuku i obrazovanje.

Zasada je najuspješniji pristup ovom pitanju uspostava Vojnih promatračkih timova (MOT) 1325 (prema Rezoluciji 1325 Vijeća sigurnosti), mješovitog sastava, obično od po šest vojnika, muškaraca i žena, i vođe/voditeljice tima, čiji je zadatak kontakt s lokalnim stanovništvom, razgovor s njima o sigurnosnoj situaciji, prikupljanje informacija, ali i razgovori o potrebama i neposrednim brigama zajednice. Ovaj metod pokazao se izuzetno korisnim za prikupljanje informacija zbog činjenice da muškarci i žene različito percipiraju sigurnost, te da mogu trupama na terenu dati vrijedne informacije o svakodnevnom dešavanjima, koja su, s druge strane, korisna sa sigurnosnog aspekta ili kao osnova da se ostvari bolji kontakt s lokalnim stanovništvom i pruži pomoć kako je navedeno u mandatu ISAF-a.

Također, ova vrsta kontakta s lokalnim stanovništvom polako, ali sigurno osnažuje Afganistanke da učestvuju u državnim političkim i sigurnosnim strukturama. NATO vrši obuku pripadnica afganistanskih oružanih snaga i policije, koja uključuje vožnju, prvu pomoć i obuku iz korištenja

vatrenog oružja. Ponovo radi specifičnosti afganistanskog društva, ovu obuku provode isključivo pripadnice ISAF-a. Zajedno s partnerskim UN i nevladinim organizacijama ISAF također daje mogućnost lokalnim ženskim organizacijama da se sastaju i koordiniraju svoje aktivnosti, kao i da skrenu pažnju na pitanja koja su njima od značaja i time utiču na rad međunarodnih organizacija koje rade u Afganistanu.

Kao što je već spomenuto, članice NATO-a se potiču da u svoje jedinice koje služe u Afganistanu uključe više žena, što ima uticaja na državne politike o uključivanju žena u vojnu profesiju i njihovog ostanka u njoj. S obzirom na specifičnost vojnog poziva, žene vrlo često nakon određenog vremena u vojsci napuštaju ovo zanimanje i prelaze u civilni sektor, prvenstveno iz porodičnih razloga. Oružane snage zemalja članica NATO-a ulažu izuzetne napore da ženama obezbijede povoljne uslove za ostanak, što uključuje produžetak porodiljnog odsustva (za oba partnera, ako su oboje u oružanim snagama), osnivanje vrtića u ili u blizini kasarni, itd. Broj žena u oružanim snagama i njihovi radni uslovi se prate i na godišnjoj osnovi. NATO se izvještava preko Komiteta za rodne perspektive o nastojanjima da se žene zadrže u službi i da im se pruže iste mogućnosti kao i njihovim muškim kolegama.¹²²

Godine 2008. Komitet za žene u snagama NATO-a preimenovan je u Komitet NATO-a za rodne perspektive kako bi služio kao „savjetodavno tijelo Vojnog komiteta (VK) o rodnim politikama za oružane snage Saveza“¹²³. Komitet ima sljedeća zaduženja:

1. Omogućiti razmjenu informacija među članicama NATO-a o rodnim politikama i usklađivanju rodničkih praksi;
2. Omogućiti razmjenu informacija unutar NATO-ove komandne strukture, a posebno u sjedištu NATO-a;
3. Održavati kontakt s međunarodnim organizacijama i agencijama u pogledu integracije rodne perspektive u vojne operacije, te drugim pitanjima vezanim za rod;
4. Kao težišno mjesto u NATO-u, prikupljati, analizirati i distribuirati relevantne informacije pristigle iz NATO-a i partnerskih država;
5. Savjetovati VK o rodnim pitanjima, uključujući primjenu rezolucija 1325 i 1820 Vijeća sigurnosti UN-a, kao i budućih srodnih rezolucija;

122 Dostupno na: http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50327.html

123 Ibid

6. Na zahtjev VK, davati savjete i podržavati rješavanje konkretnih pitanja vezanih za rod.¹²⁴

NATO je 2011. godine usvojio vlastiti Akcioni plan za provođenje Rezolucije 1325 u kojem se NATO-u i svim njegovim operativnim komandama daju u zadatak konkretne mjere neophodne za uvrštavanje rodne perspektive u operacije.

IV REZOLUCIJA 1325 „ŽENE, MIR I SIGURNOST“ I NATO ŠTAB SARAJEVO

NATO štab Sarajevo pokrenuo je svoj program rodne ravnopravnosti 2010. godine s namjerom da obilježi desetu godišnjicu usvajanja Rezolucije 1325. Pokretanje programa se savršeno poklopilo sa usvajanjem bosanskohercegovačkog Akcijskog plana za provođenje Rezolucije 1325 i nastojanjima ministarstava odbrane i sigurnosti Bosne i Hercegovine da implementiraju spomenutu rezoluciju.

Mandat NATO štaba Sarajevo je podržavati institucije Bosne i Hercegovine u reformi sektora odbrane i sigurnosti, pa se u tom pogledu naš program rodne ravnopravnosti znatno razlikuje od rodni programa koji se provode u operacijama NATO-a i koncipiran je tako da odražava Akcijski plan Bosne i Hercegovine za provođenje Rezolucije 1325 i reformska nastojanja u sektoru odbrane i sigurnosti. Fokus programa je na tri primarna polja:

1. Edukacija (kroz predavanja i medije),
2. Asistencija institucijama odbrane i sigurnosti,
3. Koordinacija i saradnja s nevladinim organizacijama.

NATO štab Sarajevo provodi intenzivan program informiranja javnosti s ciljem da građanke i građane Bosne i Hercegovine, a posebno mlade, upozna sa strukturama odbrane i sigurnosti i prednostima euroatlantskih integracija. U sklopu tog programa, NATO štab Sarajevo je 2010. godine udružio snage s Ministarstvom odbrane Bosne i Hercegovine radi promocije rodne tematike među studenticama i studentima na univerzitetima u Mostaru, Sarajevu, Banjoj Luci i Tuzli. Uz učešće ministra i zamjenice

124 Ibid

ministra odbrane Bosne i Hercegovine, također smo promovirali vojnu profesiju i Ministarstvo odbrane kao poslodavca koji pruža jednake prilike i ženama i muškarcima.

Gostujuće predavačice iz ureda UN Women Sarajevu i s norveškog Koledža za odbranu držale su predavanja o programima Ujedinjenih nacija posvećenima ženskim pravima i važnosti državnih akcijskih planova za provođenje Rezolucije 1325. Preko 800 studentica i studenata su imale/i priliku čuti ove prezentacije, a 25 ih je odabrano da pohađaju dvodnevni kurs o rodnom pitanju u organizaciji NATO štaba Sarajevo, koji im je dao još jednu priliku za aktivnu diskusiju o rodnom ulogu, stereotipima i neophodnosti većeg angažmana žena u procesima odlučivanja. Univerzitetska predavanja i dalje su jedna od najvažnijih komponenti programa informisanja javnosti koji provodi NATO štab Sarajevo. Program je nastavljen 2011. i 2012. godine zbog njegove izuzetne važnosti za uključivanje mladih u diskusiju o njihovoj vlastitoj budućnosti i sticanju saznanja demokratiji, ljudskim pravima i vladavini zakona, što su temeljna načela NATO-a.

Treba napomenuti da se u medijskim i javnim obraćanjima komandanta NATO štaba Sarajevo, njegovog zamjenika i višerangiranog osoblja uvijek spominje i program rodne ravnopravnosti Štaba i saradnja koju održavamo s državnim, međunarodnim i nevladinim organizacijama u ovoj oblasti. S obzirom na to da pomažemo institucijama BiH na putu ka euroatlantskim integracijama, važno je očuvati nivo angažmana i obaviještenosti građana i građanki BiH o tome da se sigurnost tiče svih i da žene mogu i trebaju dati konkretan doprinos trajnom miru. Učešće medija u tim nastojanjima od ključne je važnosti za promociju rodne ravnopravnosti.

U sklopu svog mandata da asistira institucijama Bosne i Hercegovine u reformi sektora odbrane i sigurnosti, NATO štab Sarajevo organizuje i edukativne seminare i radionice za uposlenice i uposlenike Ministarstva odbrane i Ministarstva sigurnosti Bosne i Hercegovine. Godine 2010. organizovali smo prvu radionicu o rodnom pitanju i provođenju Rezolucije 1325 za višerangirane državne službenike/ce i oficire/ke Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine i Zajedničkog štaba. Ovakve se radionice održavaju dva puta godišnje s ciljem upućivanja svih nivoa odlučivanja u važnost ovog pitanja, ali i kako bi se pružila podrška Ministarstvu odbrane u nastojanjima da rodnu perspektivu uključi u svoje propise i prakse.

NATO štab Sarajevo, je takođe održao niz prezentacija na temu rodne perspektive u operacijama i provođenja Rezolucije 1325 za pripadnike i

pripadnice Oružanih snaga Bosne i Hercegovine. Kroz prezentacije publici su ponudeni i praktični primjeri koji su njima, kao vojnicima, prepoznatljivi, s naglaskom na činjenici da je usvajanje rodne perspektive u oružanim snagama pitanje liderstva i preuzimanja odgovornosti. Održano je 18 prezentacija u 16 vojnih lokacija pred publikom od približno 3000 vojnika/vojnkinja, podoficira/podoficirki i oficira/oficirki.

Rodna ravnopravnost, naročito u oružanim snagama, ne postiže se samo kroz priznavanje individualnih ljudskih prava, poštivanje ličnog integriteta i pružanja jednakih mogućnosti. Muškarci i žene u oružanim snagama nose isti teret odgovornosti i dužnosti, ali su im potrebni i jednaki uslovi za rad. Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine maksimalno nastoji svim pripadnicima i pripadnicama Oružanih snaga pružiti iste uslove, ali budžetska ograničenja su pripadnice Oružanih snaga Bosne i Hercegovine ostavila bez odgovarajuće obuće i rublja koji su dio vojne uniforme. Sa sredstvima koje je osiguralo norveško Ministarstvo odbrane, NATO štab Sarajevo je nabavio odgovarajuću obuću i rublje za sve pripadnice Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, njih 431.

Još jedan aspekt nastojanja NATO štaba Sarajevo da promovira rodnu ravnopravnost čine saradnja i koordinacija s lokalnim nevladinim organizacijama, posebno s onima koje se bave ljudskim pravima žena. Zbog patnji koje su žene u Bosni i Hercegovini pretrpjele u toku sukoba od 1992. do 1995 godine, od izuzetne je važnosti da se bosanskohercegovačke žene i djevojke što više informišu o pitanjima vezanim za sigurnost, a onda i uključe u proces donošenja odluka. Zajedno s partnerskim organizacijama i ambasadama (Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, Ambasada Sjedinjenih Američkih Država, Ambasada Norveške, Ured UN Women u BiH), NATO štab Sarajevo je organizirao i bio domaćin većeg broja susreta i konferencija koje su dovele sve aktere u ovoj oblasti za isti stol, a sve s ciljem usklađivanja aktivnosti i dogovaranja zajedničkih projekata koji imaju za svrhu informisanje, edukaciju, osnaživanje žena i njihovo veće uključivanje u pitanja od zajedničkog interesa, posebno pitanja sigurnosti.

V ZAKLJUČAK

Rezolucije Savjeta bezbjednosti UN-a o ženama, miru i sigurnosti, obavezuju države članice UN-a i međunarodne organizacije, pa tako i NATO, da aktivno rade na poboljšanju statusa žena i djece, većoj uključenosti žena u donošenje političkih odluka te da osiguraju njihovu zaštitu tokom i nakon oružanog sukoba ili mirovnih operacija.

Aktivnosti poput edukacije stanovništva, a posebno mladih, medijskog angažmana, podrške državnim strukturama odbrane i sigurnosti i saradnja s nevladinim organizacijama, u cjelosti proističu iz NATO-vog Akcijskog plana za provođenje Rezolucije 1325 i Akcijskog plana za provođenje Rezolucije 1325 NATO štaba Sarajevo, a osmišljene su tako da nas od teorije dovedu do prakse i da zaista poboljšaju ukupan položaj žena i djece u našem društvu.

P R A V A



LJUDSKA PRAVA

*- BIBLIOGRAFSKI ESEJ O IDEJI, ISTORIJI I
MEHANIZMIMA ZAŠTITE -*

I UVODNA RAZMATRANJA

Cilj ovog rada je polaznicima Akademije političkog liderstva ponuditi pregledan uvod u proučavanje oblasti ljudskih prava uvidom u dostupnu literaturu, kao dopunu predavanjima i razgovorima na Akademiji. Naime, u toku nastave na Akademiji, polaznicima je predstavljen uvod u ljudska prava u nekoliko tematskih cjelina. U okviru ovih tematskih cjelina diskutiran je istorijski aspekt ljudskih prava, geneza ideje ljudskih prava od Kirovog cilindra, preko Magne Charte Libertatum (1215) i Deklaracije o pravima građanina i čovjeka (1789), pa sve do Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama. Pored diskusije o institucionalnom pristupu ljudskim pravima, snažan akcent je stavljen na moć pojedinca da mijenja neželjeno u društvu. Diskutirani su podvizi heroja ljudskih prava Gandija, Kinga, Mandele i hWeroina Rose Parks, majke Tereze. Otvoren je pogled i na drugu stranu medalje, diskutirano je o prezentiranim dokazima s tribunala (pisma Raschera Himleru, Himlera Bracku, te prof. Clauberga Himleru o eksperimentiranju nad Jevrejima u koncentracionim logorima) u Nürnbergu, koji su služili kao podloga diskusiji o nacističkim zločinima, te kako je zapravo ishod tog suđenja u procesu protiv ljekara u koncentracionim logorima izrodio kodekse medicinske etike kakvu danas poznajemo. Nakon toga prezentirani su koncepti pozitivnih i prirodnih prava. S ciljem približavanja odredbi Evropske konvencije o ljudskim pravima analizirani su članovi 10 i 8 Konvencije. Član 10, koji govori o slobodi izražavanja, analiziran je kroz praksu Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu, na slučajevima Lingens protiv Austrije, Lopes Gomez da Silva protiv Portugala, Oberscchik protiv Austrije, Observer i Guardian protiv

Ujedinjenog Kraljevstva, kao i Handyside protiv Ujedinjenog Kraljevstva. Član 8 Evropske konvencije o ljudskim pravima analiziran je kroz dva slučaja pred Evropskim sudom za ljudska prava, *Kruslin protiv Francuske* i *Huvig protiv Francuske*.¹²⁵

Prezentirani su instrumenti za zaštitu ljudskih prava na međunarodnom i evropskom nivou, te je modul završen diskusijom o instrumentima i katalogu ljudskih prava sadržanim u Ustavu Bosne i Hercegovine. Prezentiran je i institucionalni okvir za zaštitu ljudskih prava u Bosni i Hercegovini, kao i unutar evropskog regionalnog sistema zaštite ljudskih prava.

Nakon ovog modula prešli smo na diskusiju o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini, te na sam proces izvještavanja o ljudskim pravima. Obraden je proces nastajanja sistematskih i tematskih izvještaja, te je analiziran pristup Univerzalnom periodičnom pregledu Vijeća za ljudska prava Ujedinjenih naroda u Ženevi.

Cilj ovog rada je dati raspoložive dostupne literature u zbirkama i fondovima dostupnim polaznicima Akademije, kako bi mogli produbiti svoja znanja.

II POJAM, IDEJA I ISTORIJA LJUDSKIH PRAVA

Izuzetno koncizan i detaljan pregled uvoda u pojam ljudskih prava (*Šta su ljudska prava*) dat je u udžbeniku *Ljudska prava* Vojina Dimitrijevića i Milana Paunovića (*Ljudska prava : Udžbenik / Vojin Dimitrijević, Milan Paunović ; u saradnji s Vladimirom Đerićem. - Beograd : Beogradski centar za ljudska prava : Dosije, 1997.*) na stranama 24–32, u kojem se elaboriraju pojmovi objektivnog prava, subjektivnog prava, kao i odnos ljudskih prava i moralnih prava. Također u poglavlju 2 – *Razvoj ideje ljudskih prava* predstavljeni su pravni dokumenti, kao i teorijska shvatanja (pozitivizam, naturalizam, utilitaristička shvatanja i marksističke teorije).

Uz ove tekstove vrlo koristan pregled moguće je naći u poglavlju *Utemeljenje ljudskih prava – razvoj ideje o ljudskim pravima* u udžbeniku *Međunarodno pravo ljudskih prava (Međunarodno pravo ljudskih*

125 *Lingens v. Austria* (1986). *ECHR* 9815/82, *Observer i Guardian v. The United Kingdom* [1991] *ECHR* 13585/88, *Handyside v. The United Kingdom* (1976). *ECHR* 5493/72, *Kruslin v. France* (1990). *ECHR* 11801/85, *Huvig v. France* (1990). *ECHR* 11105/84, *Lopes Gomes Da Silva v. Portugal* (2000). *ECHR* 20834/92, *Oberschlick v. Austria* (No. 2) (1997). *ECHR* 20834/92

prava / Vojin Dimitrijević [... et al]. - Beograd : Beogradski centar za ljudska prava, 2006.) na stranama 43–58. U ovom poglavlju predstavljen je pregled prvih akata koji proklamuju ljudska prava kao i potpoglavlje o filozofiji i društvenoj teoriji ljudskih prava.

Vrlo je korisno obratiti pažnju na opsežno poglavlje *Razvoj ideje o ljudskim pravima u filozofskom i političkom naslijeđu* u knjizi Jasne Bakšić *Sistem ljudskih prava (Sistem ljudskih prava / Jasna Bakšić-Muftić. - Sarajevo : Fond otvoreno društvo, Pravni centar FOD BiH : Magistrat, 2002.)* u kojem autorica na više od pedeset stranica daje pregled razvoja od stare Grčke do Johna Stuarta Milla, i posvećuje detaljnu pažnju stoičkoj filozofiji, srednjovjekovnom poimanju čovjeka i države, Niccolu Machiavelliju, Grotiusu, Hobbesu, Locku, Benthamu, te Rousseau i Mary Wollstonecraft. U ovoj knjizi mogu se pronaći i prevodi najznačajnijih istorijskih dokumenata o ljudskim pravima poput Magne Charte Libertatum, Habeas Corpus Acta, Zakona o pravima (Bill of Rights), Deklaracije o nezavisnosti, Deklaracije o pravima čovjeka i građanina, te Medinske povelje (na stranama 105–148).

Kao uvod u istoriju međunarodnog prava ljudskih prava preporučujemo uvodno poglavlje *Istorijske preteče međunarodnog prava ljudskih prava* u knjizi Međunarodna ljudska prava u sažetom obliku Thomasa Buerghenthala (*Međunarodna ljudska prava u sažetom obliku / Tomas Burgental ; prevod Miomir Matulović. - Beograd : Beogradski centar za ljudska prava : COLPI, 1997. - 285 str. ; 21 cm. - (Biblioteka Ljudska prava ; 7)*) u kojem autor razmatra međunarodne pravne doktrine i ustave – humanitarnu intervenciju, odgovornost države za štete strancima, zaštitu manjina, mandatski i manjinski sistem Društva naroda i međunarodno humanitarno pravo. Preporučujemo vašoj pažnji i vrlo zanimljivo poglavlje *Razvitak ideje individualnih i kolektivnih prava kroz klasična i tradicionalna shvatanja* u studiji Dragana Vukadina (*Individualna i kolektivna ljudska prava / Dragan Vukadin. - Sarajevo : Magistrat, 2002. - VIII, 214 str. ; 23 cm. - (Editio Disertatio ; knj. 1)*), u kojem autor donosi općeniti prikaz ideje individualizma i kolektivismu i različite teorijske koncepcije prirodnog prava.

Vrlo detaljan prikaz pojma ljudskih prava kroz četiri prizme donosi Saša Gajin u svojoj studiji *Ljudska prava: pravno-sistematski okvir (Ljudska prava : pravno-sistemski okvir / Saša Gajin. - Beograd : Pravni fakultet Univerziteta Union : Centar za unapređivanje pravnih studija : Institut za uporedno pravo, 2011 (Beograd : Dosije studio). - 343 str. ; 24 cm)*. Predočena su ljudska prava posmatrana kao skup neotuđivih prava iz pravno-teorijske perspektive, ljudska prava iz pozitivnopravne perspektive, ukazano je na nedostatke klasičnog razumijevanja ljudskih prava, te traganje za pojmom ljudskih prava.

Kada je u pitanju istorija ljudskih prava, nužno je obratiti pažnju na studiju Nevena Anđelića *Kratka povijest ljudskih prava (Kratka povijest ljudskih prava / Neven Anđelić. - Sarajevo : Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarne postdiplomske studije [i. e.] ACIPS : Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, 2008 (Sarajevo : Amos graf). - 242 str. : ilustr. ; 21 cm)*, u kojoj autor kroz jedanaest poglavlja (*Religijske i filozofijske osnove za razvitak ljudskih prava, Razvitak društva i misli do modernog doba, Ljudska prava u XIX stoljeću, Prvi svjetski rat i geopolitičke posljedice, Liga naroda i međuratno doba, Put do Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, Poslijeratni svijet ljudskih prava, Zločini tijekom rata i odgovornost, Individualna krivična odgovornost, Međunarodno humanitarno pravo, Umjesto zaključka: Problemi suvremenog svijeta*), kako kaže recenzent Srđan Dizdarević, donosi interesantan i neuobičajen pristup tematici ljudskih prava. Sažeti prikaz teorija o ljudskim pravima moguće je pronaći kod Jacka Donnellya u njegovoj knjizi *International Human Rights (International human rights / Jack Donnelly. - 3rd ed. - Boulder : Westview Press, c2007. - 247 str.)*.

III PRAVO LJUDSKIH PRAVA

Uvod u pravo ljudskih prava donosi Saša Gajin u pomenutoj knjizi na stranama 129–217, obrađujući katalog ljudskih prava, kao i beneficijare i adresate. Univerzalni sistem ljudskih prava (Ujedinjeni narodi) dat je u udžbeniku *Međunarodno pravo ljudskih prava* Vojina Dimitrijevića i ostalih (vidi naprijed u tekstu), u kojem autor elaborira izvore međunarodnog prava ljudskih prava, implementaciju normi o ljudskim pravima, ljudska prava i međunarodne organizacije kao i detaljnu analizu pojedinih prava i sloboda. Kada je u pitanju regionalni sistem zaštite ljudskih prava, evropski sistem Vijeća Evrope (evropsko pravo ljudskih prava) elaboriran ju u udžbeniku Lade Sadiković *Ljudska prava (Ljudska prava / Lada Sadiković. - Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 2006. - 269 str.)*, u kojem autorica donosi detaljan prikaz razvoja ljudskih prava poslije Drugog svjetskog rata, osnovne naznake Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava, katalog prava, te funkcioniranje Evropskog suda za ljudska prava, poklanjajući pažnju pravnoj prirodi Evropskog suda za ljudska prava, nadležnosti i strukturi Suda, postupku pred Sudom, te uvjetima prihvatljivosti pojedinačnih predstavi, procesu odlučivanja i presudama Suda.

Kako bismo polaznicima Akademije omogućili detaljniji uvid u problematiku ljudskih prava, kao i razne aspekte rasprava o ljudskim pravima, donosimo selektivnu bibliografiju o ljudskim pravima, ograničavajući se na one naslove koji su dostupni u biblioteci Centra za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, a kojima polaznici Akademije mogu nesmetano pristupiti.

IV SELEKTIVNA BIBLIOGRAFIJA O LJUDSKIM PRAVIMA

AYBAY, Rona

Dom za ljudska prava Bosne i Hercegovine / Rona Aybay ; prevela Verdina Begović. -Istanbul : Aybay, 1997. - 52 str. ; 20 cm. - (Aybay Yayinlari ; 9)

BABIĆ, Dušan

Ljudska prava : Priručnik za novinare / Dušan Babić, Zoran Udovčić ; Božo Stefanović ilustrator. -Sarajevo : Media plan, 2000. - 162 str. : ilustr. ; 21 cm

BAKŠIĆ–MUFTIĆ, Jasna

Sistem ljudskih prava / Jasna Bakšić-Muftić. -Sarajevo : Fond otvoreno društvo, Pravni centar FOD BiH : Magistrat, 2002. - 346 str. ; 24 cm. - (Editio Iuristica ; knj. 17)

BANOVIĆ, Damir

Prava i slobode LGBT osoba / Damir Banović. -Sarajevo : Sarajevski otvoreni centar, 2011. - 139 str. ; 24 cm. - (Edicija Questioning)

BUERGENTHAL, Thomas

Međunarodna ljudska prava u sažetom obliku / Tomas Burgentel ; prevod Miomir Matulović. -Beograd : Beogradski centar za ljudska prava : COLPI, 1997. - 285 str. ; 21 cm. - (Biblioteka Ljudska prava ; 7)

BUERGENTHAL, Thomas

Međunarodna ljudska prava u sažetom obliku / Thomas Buergenthal ; [prijevod Miomir Matulović ; bosanskohercegovačko izdanje priredio Zoran Pajić]. -Sarajevo : Magistrat [etc.], 1998. - 210 str. ; 24 cm. - (Editio Iuristica ; knj. 3)

ČITANKA LEZBEJSKIH I GEJ LJUDSKIH PRAVA

Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava / [čitanku priredili/le Saša Gavrić, Lejla Huremović, Marija Savić] Sarajevo : Sarajevski otvoreni centar : Fondacija Heinrich Boell, 2011. - 321 str. ; 21 cm

ČITANKA LJUDSKIH PRAVA

Čitanka ljudskih prava / [urednici Jasna Bakšić-Muftić i Ljiljana Mijović] Sarajevo : Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, 2001. - 562 str. ; 24 cm

ĆERIMAGIĆ, Rasim

Prvi ombudsmeni u Bosni i Hercegovini : 12 godina borbe za ljudska prava / [Autor: Rasim Ćerimagić]. -Sarajevo : Blicdruk, 2006. 262 str. : fotografije ; 27 cm

DIJK, Pieter van

Teorija i praksa Evropske konvencije o ljudskim pravima / Pieter van Dijk, Godefridus J. H. van Hoof ; u suradnji sa A. W. Heringa...[et al.] ; [prevodioci Senada Kreso, Amira Sadiković, Danica Ćuk Lalić]. - 3. izd. - Sarajevo : Müller, 2001. - XXX, 810 str. ; 24 cm

DIMITRIJEVIĆ, Vojin

Ljudska prava : Udžbenik / Vojin Dimitrijević, Milan Paunović ; u suradnji sa Vladimirom Đerićem. -Beograd : Beogradski centar za ljudska prava : Dosije, 1997. - 467 str. ; 20 cm. - (Biblioteka Ljudska prava ; 4)

DIZDAREVIĆ, Delila

Englesko-francusko-bosanski rječnik pojmova iz oblasti ljudskih prava / Delila Dizdarević. -Sarajevo : Helsinški komitet za ljudska prava u BiH, 1999. - 109 str. ; 25 cm

DRŽAVA BOSNA I HERCEGOVINA I LJUDSKA PRAVA

Država Bosna i Hercegovina i ljudska prava / Pravni fakultet, Centar za naučno-istraživački rad, izdavačku djelatnost i pravne klinike. Sarajevo : Pravni fakultet, 1999. - 306 str. ; 21 cm

DUTERTRE, Gilles

Ključni izvodi iz izbora presuda Evropskog suda za ljudska prava i odluka i izvještaja Evropske komisije za ljudska prava / Gilles Dutertre ; Jakob van der Velde. -Strasbourg : Savet Evrope, 1998. - 255 str ; 24 cm

EVROPSKA KONVENCIJA O LJUDSKIM PRAVIMA

Evropska konvencija o ljudskim pravima / Beograd : Beogradski centar za ljudska prava, 1996. - 111 str. ; 20 cm

EVROPSKA KONVENCIJA O SPREČAVANJU MUČENJA I ...

Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka / Beogradski centar za ljudska prava. Beograd : Beogradski centar za ljudska prava, 1996. - 34 + 34 str. ; 21 cm

GOMIEN, Donna

Kratki vodič kroz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima / Donna Gomien. -[Strasbourg] : Pres Vijeća Evrope, [s. a.]. - 163 str. ; 21 cm. - (Evropska izdanja)

GOMIEN, Donna

Kratki vodič kroz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima / Donna Gomien ; preveli sa engleskog Vojin Dimitrijević i Branislava Anđelković. -Beograd : Beogradski centar za ljudska prava, 1996. - 136 str. ; 21 cm. - (Biblioteka Ljudska prava ; 3)

GOMIEN, Donna

Kratki vodič kroz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima / Donna Gomien ; [Prevod sa engleskog: Spomenka Beus, Amira Sadiković]. 3. izd. - Strasbourg : Council of Europe, 2005. - 197 str. ; 24 cm

GROOME, Dermot

Priručnik za istražitelje povreda ljudskih prava : detaljni vodič kroz istragu i dokumentovanje teških povreda ljudskih prava / Dermot Groome ; [prijevod Vera Ivović]. -Beograd : Fond za humanitarno pravo, 2004. - 360 str. ; 28 cm. - (Edicija Dokumenta)

HRŽENJAK, Juraj

Međunarodni i evropski dokumenti o ljudskim pravima : čovjek i njegove slobode u pravnoj državi / Juraj Hrženjak. -Zagreb : Informator, 1992. - XI, 267 str. ; 24 cm

IZVOD IZ SUDSKE PRAKSE EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA

Izvod iz sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava / [prevodioci Dženana Hadžiomerović... et al.]. - [Knj.1] -Sarajevo : Savjet/Vijeće Evrope, 2001. - 1079 str. ; 24 cm.- Tekst na bos., srp. i hrv. jeziku ; tekst lat. i čir.

IZVOD IZ SUDSKE PRAKSE EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA

Izvod iz sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava / [prevodioci Dženana Hadžimerović... et al.]. - [Knj.2] - Sarajevo : Savjet/Vijeće Evrope, 2001. - 768 str. ; 24 cm.- Tekst na bos., srp. i hrv. jeziku ; tekst lat. i ćir..

JOKSIMOVIĆ, Vladan

Gradanin pred državom : priručnik o ljudskim pravima za zaposlene u upravi / Vladan Joksimović ; [saradnik Borko Nikolić]. - Beograd : Beogradski centar za ljudska prava, 2002. - 103 str. ; 21 cm

JUDAIZAM I LJUDSKA PRAVA

Judaizam i ljudska prava / uvod i odabir tekstova Elizer Papo ; prevod sa hebrejskog Gordin Zupković i Elizer Papo. - Sarajevo : Pravni centar Fond otvoreno društvo BiH, 1998. - 253 str. ; 24 cm

JUDGE, Lindsay

Priručnik za ljudska prava i zastupanje / Lindsay Judge i Miranda Kazantzis. - Sarajevo : Oxfam [et al.], 2000. - 100 str. ; 29 cm

KATOLIČKA CRKVA I RAT U BOSNI I HERCEGOVINI

Katolička crkva i rat u Bosni i Hercegovini : dokumenti o stavovima i zauzimanju katoličke crkve za mir i poštivanje ljudskih prava i građanskih sloboda i za očuvanje države Bosne i Hercegovine / priredio Velimir Blažević. - Sarajevo : [Svjetlo riječi] : [Franjevačka teologija], 1998. - 605 str. ; 24 cm

KOMPAS

Kompas : priručnik za obrazovanje mladih o ljudskim pravima / Vijeće Evrope (grupa autora). - Zenica : Independent, 2004. - 418 str. : ilustr. ; 29 cm prijevod djela: COMPASS - A Manual on Human Rights Education with Young People.

KRŠENJE LJUDSKIH PRAVA NA TERITORIJI BIVŠE JUGOSLAVIJE

Kršenje ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije 1991-95 / urednik Nataša Kandić. - Beograd : Fond za humanitarno pravo, 1997. 306 str. ; 24 cm. - (Pod Lupom)

LGBTTIQ I ZDRAVLJE

LGBTTIQ i zdravlje : istraživanje specifičnih potreba LGBTTIQ populacije u Bosni i Hercegovini / Udruženje Q za promicanje i zaštitu kulture, identiteta i ljudskih prava queer osoba. - Sarajevo : Udruženje Q, 2006. - 54 str. : tabele ; 24 cm

LJUDSKA PRAVA

Ljudska prava : odabrani međunarodni dokumenti = Human rights : selected international documents / Ministarstvo vanjskih poslova BiH ; Nezavisni biro za humanitarna pitanja. - Knj.1. -Sarajevo : Ministarstvo vanjskih poslova BiH, 1996. - 407 str. ; 24 cm

LJUDSKA PRAVA

Ljudska prava : odabrani međunarodni dokumenti = Human rights : selected international documents / Ministarstvo vanjskih poslova BiH ; Nezavisni biro za humanitarna pitanja. - Knj.2. -Sarajevo : Ministarstvo vanjskih poslova BiH, 1996. - 619 str. ; 24 cm

LJUDSKA PRAVA

Ljudska prava : odabrani evropski dokumenti = Human Rights : Selected European Documents / Ministarstvo vanjskih poslova BiH ; Nezavisni biro za humanitarna pitanja. - Knj. 3. -Sarajevo : Ministarstvo vanjskih poslova BiH, 1996. - 169 str. ; 24 cm

LJUDSKA PRAVA I KATOLIČKA CRKVA

Ljudska prava i katolička crkva : dostojanstvo osobe i temeljna ljudska prava u naučavanju Katoličke crkve : zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Sarajevu 27.-29. travnja 2000. / priredio Velimir Blažević. -Sarajevo : Pravni centar, 2000. - 457 str. ; 24 cm

LJUDSKA PRAVA I POLICIJA

Ljudska prava i policija / Helsinški komitet za ljudska prava u BiH. -[Sarajevo] : [Helsinški komitet za ljudska prava u BiH], [1997]. - 104 str. ; 24 cm

LJUDSKA PRAVA I POLICIJA

Ljudska prava i policija / priredio J. Alderson ; prijevod s engleskog Darko Stipanović. -Rijeka : Hrvatski kulturni dom Rijeka, 1995. 158 str. ; 22 cm. - (Biblioteka Kultura ljudskih prava)

LJUDSKA PRAVA I RAZARANJE KULTURNOG PAMĆENJA

Ljudska prava i razaranje kulturnog pamćenja : slučaj Stoca = Human rights and destruction of cultural memory : the Stolac case / urednik Amra Hadžimuhamedović. -Sarajevo : Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, 2005. - 384 str. : ilustr. ; 24 cm

LJUDSKA PRAVA KAO TEMA U JAVNOSTI I LJUDSKA...

Ljudska prava kao tema u javnosti i ljudska prava u pravnoj praksi : okrugli sto / Beogradski centar za ljudska prava i Centar za antiratnu akciju; Beograd, 1997.. -Beograd : Beogradski centar za ljudska prava, 1997. - 133 str. ; 20 cm

LJUDSKA PRAVA SVAKI DAN

Ljudska prava svaki dan : rezultati djelovanja Savjeta Evrope u oblasti ljudskih prava / Informativni centar za ljudska prava.- Strasbourg : Council of Europe Publishing, [1996]. - 60 str. : ilustr. ; 24 cm

LJUDSKA PRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Ljudska prava u Bosni i Hercegovini : znanost i praksa, Simpozij u Grazu 1997. / [urednici] Wolfgang Benedek... [et al.]. - 2. izd.- Sarajevo : Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu [etc.], [1999]. - 301 str. ; 20 cm. - (Biblioteka Centra za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu)

LJUDSKA PRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI POSLIJE DAYTONA

Ljudska prava u Bosni i Hercegovini poslije Daytonu : od teorije do prakse / [urednici Edin Muminović, Ermin Sarajlija ; ko-urednici Wolfgang Benedek, Heike Alefsen, Michael O'Flaherty]. -Sarajevo : Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, [s.a.]. - VI, 322 str. ; 24 cm. - (Biblioteka Centra za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu)

LJUDSKA PRAVA U KONTEKSTU ISLAMSKO-ZAPADNE DEBATE

Ljudska prava u kontekstu islamsko-zapadne debate / priredio Enes Karić. -Sarajevo : Pravni centar, Fond otvoreno društvo BiH, 1996. - 439 str. ; 24 cm. - (Pravna biblioteka)

LJUDSKA PRAVA U TRANZICIJI

Ljudska prava u tranziciji : Srbija 2001. -Beograd : Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2002. - 316 str ; 24 cm

LJUDSKA PRAVA ZA NEPRAVNIKE

Ljudska prava za nepravnike / urednici Nebojša B. Vučinić, Vedrana Spajić-Vrkaš, Siniša Bjeković. - 1. izd. - Podgorica : Centar za ljudska prava Univerziteta Crne Gore, 2003. - 332 str. ; 25 cm

MCBRIDE, Jeremy

Pravo na slobodu i sigurnost ličnosti : vodič za primjenu Člana 5. Evropske konvencije o ljudskim pravima / Jeremy McBride ; [Uredila:

Monica Macovei] ; [Priredio: Hugh Chetwynd, Tanja Rakušić-Hadžić] ; [Prevodilac: Amira Sadiković]. -Sarajevo : Vijeće Evrope, 2005. - 76 str. ; 15 cm. - (Priručnik o ljudskim pravima ; 5)

MEĐUNARODNI DOKUMENTI IZ OBLASTI LJUDSKIH PRAVA

Međunarodni dokumenti iz oblasti ljudskih prava. - Dio 1. -[Sarajevo] : [Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini], [1995]. - 273 str. : graf. prikazi ; 24 cm

MEĐUNARODNI DOKUMENTI IZ OBLASTI LJUDSKIH PRAVA

Međunarodni dokumenti iz oblasti ljudskih prava. - Dio 2. -[Sarajevo] : [Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini], [1996]. - 313 str. ; 24 cm

MEĐUNARODNO PRAVO LJUDSKIH PRAVA

Međunarodno pravo ljudskih prava / Vojin Dimitrijević [... et al]. -Beograd : Beogradski centar za ljudska prava, 2006. - 435 str. ; 23 cm.- (Biblioteka Udžbenici)

MILENKOVIĆ, Slobodan

Unutrašnja nadležnost država i međunarodna zaštita ljudskih prava / Slobodan Milenković. -Beograd : Savremena administracija, 1974. - XII, 165 str. ; 24 cm. - (Monografije ; 2)

MURŽON, Žan

Ljudska prava / Žak Muržon ; prevela s francuskog Marija Džunić-Drinjaković. -Beograd : Plato ; Zemun : XX vek, 1998. - 126 str. ; 18cm. - (Šta znam? ; 12)

OBRADOVIĆ, Konstantin

Početnica za ljudska prava / Konstantin Obradović. - 2. izd. - Beograd : Beogradski centar za ljudska prava, 1998. - 60 str. ; 20 cm

PETROVIĆ, Vesna

Međunarodni postupci za zaštitu ljudskih prava / Vesna Petrović. -Beograd : Beogradski centar za ljudska prava, 2001. - 265 str. ; 20 cm. - (Biblioteka Ljudska prava ; Knj.12)

POLITIKE LJUDSKIH PRAVA

Politike ljudskih prava / editor-in-chief Obrad Savić. -Beograd : Belgrade Circle, 1996. - 363 str. ; 28 cm. - (Belgrade Circle, 0354-625X)

PRAVO LJUDSKIH PRAVA

Pravo ljudskih prava : nove teme / priredili Konstantin Obradović, Milan Paunović. -Beograd : Beogradski centar za ljudska prava, 1996. - 269 str. ; 20 cm. - (Biblioteka Ljudska prava; 2)

PROBLEMI DJECE I OMLADINE U KONTEKSTU LJUDSKIH PRAVA

Problemi djece i omladine u kontekstu ljudskih prava u Bosni i Hercegovini / Urednik: Ešref Kenan Rašidagić ; [Prevodioci: Ensar Eminović, Amila Karasanović, Edina Karasanović]. -Sarajevo : RABIC : IBHI, 2006. - 304 str. ; 24 cm

RAČIĆ, Obrad

Ljudska prava, pet decenija od usvajanja Opšte deklaracije o pravima čoveka : studije o ljudskim pravima pod okriljem OUN, OEBS i Saveta Evrope / Obrad Račić, Branislav Milinković, Milan Paunović. - Beograd : Međunarodna politika... [et al.], 1998. 261 str. ; 20 cm

RAZUMEVANJE LJUDSKIH PRAVA

Razumevanje ljudskih prava : priručnik o obrazovanju za ljudska prava / [Urednici originalnog izdanja: Wolfgang Benedek i Minna Nikolova] ; [Prevod: Beogradski centar za ljudska prava]. -Beograd : Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, 2005. 343 str. ; 24 cm

RAZUMIJEVANJE LJUDSKIH PRAVA

Razumijevanje ljudskih prava : priručnik o obrazovanju za ljudska prava / [urednici: Wolfgang Benedek i Minna Nikolova] ; [urednica hrvatskog izdanja: Jasmina Božić]. -Zagreb : Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo, 2005. - 347 str. : graf. prikazi ; 21 cm

RUDIĆ, Marija

Ljudska prava : priručnik za nastavnike / Marija Rudić. -Beograd : Beogradski centar za ljudska prava, 2001. - 67 str. ; 20 cm

SADIKOVIĆ, Ćazim

Evropsko pravo ljudskih prava / Ćazim Sadiković. -Sarajevo : Magistrat, 2001. - III, 240 str. 24 cm

SADIKOVIĆ, Ćazim

Evropsko pravo ljudskih prava / Ćazim Sadiković. - 2. izd. - Sarajevo : Magistrat, 2003. - XIV, 240 str. ; 23 cm

SADIKOVIĆ, Ćazim

Ljudska prava na udaru globalizacije / Ćazim Sadiković. -Sarajevo : Centar za sigurnosne studije, 2006. - V,163 str. ; 24 cm

SADIKOVIĆ, Lada

Vanredno stanje i ljudska prava / Lada Sadiković. -Sarajevo : Magistrat, 2003. - IX, 182 str. ; 23 cm

SADIKOVIĆ, Lada

Država u evropskom poretku / Lada Sadiković. -Sarajevo : "Šahinpašić", 2005. - 238 str. ; 24 cm.- (Biblioteka Publicistika)

SLOBODA RELIGIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Sloboda religije u Bosni i Hercegovini : odredbe iz univerzalnih i regionalnih dokumenata o ljudskim pravima u Daytonskom sporazumu/ [urednik Ahmed Žilić]. -New York ; Sarajevo : Svjetska konferencija religija za mir, [1998]. - 71 str. ; 23 cm

ŠARČEVIĆ, Abdulah

Odvažnost slobode : etika ljudskih prava / Abdulah Šarčević. -Sarajevo : Pravni Centar Fond otvoreno društvo BiH, 2000. - 318 str. ; 24 cm

TOMUSCHAT, Christian

Ljudska prava između idealizma i realizma / Kristijan Tomušat ; Preveli Vojin Dimitrijević, Ana Jerosimić i Marko Milanović. -Beograd : Beogradski centar za ljudska prava, 2006. - 370 str. ; 23 cm. - (Biblioteka Ljudska prava ; 18)

TORA I LJUDSKA PRAVA

Tora i ljudska prava / uvod i odabir tekstova Eliezer Papo ; prevod tekstova sa hebrejskog Gordin Zupković i Eliezer Papo. -Beograd : Centar za stvaralaštvo mladih, 2000. - 236 str. ; 23 cm. - (Edicija Moguće)

UVOD U LJUDSKA PRAVA

Uvod u ljudska prava / urednici Enver Đuliman i Gunnar M. Karlsen ; [prijevod Enver Đuliman i Slavica Žugić]. -Sarajevo : Helsinški komitet za ljudska prava Bosne i Hercegovine [etc.], 2003. - 249 str. : ilustr. ; 24 cm

UVOD U MEĐUNARODNU ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA

Uvod u međunarodnu zaštitu ljudskih prava : priručnik / izd. Raija Hanski i Marku Suski ; prevod Velibor Stojiljković. - 2.prerađeno

izd.- Turku/Abo : Institut za ljudska prava, Univerzitet Abo Akademi, 1999.
- 613 str. ; 25 cm

VEHABOVIĆ, Faris

Odnos Ustava Bosne i Hercegovine i Evropske konvencije za zaštitu
ljudskih prava i osnovnih sloboda / Faris Vehabović. -Sarajevo : ACIPS,
2006. - 122 str ; 20 cm

VUKADIN, Dragan

Individualna i kolektivna ljudska prava / Dragan Vukadin. -Sarajevo :
Magistrat, 2002. - VIII, 214 str. ; 23 cm. - (Editio Disertatio ; knj. 1)

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA

Zaštita ljudskih prava : izvodi iz Ustava Bosne i Hercegovine i Federacije
Bosne i Hercegovine / [urednik Amir Jaganjac]. - [Sarajevo] : [Helsinški ko-
mitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini], [1996]. - 23 str. ; 24 cm

ŽILIĆ, Ahmed

Bosna i Hercegovina : kodeks ljudskih prava / priredio i predgovor napi-
sao Ahmed Žilić. -Slavonski Brod : Amadeus, 1996. - [748 +194] str. ; 24 cm

**SOCIJALNA PRAVA
U BOSNI I HERCEGOVINI**

„Ideja da država treba provoditi neki oblik socijalne pravde je stara i uvijek podrazumijeva da su ljudi osjetili neki oblik nepravde. U modernom društvu, većina građana može se naći u situaciji kad se treba suočiti sa rizikom, u većini slučajeva ne svojom greškom. U takvim situacijama pojedinac otkriva vrijednost solidarnosti, iako je, možda, bio zaveden da je se odrekne. Jednakost je namijenjena svakome.” Olof Palme

Socijalnu politiku možemo definirati kao sistem mjera koje eliminiraju siromaštvo i privilegije, koji zagovara rad za sve sposobne i stvara uvjete za dostojanstven život onih koji ne mogu svojim radom to obezbijediti, uvažavajući načelo solidarnosti i uzajamnosti. Dosadašnja socijalna politika u Bosni i Hercegovini nije vođena na konzistentan način u smislu obuhvatanja svih građana na uživanju univerzalnih rješenja koja donose opću socijalnu sigurnost svim članovima društva, nego su mjere uvijek bile okrenute pojedinim socijalnim i specifičnim grupama, održavajući tako socijalni mir.

Osmišljena socijalna politika nije ni vođena, bila je u drugom planu i zapravo se svodila na parcijalna rješenja za odabrane grupe, na humanitarna davanja, odnos pojedinaca i slično.

I KAKVA JE SOCIJALNA SLIKA DANAS U BOSNI I HERCEGOVINI?

Bosna i Hercegovina je zemlja u permanentnoj tranziciji, s još uvijek prisutnim visokim nivoom siromaštva, masovnom nezaposlenošću, lošim rezultatima procesa privatizacije, rasprostranjenom korupcijom, organiziranim kriminalom kome se teško staje ukraj, nedovoljno razvijenim državnim institucijama, nedostatkom vladavine prava.

Kao posljedica, prije svega tranzicije, a potom i svih navedenih karakteristika, 80% stanovnika se nalazi u nekoj od ranjivih grupa:

- Invalidi
- Etničke grupe, manjine
- Nezaposleni
- Penzioneri
- Izbjeglice
- Raseljena lica
- Povratnici
- Civilne žrtve rata
- Ratni vojni invalidi
- Demobilisani borci

Usljed domaćih, ali i svjetskih prilika, u bosanskohercegovačkom društvu raste socijalna nejednakost, što donosi socijalnu nesigurnost. Reforme u socijalnom sektoru nisu provedene do kraja, oslonjeni smo na MMF i WB, a odgovorni za ukupno stanje ne snose nikakve posljedice.

Pretvoreno u brojke, slika je prilično sumorna: nezaposlenih je preko 550.000, od čega je najviše nekvalifikovanih i kvalifikovanih radnika i to je najsiromašniji dio društva (70%); zaposlenih je oko 700.000, penzionera 590.000, od čega polovina s najnižim penzijama. Stopa nezaposlenosti je preko 42%, a cvjeta neformalno tržište, RVI, civilnih invalida i njihovih porodica u oba entiteta je oko 200.000. Oko petine stanovništva nalazi se ispod opće linije siromaštva, a statistički podaci govore da je na neki način 50% stanovništva socijalno isključeno (UNDP istraživanje).

II OBAVEZE DRŽAVE

Svaka država ima primarnu odgovornost da na svojoj teritoriji osigura da svi članovi društva uživaju svoja ljudska prava. To podrazumijeva uživanje ekonomskih, socijalnih, kulturnih, političkih, i građanskih prava. Država ima obavezu da poduzme pozitivne korake, da usvoji afirmativne mjere i obezbijedi mehanizme kako bi osigurala ili zaštitila uživanje ljudskih prava svim osobama.

Stoga je država dužna svojom razvojnom strategijom i mjerama ekonomske i socijalne politike poticati i usmjeravati ekonomski i socijalni razvoj u cilju blagostanja svih građana. Pritom je, svakako, potrebno uskladiti mjere ekonomske i socijalne politike. Dakle, bez obzira na političko-ekonomsku situaciju u kojoj se država nalazi, prioritet mora biti zaštita prava njenih građana, a posebno ranjivih grupa. U poslijeratnom razvoju Bosne i Hercegovine, s obzirom na naše nasljeđe, za očekivati je bilo da se prioritet da upravo ekonomskim i socijalnim pravima, ali se to nije dogodilo. Primat je dat političkim pravima, nauštrb ekonomskih, socijalnih, kulturnih pa čak i građanskih prava.

III TRI GENERACIJE LJUDSKIH PRAVA

Dugo se smatralo da su građanska i politička prava, pravo na život, zabrana mučenja i lošeg postupanja, pravo na slobodu, pravo na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti, pravo na slobodu mirnog okupljanja, jedina ljudska prava koja treba da garantira država. Ova prava danas se ubrajaju u tzv. prvu generaciju prava. Druga generacija prava nastala je šezdesetih godina prošlog vijeka kada je prihvaćeno da zahtjeve za pozitivnim

miješanjem države u cilju osiguranja socijalne pravde također treba smatrati ljudskim pravima. To su ekonomska, socijalna i kulturna prava, a ona podrazumijevaju: pravo na socijalnu sigurnost, pravo na zaposlenje, pravo na obrazovanje i pravo na učešće u životu zajednice. Treća generacija prava se smatra najmlađom i ona se odnosi na zaštitu određenih grupa kao što su: manjine, žene, djeca, žrtve torture i slično.

IV KAKO SU OVA PRAVA DEFINIRANA NAŠIM USTAVIMA?

Ustav Bosne i Hercegovine stvorio je veoma decentraliziranu državu koja je zamišljena da udovolji različitim interesima naroda u Bosni i Hercegovini. Bosna i Hercegovina nije u svom Ustavu definirana kao socijalna država. Ustav Bosne i Hercegovine i ustavi entiteta priznaju jednako uživanje i zaštitu ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava bez diskriminacije po bilo kom osnovu.

Prema Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine socijalna zaštita je u zajedničkoj nadležnosti Federacije i kantona, a u Ustavu Republike Srpske nadležnost je podijeljena između entiteta i opština. Bosna i Hercegovina ima obavezu ispuniti standarde iz oblasti socijalne sigurnosti i zaštite koji proizlaze iz međunarodnih dokumenata koje je država potpisala i ratificirala. Bosna i Hercegovina, također, u procesu pridruživanja Evropskoj uniji ima obavezu uskladiti sistem socijalne sigurnosti i zaštite s evropskim standardima iz ove oblasti.

Ono što nam nedostaje jeste ustavna definicija Bosne i Hercegovine kao socijalne države i opredjeljenje da gradimo temelje socijalne pravde i jednakosti, ozbiljne socijalne države, kao osnove nove demokratije i razvojnog zamajca potrebnog našoj državi. Bosna i Hercegovina je ratificirala nekoliko važnih međunarodnih dokumenata i preuzela obavezu njihove implementacije u domaće zakonodavstvo. To su:

- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima
- Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije nad ženama
- Međunarodna konvencija o zaštiti svih prava radnika
- UN konvencija o pravima osoba s invaliditetom
- Evropska socijalna povelja

Na žalost, institucionalni okvir u Bosni i Hercegovini pokazao se kao smetnja u implementaciji Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i drugim obavezujućim međunarodnim dokumentima. Evropska socijalna povelja je najznačajniji dokument koji reguliše ostvarivanje ekonomskih i socijalnih prava u okviru Evropske unije. Bosna i Hercegovina je ratificirala Povelju 2008. godine, čime se obavezala na usklađivanje domaćeg zakonodavstva i prakse sa standardima predviđenim u ovom dokumentu. Primjena, osiguranje ostvarivanja i zaštita prava predviđenih u Povelji jedan je od uvjeta u okviru procesa pridruživanja Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji.

1. Šta su, zapravo, zapreke?

- Dejtonski mirovni sporazum, (decentralizirana Federacija Bosne i Hercegovine sa 10 kantona, centralizirana Republika Srpska i Brčko distrikt);
- Ograničena odgovornost i ovlaštenja Vlade na državnom nivou u području ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava;
- Složena administrativna struktura;
- Nepostojanje usklađenosti i implementacije zakona i politika u području ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava za stanovnike dva entiteta, kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine i općina istog ili različitih entiteta.

2. Problemi u socijalnom sektoru danas u Bosni i Hercegovini

- Ne obezbjeđuje nivo socijalne zaštite potrebne za zadovoljavanje minimalnih potreba (penzioneri, ljudi bez posla i dr.);
- Sistem socijalne zaštite pruža zaštitu po osnovu statusa, a ne prema potrebama (invalidi prema porijeklu invalidnosti);
- Postojeći sistem ne prepoznaje neke ugrožene kategorije (nezaposlene i dr.) kojima je pomoć potrebna u određenom periodu života;
- Postoji više kategorija socijalno ugroženih pojedinaca i grupa koji uopće nisu u sistemu socijalne zaštite;
- U socijalnom sektoru se odvaja veliki novac, ali je on nepravedno raspodijeljen;
- Ovaj sektor je pun diskriminacije prema mjestu življenja, porijeklu problema i slično.

Naročito su ugrožena djeca, majke koje koriste porodiljsko bolovanje, osobe s invaliditetom koji nije proistekao iz rata, zatim radnici kojima poslodavci ne uplaćuju doprinose, Romi, te lica koja imaju preko 65 godina starosti.

3. Kako ovo pitanje reguliraju naši domaći zakoni?

Postojeći zakonski okvir u Bosni i Hercegovini se ogleda u postojanju zakona na entitetskim nivoima koji pitanja iz oblasti ekonomskih i socijalnih prava reguliraju na različite načine. Tako nije obezbijeđeno jedinstveno pravo na uživanje ovih prava bez diskriminacije za sve građane u Bosni i Hercegovini niti je pružena jednaka socijalna sigurnost. Entitetski način definiranja minimuma prava kroz Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom Federacije Bosne i Hercegovine i Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske nije u skladu s evropskim standardima.

Oba zakona definiraju različit minimum prava u socijalnoj zaštiti, suprotno od definicije u sistemima socijalne zaštite u Evropskoj uniji.

4. U čemu je razlika između definicija socijalne zaštite u međunarodnim i našim dokumentima?

Definicija socijalne zaštite prema međunarodnim standardima:

„(...) štite stanovništvo od rizika neodgovarajućeg prihoda koji se vezuje za nezaposlenost, loše zdravlje i invalidnost, obiteljske odgovornosti, starost ili nemogućnost stjecanja dohotka zbog gubitka bračnog druga ili roditelja. Sistemi socijalne zaštite također garantuju pristup servisima koji su neophodni za dostojanstven život.“

Definicija prema domaćim zakonima:

„Socijalna zaštita je djelatnost usmjerena na osiguranje socijalne sigurnosti građana i njihovih porodica u stanju socijalne potrebe, odnosno trajnog ili privremenog stanja u kojem se nađe pojedinac ili porodica uzrokovanim ratnim događanjima, elementarnim nesrećama, ekonomskom situacijom, psihofizičkim stanjem pojedinca i drugim uzrocima koji se ne mogu otkloniti bez pomoći društvene zajednice.“

Razlika je u tome što se Zakonom o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom Federacije Bosne i

Hercegovine i Zakonom Republike Srpske uređuju samo temelji socijalne zaštite građana i njihovih porodica, temeljna prava iz socijalne zaštite i korisnici prava iz socijalne zaštite, ali se ne pokrivaju svi oni koji mogu doći u stanje potrebe u nekoj od faza u svom životu. U Federaciji Bosne i Hercegovine se dodatno propisima kantona utvrđuju iznosi novčanih davanja, uvjeti i način sticanja prava.

5. Domaće zakonodavstvo

Cjelokupan sistem socijalne sigurnosti u Bosni i Hercegovini obuhvata:

- Socijalno osiguranje (zdravstveno, penziono, invalidsko)
- Socijalna pomoć (razni vidovi pomoći)
- Porodična i dječija zaštita (materinska zaštita i dječiji dodatak)
- Boračka zaštita
- Zaštita po osnovu nezaposlenosti

Sva ova prava regulirana su entitetskim zakonima. Prava iz socijalne zaštite osiguravaju se kroz federalni i kantonalne zakone o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice s djecom. Federalni zakon daje okvir kantonima na osnovu kojeg oni donose svoje zakone usaglašene s federalnim, s tim da kantoni mogu proširiti obim prava, ali ne mogu ići ispod minimuma predviđenih federalnim zakonom. Međutim, nisu svi kantoni donijeli odgovarajuće zakone, ili su usvojeni zakoni koji obuhvataju samo jedan segment prava i to samo prava iz socijalne zaštite, dok druga prava, kao što su prava porodica s djecom i prava civilnih žrtava rata, nisu obuhvaćena kantonalnim zakonom (Hercegovačko-neretvanski, Posavski i Kanton Livno).

Republika Srpska ima centraliziraniji i efikasniji sistem socijalne zaštite i ujednačenu zaštitu na nivou entiteta, u okviru tri ministarstva, a time i efikasniji sistem zaštite. Iako su davanja socijalno ugroženim generalno niža u Republici Srpskoj, primjena zakona je direktna i ujednačena i ne dovodi do diskriminacije na teritorijalnoj osnovi, kako je to slučaj s kantonima u Federacije Bosne i Hercegovine. U Republici Srpskoj četiri zakona reguliraju ostvarivanje prava građana na socijalnu zaštitu:

- Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske,
- Zakon o civilnim žrtvama rata Republike Srpske,
- Zakon o dječijoj zaštiti Republike Srpske,
- Zakon o zaštiti porodice Republike Srpske.

U Federaciji Bosne i Hercegovine sva ova prava regulirana su jednim zakonom, a u izradi su i četiri odvojena zakona koja bi trebala na kvalitetniji način riješiti pitanje prava po osnovu socijalne zaštite, socijalnog minimuma, porodične i dječije zaštite, osoba s invaliditetom i civilnih žrtava rata.

6. Osobe s invaliditetom

Kao što je već rečeno, pitanje osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini je regulirano različitim zakonima u dva entiteta, od kojih ni jedan ne zadovoljava obavezujuće međunarodne standarde. Rješenja u našim zakonima su diskriminirajuća u odnosu na porijeklo invaliditeta (civilno i ratno) i u odnosu na mjesto stanovanja osobe s invaliditetom (entitet, kanton). U Bosni i Hercegovini su donesene strategije za pravednije rješenje ovih problema i za očekivati je da će ta opredjeljenja biti implementirana u zakone u narednom periodu, a to znači:

- Jedinstven način rješavanja problema osoba s invaliditetom, bez obzira na porijeklo invaliditeta;
- Kategorizacija i utvrđivanje obima prava treba da uvažava individualne potrebe i specifičnosti;
- Napuštanje zdravstvenog modela koji utvrđuje procenete invaliditeta;
- Opredjeljenje za inkluzivni socijalni model koji uvažava individualne razlike;
- Puna integracija osoba s invaliditetom u život i društvenu zajednicu;
- Jedinstveno zdravstveno osiguranje za osobe s invaliditetom, bez izuzetka.

Entitetskim zakonima regulirana su prava civilnih žrtava rata, a to su lica kod kojih je tokom rata, ranjavanja ili nekog drugog oblika ratne torture nastupilo oštećenje organizma, što uključuje mentalno oštećenje ili značajno narušavanje zdravlja ili nestanak ili pogibiju tog lica. I žrtve silovanja su u oba entitetska zakona dobile status civilnih žrtava rata.

7. Zaštita porodice s djecom

Zaštita porodice s djecom ima za cilj osiguranje porodice kroz materijalna i druga davanja, sve u najboljem interesu djeteta, a propisuje i određena prava žena, vezana za materinstvo. U Federaciji Bosne i Hercegovine

kantoni propisuju uvjete, način, postupak, organe i finansiranje prava porodice s djecom i to različito u svim kantonima.

- KS – porodilja prima 60% prosjeka plate KS;
- ZD – 80% prosjeka zadnjih 6 mjeseci ženine plate;
- Zap. herceg. – 70% prosječne mjesečne plate;
- TK – 90% prosječne plate;
- USK – 50% ženinog prosjeka.

Hercegovačko-neretvanski i Posavski kanton nemaju ovaj zakon. Nezaposlene porodilje u Federaciji Bosne i Hercegovine u vrlo malom broju kantona primaju uglavnom jednokratne nadoknade, osim u Kantonu Sarajevo i Tuzlanskom kantonu, gdje je to kvalitetnije, ali takode neadekvatno regulirano.

U Republici Srpskoj Zakon o dječijoj zaštiti sistemski dobro regulira pitanje porodične i dječije zaštite, nadoknada za žene-porodilje i dječiji dodatak. Ovdje se isplaćuje porodiljska nadoknada u iznosu prosjeka ženine plate isplaćene u posljednja tri mjeseca. Nezaposlena porodilja prima nadoknadu u visini prosječne plate u Republici Srpskoj. Naknadu isplaćuje poslodavac, a refundira se preko Fonda za dječiju zaštitu.

Pitanje dječijeg dodatka je, takođe, neadekvatno riješeno. Prema zakonu u Federaciji Bosne i Hercegovine dječiji dodatak pripada svakoj porodici koja živi u stanju socijalne potrebe (odnosno porodice čiji prihodi po članu domaćinstva ne prelaze 15–20% od prosječne plate). Međutim, ostvaruju ga samo određene kategorije djece. U Federaciji Bosne i Hercegovine u samo četiri kantona se isplaćuje dječiji doplat, a u Republici Srpskoj sva djeca imaju dječiji doplat u skladu s imovinskim cenzusom.

8. Socijalna prava nezaposlenih osoba

Entitetskim zakonima o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih regulirano je i pitanje socijalne zaštite nezaposlenih osoba. Prema našim zakonima osoba se smatra nezaposlenom ukoliko njen ukupan prihod ne prelazi iznos od 25% prosječne plate u prethodnoj godini prema podacima entitetskih zavoda za statistiku. Pravo na novčanu naknadu stiče nezaposlena osoba koja u trenutku prestanka radnog odnosa ima najmanje 8 mjeseci neprekidnog rada ili 8 mjeseci s prekidima u zadnjih 18 mjeseci. Dužina isplate naknade rangirana je prema vremenu provedenom u radnom odnosu. Tako osoba koja ostane bez posla prima nadoknadu tri mjeseca ukoliko ima od 8 mjeseci do 5 godina radnog staža, šest mjeseci ako je provela u radu 5–10 godina i sl. Veliki

problem čini neuplaćivanje doprinosa od strane poslodavaca zbog čega samo 2–3% ljudi koji ostaju bez posla ostvaruju svoje pravo na novčanu naknadu po osnovu nezaposlenosti. Visina socijalne zaštite nezaposlenih regulirana je entitetskim zakonima i iznosi u prosjeku 40% prosječne neto plate isplaćene u posljednja tri mjeseca.

Ograničavajući faktor u ostvarivanju socijalnih prava sadržan u federalnom zakonu jeste i rok za prijavljivanje na evidenciju službe za nezaposlene poslije završenog školovanja, što mnoge, zbog nedostatka informacije, onemogućava da ostvare svoje pravo na zdravstvenu zaštitu nezaposlenih. Ovaj problem je zakonski bolje riješen u Republici Srpskoj. Generalno u ovoj oblasti se moraju dogoditi reforme kako bi se eliminirali oni koji rade na crno, kako bi se povećala socijalna sigurnost nezaposlenih i kako bi se rješenja bazirala na solidarnosti i socijalnoj pravdi.

9. Visina socijalne pomoći

Gledano općenito, u Bosni i Hercegovini nemamo izgrađen sistem niti jasne, niti pravedne kriterije za dodjeljivanje različitih vidova finansijske pomoći građanima koji se nađu u stanju socijalne potrebe. Razlog je činjenica da mi u Bosni i Hercegovini još nemamo zakon o socijalnom minimumu, koji bi utvrdio donju granicu ispod koje bi bila potrebna intervencija države, bez obzira na to o kojoj se kategoriji ljudi radi. Za utvrđivanje iznosa socijalne pomoći u pravilu se uzima visina potrošačke korpe koja predstavlja minimalni iznos sredstava potrebnih za život. U Bosni i Hercegovini visinu potrošačke korpe utvrđuje Vlada (oko 500 KM) i gotovo uvijek je duplo niža od vrijednosti one koju utvrđuje Sindikat (oko 1800 KM).

Naknade za nezaposlenost kao i porodijske naknade su potpuno neadekvatne i zanemarive. Ovako lošim zakonskim rješenjima su u najlošijem položaju najugroženije i najsiromašnije kategorije stanovništva.

10. Socijalna prava žena

Ukupnoj slici o socijalnim pravima u Bosni i Hercegovini treba dodati i nekoliko specifičnosti koje se tiču žena u Bosni i Hercegovini. Razvoj tržišne ekonomije je pogoršao položaj žena i doveo do dalje diskriminacije nad ženama u svim sferama društva, naročito u onim oblastima koje utječu na ekonomska, socijalna i kulturna prava žena. Neki od entitetskih zakona, zakoni o radu, zakoni o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i porodice s djecom, zakoni o socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba, zakoni o

zdravstvenom osiguranju, zakoni o penziono-invalidskom osiguranju sadrže u sebi i pojedine odredbe koje se direktno tiču zaštite žena ili čije pogodnosti i zaštitu u praksi najviše uživaju žene. Tako su regulirane neke specifične pojave s kojima se najviše susreću žene: seksualno zlostavljanje i rodno zasnovano nasilje zabranjeno je Zakonom o ravnopravnosti spolova. Mobing je zabranjen Zakonom o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine iz 2009, a i Zakonom o radu Republike Srpske iz 2007, te Nacrtom istog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, koji je u parlamentarnoj proceduri. Zakoni zabranjuju, ali izvještaji govore o stalnoj izloženosti mobingu, rodno zasnovanom nasilju i seksualnom zlostavljanju i sličnim pojavama.

11. Trudnoća i zaposlenje

Prema odredbama domaćih zakona trudnoća žene ne može biti osnov za otkaz što je često praksa, naročito u privatnim preduzećima i korporacijama.

Zabrinjava blagonaklon odnos državnih organa, inspekcija prema ovom drastičnom kršenju ženskih prava.

12. Nasilje nad ženama

U oba entiteta u toku 2005. godine usvojeni su zakoni o zaštiti od nasilja u porodici. Zakoni nisu međusobno usaglašeni i u posljednje vrijeme se radi na izradi novih zakona i strategija u ovoj oblasti, čime bi trebao biti adekvatno reguliran socijalni status žrtava nasilja kao i njihovo zbrinjavanje. U Bosni i Hercegovini još uvijek ne postoji niti jedna državna ustanova za smještaj osoba koje su preživjele neku vrstu porodičnog ili partnerskog nasilja, nasilja nad djecom i trgovine ljudima. Ovakvu vrstu pomoći pružaju samo nevladine organizacije kroz rad sigurnih kuća, što država vrlo skromno finansijski pomaže.

13. Žene žrtve rata

Bosna i Hercegovina je usvojila Strategiju za pomoć ženama žrtvama rata, a na nivou države nema posebnog zakona koji se bavi zaštitom prava ovih žena. U Federaciji Bosne i Hercegovine u Zakonu o socijalnoj zaštiti ovo pitanje se tretira u dijelu koji govori o civilnim žrtvama rata, a u Republici Srpskoj ima poseban Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata u kojem se posredno govori i o ženama žrtvama rata.

14. Trgovina ljudima

Bosna i Hercegovina je 2007. godine ratificirala Konvenciju Vijeća Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, a Ministarstvo za ljudska prava je iste godine usvojilo Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima, državljana Bosne i Hercegovine. U 2010. godini Bosna i Hercegovina je Krivični zakon uskladila s ovom konvencijom, čime su obezbijedene dobre pretpostavke za borbu protiv trgovine ljudima čije su najveće žrtve žene i djeca.

V UMJESTO ZAKLJUČKA

Bosna i Hercegovina je kao potpisnica mnogih međunarodnih konvencija, posebno na svom putu ka Evropskoj uniji, pokrenula niz reformi i u socijalnom sektoru koji je sve ove poslijeratne godine bio zanemaren i nije razvio univerzalna rješenja koja bi donijela socijalnu sigurnost svim građanima i građankama. Parcijalna rješenja, koja se često donose pod pritiskom ove ili one grupe, zbog nedostatka novca i slično, nisu dobra i proizvode drugu vrstu problema. Reforma socijalnog sektora jeste bolan i težak proces i zahtijeva strateški sveobuhvatan pogled i rješenja.

Adnan Kadribašić

**NACIONALNI MEHANIZMI ZA
RAVNOPRAVNOST SPOLOVA U
BOSNI I HERCEGOVINI**

I UVOD

Osnovni pristup u uspostavljanju okvira za ostvarivanje ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini baziran je na odgovoru na tri osnovna pitanja: ZAŠTO? ŠTA? i KAKO?



Da bismo bolje razumjeli ZAŠTO radimo na promociji ravnopravnosti spolova potrebno je i bolje razumijevanje teorije ravnopravnosti spolova, odnosno gender koncepta i uključivanja principa ravnopravnosti spolova u programe, strategije i politike.

U svrhu razumijevanja ŠTA je to osnovni mehanizam koji se primjenjuje u cilju promocije ravnopravnosti spolova neophodno je upoznati se s odredbama Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini.

Te konačno, da bismo znali KAKO primjenjivati Zakon o ravnopravnosti spolova definisano je Gender akcionim planom za Bosnu i Hercegovinu, koji je Vijeće ministara Bosne i Hercegovine usvojilo 2006. godine. To je najvažniji strateški dokument za uključivanje principa ravnopravnosti spolova u svim oblastima javnog i privatnog života u Bosni i Hercegovini.

II ZAŠTO JE NEOPHODNO PROMOVIRATI RAVNOPRAVNOST SPOLOVA?

U Bosni i Hercegovini prepoznata su dva osnovna usmjerenja na rad na ravnopravnosti spolova. To je osnovni princip da je ravnopravnost spolova osnov za ostvarivanje svih ljudskih prava kao i da je neophodno ostvariti pretpostavke za sistemski rad na pitanjima ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini kroz provođenje načela *gender mainstreaminga*.

Ravnopravnost spolova spada u temeljna i društveno priznata građanska, kulturna, ekonomska, politička i društvena prava. Ravnopravnost spolova jeste načelo ljudskih prava, a ljudska prava žena predstavljaju neotuđivi, integralni i nedjeljivi dio univerzalnih ljudskih prava. Stoga je neophodno donositi politiku kojom će žene i muškarci ostvariti svoja prava i imati jednak pristup i kontrolu nad koristima razvojnog procesa. Ravnopravnost spolova podrazumijeva uslove u kojima žene i muškarci imaju jednake mogućnosti da učestvuju u „aktivnostima” i da od njih imaju jednake koristi (ravnopravno dijele dobit od aktivnosti u kojima učestvuju).

Prihvatanje ovih načela ne samo da nagovještava ukidanje svih vidova diskriminacije – legalni vid ili bilo koji drugi na osnovu spola – nego i

Ravnopravnost spolova znači da su osobe muškog i ženskog spola jednako prisutne u svim područjima javnog i privatnog života, da imaju jednak status, jednake mogućnosti za ostvarivanje svih prava, kao i jednaku korist od ostvarenih rezultata.

ispunjavanje i drugih zahtjeva koje treba posmatrati kao kvalitetne pokazatelje političke volje u smislu ostvarenja stvarne ravnopravnosti spolova, odnosno de facto ravnopravnosti. Ravnopravnost spolova ne predstavlja samo pitanje žena, nego se tiče i muškaraca, kao i društva u cjelini. Osim što predstavlja zahtjev za demokratiju i socijalnu pravdu, ravnopravnost spolova predstavlja također i javno dobro koje pojedincu omogućuje društvenu, političku i ekonomsku korist, te društvu u cjelini.

Gender mainstreaming (integracija principa ravnopravnosti spolova) je pristup koji je prepoznat kao osnovni način rada na pitanjima ravnopravnosti spolova. *Gender mainstreaming*, najjednostavnije predstavljen, je strategija za postizanje ravnopravnosti spolova. Koncept *gender mainstreaming* se po prvi put pojavljuje u dokumentima nakon Treće UN svjetske konferencije o ženama (Najrobi 1985), u okviru koje je viđen kao sredstvo promovisanja uloge žena u oblasti razvoja i integracije ženskih vrijednosti u rad na razvoju, a u Platformi za akciju, prihvaćenoj na Četvrtoj svjetskoj konferenciji o ženama (Peking 1995) ima istaknuto mjesto. Platforma za akciju poziva na promociju politike *gender mainstreaminga*, iznova navodeći da bi „Vlade i ostali akteri trebali da promovišu aktivnu i vidljivu politiku mainstreaminga gender perspektive u svim politikama i programima, tako da, prije nego što odluke budu donesene, bude urađena analiza uticaja na žene i muškarce”.

Gender mainstreaming (integracija principa ravnopravnosti spolova) kao pristup je prihvaćen u provođenju Gender akcionog plana Bosne i Hercegovine i osnov je za sve ostale sektorske strategije i akci-one planove u oblasti ravnopravnosti spolova.

III DOMAĆI PRAVNI OKVIR ZA POSTIZANJE RAVNOPRAVNOSTI SPOLOVA

Ustav Bosne i Hercegovine i entitetski ustavi sadrže opću zabranu diskriminacije, pa tako i zabranu diskriminacije na osnovu spola. Ustav Bosne i Hercegovine izričito inkorporira pojedine konvencije koje se tiču ravnopravnosti spolova u pravni sistem Bosne i Hercegovine. Ostalo zakonodavstvo Bosne i Hercegovine također nastoji slijediti trendove u oblasti ravnopravnosti spolova koji se odvijaju i na međunarodnom nivou.

S obzirom na ustavnu raspodjelu nadležnosti u Bosni i Hercegovini, za regulisanje pojedinih materija koje se tiču ravnopravnosti spolova su nadležne različite političko-teritorijalne jedinice. Tako su entiteti poduzeli i proveli opsežne izmjene radnog zakonodavstva i krivičnog zakonodavstva kako bi se na adekvatan način pristupilo tematici ravnopravnosti spolova. Na nivou entiteta su također usvojeni i odgovarajući zakoni o zaštiti od nasilja u porodici, koji predviđaju različite vrste zaštitnih mjera i sankcija u slučaju nasilja u porodici. Na nivou Bosne i

Hercegovine, kao najveće političko-teritorijalne jedinice, tj. države, zakonodavac se, poštujući ustavom utvrđene nadležnosti drugih političko-teritorijalnih jedinica u Bosni i Hercegovini, opredjeljuje za manje više okvirno regulisanje tematike ravnopravnosti spolova, pri tome obavezujući druge političko-teritorijalne jedinice i ostale društvene aktere da svoje pravne propise usklade s takvim okvirnim zakonima. Ta obaveza se uvijek odnosi i na Bosnu i Hercegovinu kao političko-teritorijalnu jedinicu u smislu da Bosna i Hercegovina mora uskladiti zakonodavstvo na državnom nivou, iz nadležnosti državnih institucija, s okvirnim zakonima koje donese. Tako se u više navrata na nivou Bosne i Hercegovine pristupalo usklađivanju pojedinačnih zakona na nivou Bosne i Hercegovine sa Zakonom o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, na kojeg se u okviru tematike o ravnopravnosti spolova treba posebno osvrnuti, jer on predstavlja centralni zakon iz oblasti ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini.

Ključni sporazumi o ljudskim pravima koji su sastavni dio Ustava Bosne i Hercegovine od značaja za ravnopravnost spolova su:

- **Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966) i opcioni protokoli (1966. i 1989)**
- **Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966)**
- **Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije u odnosu na žene (1979)**
- **Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama**

IV ZAKON O RAVNOPRAVNOSTI SPOLOVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Zakon o ravnopravnosti spolova („Službeni glasnik BiH” br. 16/03) usvojen je 2003. godine i predstavlja najvažniji instrument za razvijanje svijesti o pitanjima ravnopravnosti spolova i uvođenje principa ravnopravnosti

spolova u javne politike i propise. Zakon u svim aspektima prati odredbe UN Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije, te preuzima obaveze iz odgovarajućih direktiva Evropske unije. Izmjenama i dopunama Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH” br. 102/09), redefinisane su odredbe, pojmovi i definicije Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH” br. 16/03) koji su usklađeni s međunarodnim standardima i direktivama iz ove oblasti, a radi njegove jednostavnije primijene u praksi. Ustavnopravne komisije oba doma Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine utvrdile su Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini – prečišćeni tekst („Službeni glasnik BiH” br. 32/10)¹²⁶ kako bi Zakon bio dostupan za upotrebu u integralnom obliku.

Zakone koji regulišu ravnopravnost spolova prvo su počele da donose Engleska (1975), Danska (1976. i 1978), Island (1976), Norveška (1979), Švedska (1980), Finska (1986), Njemačka (1994), Litvanija (1998), a početkom ovog vijeka zakone u ovoj oblasti usvajaju i druge zemlje u Evropi. Donošenje Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini je pratilo trend usvajanja antidiskriminacionih propisa u Evropi koji je nastao nakon donošenja Direktive Vijeća 2000/78/EZ i prvi je zakon te vrste koji je donesen u regionu. Drugi zakoni u regiji su sadržajem i strukturom pratili odredbe ovog zakona. Zemlje u regionu su također usvojile odgovarajuće zakone i to Slovenija (2002), Hrvatska (2003. i novi 2008), Makedonija (2006), Crna Gora (2007) i Srbija (2009).

Zakonom se uređuje, promovira i štiti ravnopravnost spolova, te garantiraju jednake mogućnosti svim građanima, kako u javnoj, tako i u privatnoj sferi života. Zakon obavezuje sva državna tijela na svim nivoima organizacije vlasti, i tijela lokalne samouprave, uključujući zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, političke stranke, pravna lica s javnim ovlaštenjima, pravna lica koja su u vlasništvu ili pod kontrolom države, entiteta, kantona, grada ili općine ili nad čijim radom javni organ vrši kontrolu, da osiguraju i promoviraju ravnopravnu zastupljenost spolova u upravljanju, procesu odlučivanja i predstavljanju.

Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini ima dvojaku funkciju jer prije svega garantuje i postavlja ciljeve ravnopravnosti osoba muškog i ženskog spola, dok s druge strane zabranjuje i nudi zaštitu od diskriminacije na osnovu spola.

Ravnopravnost spolova ne podrazumijeva samo ukidanje svih vidova diskriminacije – legalni vid ili bilo koji drugi, a po osnovu spola – nego i ispunjavanje i drugih zahtjeva koje treba posmatrati kao kvalitetne pokazatelje političke volje u smislu ostvarenja stvarne ravnopravnosti spolova,

126 Dostupno na: http://www.arsbih.gov.ba/images/documents/zors_32_10.pdf

odnosno de facto ravnopravnosti. Stoga se Zakonom utvrđuju obaveze za nadležne institucije vlasti da aktivno rade na postizanju ciljeva ravnopravnosti spolova putem donošenja zakona, javnih politika i posebnih mjera. Zakonom se puna ravnopravnost spolova garantira u svim oblastima društva, uključujući, ali ne ograničavajući se na oblasti obrazovanja, ekonomije, zapošljavanja i rada, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, sportu, kulturi, javnom životu i medijima.

Sve institucije vlasti dužne su poduzeti sve odgovarajuće i potrebne mjere radi provođenja odredbi propisanih ovim zakonom i Gender akcionim planom Bosne i Hercegovine. Zakon definira koje su to osnovne obaveze nadležnih institucija vlasti:

- donošenje programa mjera;
- usklađivanje zakona;
- provođenje aktivnosti i mjera Gender akcionog plana;
- prikazivanje statističkih podataka razvrstanih po spolu.

Poseban značaj u postizanju ravnopravnosti spolova imaju programi mjera. U skladu sa Zakonom programi mjera radi postizanja ravnopravnosti spolova uključuju, ali se ne ograničavaju na:

- analizu stanja spolova u određenoj oblasti;
- implementaciju donesenih državnih politika kroz akcione planove za ravnopravnost spolova;
- mjere za otklanjanje uočene neravnopravnosti spolova u određenoj oblasti.

U skladu s ovom obavezom nadležne institucije vlasti dužne su da u slučaju primijećene neravnopravnosti spolova donesu programe mjera kako bi otklonile uzroke neravnopravnosti. S druge strane, Zakonom se zabranjuje diskriminacija na osnovu spola i uspostavlja se mehanizam zaštite od diskriminacije na osnovu spola. Zakonom su zabranjeni svi osnovni oblici diskriminacije (direktna i indirektna diskriminacija) kao i ostali oblici diskriminacije (seksualno uznemiravanje, uznemiravanje na osnovu spola, nasilje na osnovu spola kao i viktimizacija).

Zakonom je po prvi put u pravnom sistemu definiran ustavni pojam diskriminacije sa svim elementima koji su utvrđeni u praksi međunarodnih tijela, a prije svega Vijeća za ljudska prava UN-a, Evropskog suda za ljudska prava, Evropskog suda pravde, ali i Ustavnog suda Bosne i Hercegovine. Diskriminacija je donošenjem Zakona dobila svoje pravno

značenje sa zakonskim elementima koje je neophodno ispuniti kako bi se dokazala diskriminacija.¹²⁷

Pored toga što je definiran pojam diskriminacije stupanjem na snagu Zakona o zabrani diskriminacije, uspostavljen je mehanizam zaštite od diskriminacije u skladu s najboljom praksom zemalja Evropske unije. Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini upućuje na primjenu ovog mehanizma zaštite, te svako ko smatra da je žrtva diskriminacije može da podnese tužbu nadležnom sudu u parničnom postupku. Pored toga, Zakonom su oblici diskriminacije seksualnog uznemiravanja, uznemiravanja na osnovu spola kao i nasilje na osnovu spola definirani kao krivična djela sa zapriječenom kaznom od 6 mjeseci do 5 godina.

Danas se od diskriminacije na osnovu spola može zaštititi kroz različite postupke, a posebno kroz:

- Disciplinske postupke kroz primjenu odredbi zakona o radu, zakona o državnoj službi, zakona o policijskim službenicima i slično;
- Građanske parnice, a posebno kroz već spomenut mehanizam zaštite u posebnom postupku za zaštitu od diskriminacije u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije BiH („Službeni glasnik BiH”, broj 59/09), te kroz;
- Krivični postupak u slučaju da je osoba žrtva nasilja na osnovu spola, uznemiravanja na osnovu spola ili seksualnog uznemiravanja sa zapriječenom kaznom od 6 mjeseci do 5 godina.

Jedna od prednosti Zakona je činjenica da je posebna pažnja posvećena definiranju osnovnih pojmova ravnopravnosti spolova. Prije svega to se odnosi na definiranje pojma SPOLA koji predstavlja biološke i psihološke karakteristike po kojima se razlikuju osobe muškog i ženskog spola kao i pojma RODA

SPOL predstavlja biološke i psihološke karakteristike po kojima se razlikuju osobe muškog i ženskog spola, a označava i GENDER/ROD kao sociološki i kulturološki uvjetovanu razliku između osoba muškog i ženskog spola i odnosi se na sve uloge i osobine koje nisu uvjetovane ili određene isključivo prirodnim ili biološkim faktorima, nego su prije proizvod normi, prakse, običaja i tradicije i kroz vrijeme su promjenljivi.

kao sociološki i kulturološki uvjetovanu razliku između osoba muškog i ženskog spola i odnosi se na sve uloge i osobine koje nisu uvjetovane ili određene isključivo prirodnim ili biološkim faktorima, nego su prije

¹²⁷ Više o pojmu diskriminacije u: Vahabović, F. i Izmirlija, M. i Kadribašić, A. (2010). *Komentar Zakona o zabrani diskriminacije*. Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu. Dostupno na: <http://hrc.unsa.ba/zozd/>

proizvod normi, prakse, običaja i tradicije i kroz vrijeme su promjenljivi. Definiranjem ovih pojmova zakonodavac je u ovom slučaju načinio značajan iskorak jer je olakšao primjenu u praksi onih oblika diskriminacije koji su bazirani na stereotipima i predrasudama. Izmjenama i dopunama ovi pojmovi su dodatno pojašnjeni što je posebno bilo uslovljeno negativnim trendovima u primjeni Zakona u sudskoj praksi.¹²⁸

Pored toga Zakon definira i pojmove ravnopravnosti spolova, ravnopravnog tretmana, jednake mogućnosti svih osoba bez obzira na spol, diskriminaciju u jeziku, te pojam institucionalnih mehanizama za ravnopravnost spolova.

V INSTITUCIONALNI MEHANIZMI ZA RAVNOPRAVNOST SPOLOVA BOSNE I HERCEGOVINE

Mreža institucionalnih mehanizama za gender pitanja u Bosni i Hercegovini obuhvata sve nivoe zakonodavne i izvršne vlasti.

U izvršnoj vlasti, u okviru Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, djeluje Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine¹²⁹, a na entitetskom nivou ranije uspostavljeni: Gender centar Federacije Bosne i Hercegovine¹³⁰ i Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost spolova Vlade Republike Srpske¹³¹ (u daljnjem tekstu Gender centar Republike Srpske). Na kantonalnom nivou u Federaciji Bosne i Hercegovine uspostavljeni su kantonalni odbori za ravnopravnost spolova. Pri kabinetima načelnika općina su također osnovane komisije za ravnopravnost spolova.

U okviru zakonodavne vlasti na svim nivoima uspostavljene su komisije/odbori za ravnopravnost spolova. Na državnom nivou djeluje Komisija za ostvarivanje ravnopravnosti spolova Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine,¹³² a na entitetskom nivou komisije za rav-

128 Vidi: Helsinški parlament građana Banja Luka (2007). *Ravnopravnost (s)polova i sudska praksa u Bosni i Hercegovini*. Dostupno na: http://www.hcabl.org/images/stories/pdf/Sudska_praksa.pdf

129 Dostupno na: <http://www.arsbih.gov.ba/>

130 Dostupno na: <http://www.fgenderc.com.ba/>

131 Dostupno na :<http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/centri/gendercentarrs/OCen/Pages/default.aspx>

132 Dostupno na: https://www.parlament.ba/sadrzaj/komisije/predstavnicki_dom/

nopravnost spolova Doma naroda¹³³ i Zastupničkog doma¹³⁴ Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine, te Odbor jednakih mogućnosti Narodne skupštine Republike Srpske.¹³⁵

Osnovane su i komisije za ravnopravnost spolova kantonalnih skupština u Federaciji Bosne i Hercegovine. Na lokalnom nivou djeluju komisije u okviru općinskih vijeća/skupština opština u gotovo svim općinama u Bosni i Hercegovini. Pojedine komisije na kantonalnom i općinskom nivou nisu funkcionalne, te je neophodno ojačati kapacitete spomenutih komisija kako bi mogle provoditi aktivnosti iz svojih mandata (više o radu ovih komisija u: Status i aktivnosti općinskih komisija za ravnopravnost spolova u Bosni i Hercegovini, Pregled i preporuke, dostupno na http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2010122310271937bos.pdf).

Svi institucionalni mehanizmi imaju precizno definiran mandat, što ukazuje na opredjeljenost vlasti ka postizanju ravnopravnosti spolova i uključivanju gender pitanja u sve oblasti društvenog života. Pa ipak, stvarni pokretač inicijativa, prijedloga mjera djelovanja, te ključni subjekt u realizaciji i monitoringu procesa u vezi *gender mainstreaminga* u Bosni i Hercegovini predstavljaju Agencija i entitetski gender centri. Ova tri institucionalna mehanizma za ravnopravnost spolova su odlučujuća poluga u pokretanju i provođenju aktivnosti iz oblasti ravnopravnosti spolova. Oni imaju istaknuto mjesto s obzirom na aktivnosti, projekte i mjere koje su poduzimali i poduzimaju na jačanju i održivosti institucionalnih mehanizama za ravnopravnost spolova, kao i iniciranje uspostavljanja takvih mehanizama na lokalnom nivou.

VI JAVNE POLITIKE U OBLASTI RAVNOPRAVNOSTI SPOLOVA

Uvođenje principa jednakosti i ravnopravnosti žena i muškaraca u sve oblasti društvenog života i rada, u javnoj i privatnoj sferi, predstavlja ispunjenje jednog od osnovnih standarda ostvarivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Jednakost i ravnopravnost spolova nisu isključivo pitanja socijalne pravde, nego predstavljaju neophodan uslov za društveni

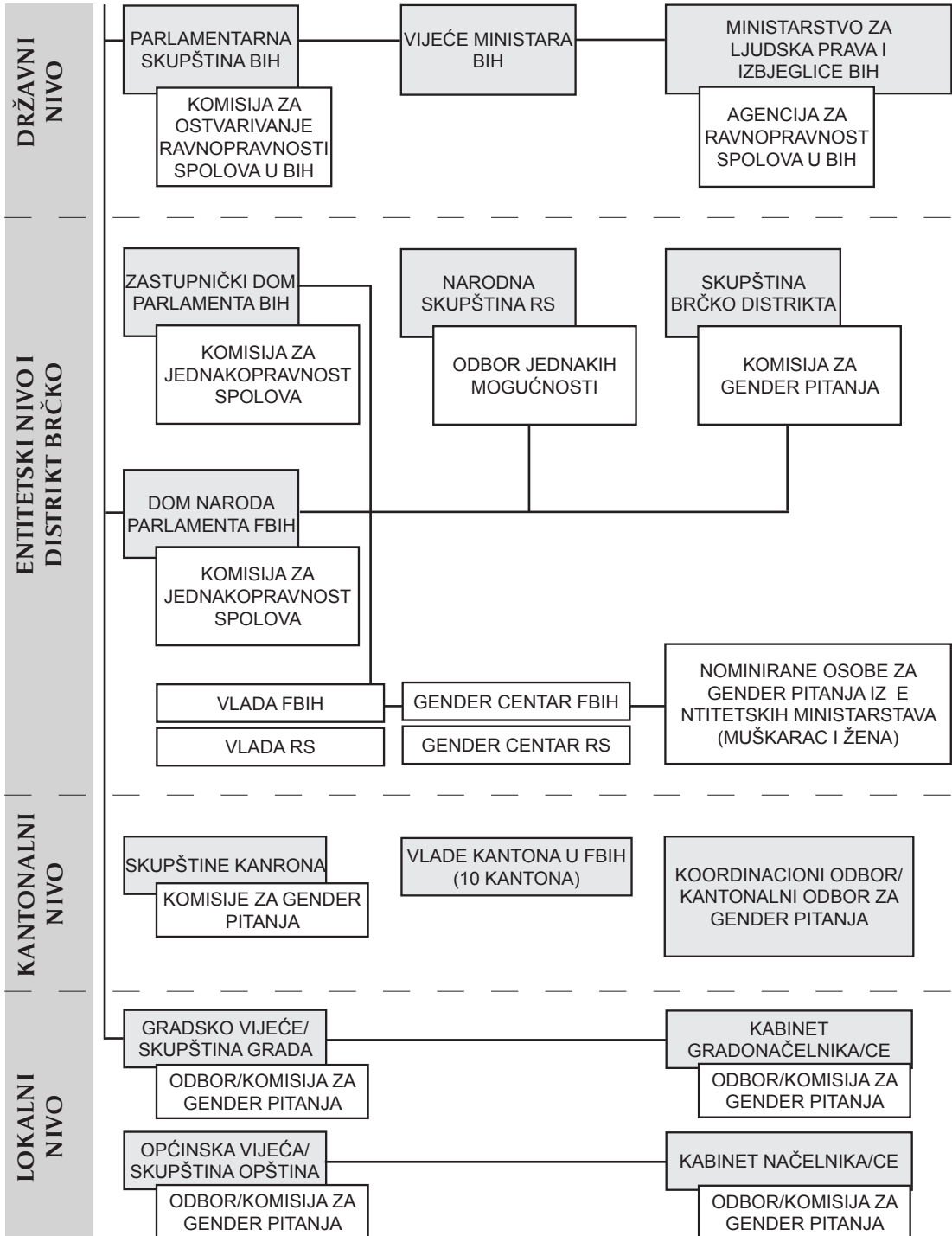
[ravnopravnost/default.aspx?id=28446&mid=1&langTag=bs-BA&pril=b](http://www.parlamentfbih.gov.ba/dom_naroda/bos/dom_naroda/orga-nizacija/tijela.html#9)

133 Dostupno na: http://www.parlamentfbih.gov.ba/dom_naroda/bos/dom_naroda/orga-nizacija/tijela.html#9

134 Dostupno na: <http://predstavnickidom-pfbih.gov.ba/bs/page.php?id=35>

135 Dostupno na: <http://www.narodnaskupstinars.net/latn/?page=161>

INSTITUCIONALNI MEHANIZMI GENDER PITANJA



i ekonomski razvoj jedne zemlje, s posebnim naglaskom na smanjenje siromaštva i poboljšanje kvaliteta života svih građana jednog društva. S ciljem uspostavljanja koordiniranog pristupa u postizanju ovih ciljeva, ali i provođenja Zakona u Bosni i Hercegovini, doneseni su dokumenti koji definiraju obaveze nadležnih institucija vlasti za djelovanjem u oblasti ravnopravnosti spolova.

1. Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine

Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine („Službenik glasnik BiH“ 41/09)¹³⁶ je izradila Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine u saradnji s Gender centrom Federacije Bosne i Hercegovine i Gender centrom Republike Srpske, kao petogodišnji strateški dokument za integraciju principa ravnopravnosti spolova u svim oblastima. Gender akcioni plan je usvojilo Vijeće ministara 2006. godine. U GAP-u su definisane sve obaveze Bosne i Hercegovine iz oblasti ravnopravnosti spolova, koje proizlaze iz dokumenata Ujedinjenih nacija, Evropske unije i Vijeća Evrope. GAP predviđa aktivnosti u 15 oblasti kao i odgovorne institucije i partnere.

Cilj Gender akcionog plana Bosne i Hercegovine

- Što efikasnija primjena principa ravnopravnosti spolova u sve vidove javnog i privatnog života;
- Usklađen je s obavezama koje proizlaze iz dokumenata Ujedinjenih nacija, Evropske unije i Vijeća Evrope;
- Akcioni plan definiše aktivnosti i odgovorne institucije u 15 oblasti društvenog života.

Struktura Gender akcionog plana Bosne i Hercegovine

Sve oblasti GAP-a, u svojoj strukturi, imaju određene zajedničke elemente, a to su:

- Usklađivanje zakonodavstva i donošenje podzakonskih akata;
- Statistički podaci – unapređenje baza podataka;
- Istraživanja i socioekonomske analize;
- Definisanje strategija i politika;
- Aktivnosti (edukacije, podizanje svijesti, promocije, izgradnja kapaciteta i aktivna saradnja).

¹³⁶ Dostupno na: http://www.arsbih.gov.ba/images/documents/gap_bih.pdf

Vijeće ministara BiH je na 5. sjednici 2012. godine razmotrilo i usvojilo Izvještaj o realizaciji Gender akcijskog plana Bosne i Hercegovine (GAP BiH) 2006–2011. godine kao i Prijedlog strukture Gender akcijskog plana Bosne i Hercegovine za period 2012–2017. godine. U toku 2012. godine planirane su aktivnosti na izradi novog strateškog dokumenta koji će definirati ciljeve i aktivnosti za naredni period.

2. Strategija prevencije i borbe protiv nasilja u porodici za Bosnu i Hercegovinu za period 2009–2011. godine

Strategija prevencije i borbe protiv nasilja u porodici za Bosnu i Hercegovinu za period 2009–2011. godine („Službeni glasnik BiH“ br. 70/09)¹³⁷ usvojena je od strane Vijeća ministara Bosne i Hercegovine i odobrena je od strane Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine. Saglasnost za usvajanje Strategije dale su vlade entiteta.

Dugoročni strateški cilj u oblasti prevencije nasilja u porodici je: osigurati usklađeno i adekvatno preventivno djelovanje organa vlasti na svim nivoima organiziranja vlasti i nevladinih organizacija u sprečavanju nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini, što podrazumijeva sljedeće specifične ciljeve:

- Žrtve nasilja u porodici staviti u središte interesovanja i zaštite;
- Podići svijest o nasilju u porodici kao društvenom problemu, kao i svijest o tome da nasilje u porodici predstavlja kršenje ljudskih prava i da mu se svaka institucija i pojedinac moraju suprotstaviti;
- Društvenu zajednicu obavezati da ovom problemu da prioritet, da pokaže političku volju i obezbijedi resurse, multisektoralan i koordinisan pristup radi postizanja konkretnih rezultata u njegovom rješavanju.

Osnovni i posebni ciljevi Strategije prevencije i borbe protiv nasilja u porodici za Bosnu i Hercegovinu objedinjuju ciljeve Strateškog plana za prevenciju nasilja u obitelji u Federaciji Bosne i Hercegovine (2009–2010) i operativne ciljeve Akcionog plana za borbu protiv nasilja u Republici Srpskoj (2007–2008), odnosno buduće Strategije za borbu protiv nasilja u porodici 2009–2013 u Republici Srpskoj.

137 Dostupno na: <http://www.arsbih.gov.ba/images/documents/strategija.pdf>

LITERATURA

H. Hadžiomerović- Muftić, F. i Idžaković, N. Petrić, i Zahiragić, A. (2011). *Komentar Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH*. Banja Luka: Helsinški parlament građana Banja Luka;

Vahabović, F. i Izmirlija, M. i Kadribašić, A. (2010). *Komentar Zakona o zabrani diskriminacije*. Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu;

Norris, P. i Krook, M. (2011). *Rodna ravnopravnost na izabranim funkcijama: Akcioni plan u šest koraka*. Varšava: ODHIR;

Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine (2011). *Četvrti i peti periodični CEDAW izvještaj Bosne i Hercegovine*;

Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine (2009). *Fakultativni Protokol uz Međunarodnu konvenciju o ukidanju svih oblika diskriminacije žena– Mišljenja Odbora za eliminaciju diskriminacije žena prema pojedinačnim predstavkama*.

**OBRAZOVANJE:
NACIONALIZAM U BOŠNJAČKIM,
HRVATSKIM I SRPSKIM
ČITANKAMA**

I

Bosna i Hercegovina je država pravno uređena Dejtonskim mirovnim sporazumom 1995. godine. Međunarodna zajednica, odlučna da zaustavi krvoprolije između Bošnjaka, Hrvata i Srba na teritoriji ove bivše jugoslavenske republike, učinila je znatne ustupke nacionalističkim zahtjevima sukobljenih strana i individualna ljudska prava podredila grupnim. Tako je obrazovni sistem ostao izvan nadležnosti države i podijeljen na tri nezavisna sektora, kojima upravljaju (svako svojim), bez obzira na komplikovano administrativno uređenje, tri vladajuća nacionalizma, čiji su interesi ugrađeni u odgovarajuće zakone, a razrađeni u posebnim nastavnim planovima i programima.

Usporedba sadržaja tzv. nacionalne grupe predmeta koju čine maternji jezik, istorija, geografija i vjeronauka, a za koju je nacionalizam *prirodno* zainteresovan, pokazuje velike razlike u izboru nastavne građe i velike sličnosti u metodama njene obrade. Praktično, svaki od vladajućih nacionalizama ima u obrazovanju istovjetan cilj; pribaviti naklonost i podršku budućih birača za one vrijednosti u ime kojih vlada i za ciljeve koje proklamuje kao nužne i neupitne. Književnost se tu otkriva kao moćan instrument indoktrinacije. U koncertu školskih ideoloških aparata ona je najglasniji instrument. Sve što nacija vidi kao element svog određenja *pokriveno* je književnošću:

- nacija sebe prepoznaje u jeziku, jezik se konzervira u književnosti;
- nacija drži do tradicije, književnost je pamti i opisuje;
- nacija se okuplja oko simbola, književnost ih prepoznaje i slavi;

- nacija se konstituiše na teritoriji za koju književnost osigurava *tapije*;
- nacija se legitimira istorijom koju pripovijeda književnost;
- nacija živi u mitovima koji žive u književnosti;
- nacija moral temelji na religiji, sveti tekstovi su književni tekstovi.

Nijedna druga umjetnost i nijedan drugi školski predmet nema ovako integriran ideološki potencijal i zbog toga književnost u obrazovnom sistemu zauzima povlašćeno mjesto (brojem nastavnih sati, tretmanom na prijemnim ispitima, imenovanjem škola).

Patriotizam je očekivan i poželjan ishod nastave književnosti i tome je podređen školski obavezni izbor pisaca, djela i tekstova. Od opismenjavanja, koje favorizuje jedno ili drugo pismo, preko nametanja isključivosti kao pravopisnog principa, do stila kao reprezentativnog modela mišljenja, književni jezik u školi vrijedan je prije kao reprezent nacije nego kao (umjetničko) sredstvo komunikacije. Zašto mladi ljudi nakon svršetka školovanja ne čitaju, ili ako čitaju, zašto čitaju pretežno trivijalno i komercijalno štivo (pa stoga propadaju male nezavisne knjižare sa strožijim odnosom prema kvalitetu teksta), zašto su književne večeri i tribine slabo posjećene, zašto se nerado govori javno, a kad se ipak govori, onda u frazama? Zato što razvoj i njegovanje jezičke kreativnosti, kritičko vrednovanje teksta, sloboda izbora i polemika s kanonom nisu prioritet među obrazovnim ciljevima nacionalizma.

Nema ni odgojnog ni *književnog* razloga da dva djeteta rođena u dvije različite nacije ne sjede zajedno u istoj klupi i na istom jeziku čitaju tekst koji traži pažnju, maštovitost, strpljenje, dosjetljivost, ozbiljnost, a sve s ciljem da razumiju kakve veze smisao tog teksta ima s njima; koje im iskustvo prenosi, koju misao, za koje se vrijednosti zalaže, kako ih se one tiču. Pa ipak, to se u Bosni i Hercegovini dešava rijetko i svaki put na štetu djeteta koje pripada *manjinskoj* grupi, jer ni nastavni planovi i programi za predmet jezika i književnosti, pa prema njima ni udžbenici, čitanke, ne vode iskreno računa o potrebama pojedinca.

Iako su tri naroda (Bošnjaci, Srbi i Hrvati) *konstitutivni* na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine svaki od njih je manjina na većem njenom dijelu. To je posljedica komplikovanog administrativnog uređenja (sic!) zemlje, koja je podijeljena na Republiku Srpsku, Distrikt Brčko i Federaciju Bosne i Hercegovine (bošnjačko-hrvatsku), sastavljenu opet od deset kantona (šest s bošnjačkom većinom, dva s hrvatskom i dva tzv. *mješovita*). Praktično, nezavisno jedno od drugih, obrazovanjem u Bosni i Hercegovini upravljaju:

- u Republici Srpskoj Ministarstvo prosvjete (i kulture), u svakom od deset kantona kantonalno ministarstvo obrazovanja (i *nauke*, ili i *znanosti, kulture i športa*, i sl.),

- u Distriktu Brčko Vladino Odjeljenje za obrazovanje. Federalno ministarstvo obrazovanja nema nikakve zakonske ovlasti i uglavnom koordiniše rad kantona u procesu odabira i štampe udžbenika. Također, u nekim *bošnjačkim* kantonima ministarstva se odriču nadležnosti nad područjima (najčešće opštinama) na kojima su Hrvati većina, na način na koji su ingerencije podijeljene i u *mješovitim* kantonima.

Međutim, iza ove komplikovane strukture stoji jasna i jednostavna podjela na tri obrazovna sektora nad kojima, svako nad svojim, svu vlast imaju srpski, hrvatski i bošnjački nacionalizam.

Rezultat je da školska praksa prilagođena zahtjevima nacionalizma prepoznaje na cijelom području tri oblika izvođenja nastave:

- tamo gdje je manjina neznatna, nevidljiva, *većinski* plan i program obavezan je za sve.
- tamo gdje su *manjina* i *većina* ravnopravni, nastava se izvodi prema različitim planovima i programima, u različitim školskim zgradama, ili u istoj, ali podijeljenoj (tzv. dvije škole pod jednim krovom.)
- u Distriktu Brčko gdje se sve tri nacije tretiraju jednako bez obzira na brojnost, nastavu pohađaju sva djeca skupa, osim nacionalne grupe predmeta, gdje se razdvajaju.

U ovakvoj školskoj praksi koriste se različite čitanke, koje odobravaju nadležna ministarstva, a štampaju i prodaju:

- Zavod za udžbenike i nastavna sredstva u srpskom obrazovnom sektoru
- izdavači *Alfa* i *Školska naklada* Mostar u hrvatskom obrazovnom sektoru
- izdavači *NAM*, *Vrijeme*, *Svjetlost*, *Naša riječ*, *Bosanska riječ*, *Sezam* i *Sarajevo publishing* u bošnjačkom obrazovnom sektoru

U Distriktu Brčko u razdvojenoj nastavi koriste se udžbenici iz tri navedena sektora prema nacionalnom programu za koji se učenici/roditelji opredijele.

Udžbenička politika za koju je nadležno Federalno ministarstvo dozvoljava da se više izdavača takmiči za plasman udžbenika u škole. Plasman je povezan s velikim i sigurnim profitom, tako da u komplikovanom procesu odabira i odobravanja, podložnom korupciji, u škole odlazi nekoliko

različitih čitanke nejednakog kvaliteta, o čemu na kraju cijelog procesa odlučuju stranački interesi. Rezultat kvazislobodnog tržišta je, naprimjer, čitanke izdavačke kuće NAM iz Tuzle za sedmi razred devetogodišnje osnovne škole, koju uprkos velikom broju materijalnih grešaka i nekolicini imbecilnih tvrdnji u školskoj 2011/12. koristi preko 50 posto sedmaka.

Čitanke *Školske naklade*, koje se koriste u većini hrvatskih škola, praktično su izdanja *Školske knjige* iz Zagreba (Republika Hrvatska), *obogaćene* autorima i tekstovima iz Bosne i Hercegovine. Čitanke *Zavoda za udžbenike* iz Istočnog Sarajeva prate nastavni plan i program za srpski jezik i književnost koji se u velikoj mjeri poklapa s odgovarajućim nastavnim planom u Republici Srbiji. Ovakvim *poništavanjem* državnih granica hrvatski i srpski nacionalizam u Bosni i Hercegovini praktično proširuju ovaj uvid u odnos književnosti, obrazovanja i ideologije i na susjedne zemlje, tako da se zapažanja i zaključci izneseni ovdje jednim dijelom odnose i na Srbiju i Hrvatsku.

Diskriminacija pojedinaca vidljiva je u obrazovnom sistemu u Bosni i Hercegovini jer unutar jedne države tri nacionalizma isključuju *konkurentne* tamo gdje imaju dominaciju (kakvu imaju i srpski i hrvatski nacionalizam u Srbiji i Hrvatskoj) a pregovaraju i čine ustupke tamo gdje su ravnopravni. Ta diskriminacija, u obrazovanju, i u nastavi književnosti nije vidljiva na isti način u Hrvatskoj i Srbiji, jer se ne dovodi u pitanje i jer se rješava u okviru *manjinskih* prava. Međutim, ostaje otvoreno pitanje kako zaštititi prava djeteta/pojedinca u obrazovnom sistemu kojeg nacionalizam koristi kao svoj ideološki aparat i u kojem je književnost instrument indoktrinacije.

II

Nacionalizam *kerberskog tipa* u Bosni i Hercegovini ima tri mozga koja funkcionišu na isti način. U čitankama ekstremno različitim po sadržaju (izbor pisaca, tekstova i ilustracija) prepoznaju se ista namjera i strategija, da se daci pridobiju za vrijednosti *vlastite* nacije.

1. Jezik i pismo

Kerberske čitanke tretiraju jezik kao organ narodnog bića, kao kulturnu vrijednost od izuzetne važnosti za nacionalni identitet kojem se dijete privodi. Zato je potrebno da taj jezik prije svega služi identifikaciji govornika i

zato će se naglašavati normirane dijalekatske posebnosti i pravopisna rješenja po principu isključivosti. Bošnjačke čitanke poklanjaće posebnu pažnju turcizmima, biraće tekstove bogate arhaičnim izrazima, insistiraće na čuvanju glasa h. Jezik će najčešće zvati bosanskim. („Za Bašeskiju kažu da je pisao na turskom, a mislio na bosanskom jeziku. Isticao je da je bosanski ljepši od arapskog, turskog ili perzijskog jezika.“) Hrvatske će jezik zvati hrvatskim, isključiće sasvim ćirilicu, rijetke ekavske tekstove će kroatizirati, na turcizme i srbizme reagovaće kao na strana tijela.

Istovremeno kajkavsku ekavštinu neće kroatizirati. Srpske će naglašavati značaj Vukove reforme i prednosti ćirilice nad latinicom. Jezik je u njima srpski. Svi će poučavati da je vlastiti jezik lijep i da je bogatstvo koje treba njegovati i čuvati. U većini slučajeva tekstove tuđih pisaca davaće drugim pismom. (U srpskim čitankama hrvatskih i bošnjačkih autora latinicom, u bošnjačkim srpskih ćirilicom.)

2. Istorija

Književnost ima tu sposobnost da sugestivno prikaže događaje u fiktivnoj i fikcionalnoj prošlosti, one koji se nikada nisu dogodili, ili barem nisu na prikazani način. Čitalac iz tačke gledišta pripovjedača ili lika svjedoči tim *događajima*, emotivno angažovan, zaboravljajući vremenom da se to čemu je *svjedočio* nije dogodilo, da je učestvovao u fikciji a ne u *istoriji*. Nacionalizam koristi književnost kao zamjenu za istoriju, jer je književnost kao umjetnost slobodna od odgovornosti od koje istorija kao nauka nije; da objektivno povezuje i tumači sve raspoložive činjenice i ne tvrdi ono što nije u stanju dokazati. U tako ispričanoj *istoriji* svaka nacija je ili pobjednica u pravednom odbrambenom ratu ili žrtva izdaje i agresije.

Bošnjački nacionalizam koristi književnost u kreiranju slike o dinastiji Kotromanića; *Kameni spavač* Maka Dizdara nauci uprkos proizvodi *dobrog Bošnjantina* u mitu o moralno superiornim bogumilima kao žrtvama progona sa istoka i sa zapada; idealizuje se begovska prošlost (pa će *Ibrahimbegov čošak* kotirati bolje nego *Mujagino junaštvo*). U hrvatskim čitankama veličaju se uskoci, gusari, odmetnici protiv Turaka, *kraljevi* iz doba srednjovjekovne samostalnosti. Srpska *istorija* predstavljena u čitankama slavi Prvi srpski ustanak, hajdukovanje, pobjede u Prvom svjetskom ratu i zlatni vijek Nemanjića. Istovremeno prikazuje srpski narod kao žrtvu turske surovosti, austrijske politike, njemačkog terora u Drugom svjetskom ratu.

3. Neprijatelji

U vezi s proizvodnjom ove *herojsko-patničke* prošlosti stoji interes nacionalizma da se opiše/opaše neprijateljima.

U srpskom školskom književnom kanonu to su *Turci*, *Švabe*, katolici, poturice, ustaše, Albanci, u hrvatskim četnici, Mađari, Habsburgovci, Mleci, Turci, Srbi (žandari) u bošnjačkim Austrija. Bošnjačke čitanke daju prednost baladama i sevdalinkama ispred *muških*, junačkih, pjesama. Budući da je interes bošnjačkog nacionalizma tzv. zajedništvo u jedinstvenoj Bosni i Hercegovini, on književnost ne koristi kao sredstvo satanizacije druga dva *konstitutivna naroda*. Hrvatski nacionalizam, naprotiv, to čini na primjerima iz *domovinskog rata*, uvodeći u čitanke tekstove vezane za Vukovar i Dubrovnik.

4. Teritorija

Patriotizam kao najveća vrijednost koju škola afirmiše, a daci je trebaju prigrliti, projektuje se prije svega na teritoriju. Slave se ljepote zavičaja i prirodne ljepote *domovine*, ali tako da se dovode u vezu s drugim atributima nacije (stećci, manastiri, dijalekti...)

Za Bošnjake je domovina Bosna. Rijetko i Hercegovina, jer imaginarna domovina treba biti iznad administrativne; u skraćenom nazivu je sadržana bliskost. Bošnjačka Bosna je dobroćudna, miroljubiva, gostoprimljiva, naivna; i istovremeno zbog svega toga izložena nasilju. Za Srbe je domovina tamo gdje je srpska duša (Šantić), ili srpski grob, ili srpske kosti (Jakšić). Domovina je osim u sadašnjim granicama i na tlu koje je slobodno ili odbranjeno (Republika Srpska, Crna Gora), ili koje je izgubljeno za političkim stolom (dijelovi Hrvatske, Dubrovnik). Hrvatske čitanke vide domovinu kao zemlju Hrvata, raskošne ljepote čija je kruna Dubrovnik, često idealizovana očima emigranata koji sanjaju povratak. Hercegovina se prepoznaje kao zemlja otaca i djedova, krševita i surova, ali sunčana i slobodna. Ni srpski ni hrvatski nacionalizam ne vidi državu Bosnu i Hercegovinu kao domovinu.

5. Simboli

Nacija se okuplja oko zastave, grba i himne. Ali književnost može simbolima učiniti književne likove, motive, pa čak i pisce. U srpskom simboličkom arsenalu to su pjesnici (Đura Jakšić, Dučić), pjesme (*Plava grobnica*, *Simonida*), likovi (seljaka u opancima, pod šajkačom). Simboličku

vrijednost imaju poprišta bitaka, grobovi, životinje (vuk, soko, at) i gusle. Bošnjačke čitanke stavljaju u prvi plan stečke, prije svega motiv čovjeka s podignutom desnom rukom. Ćilim, česma, most su također česti motivi. U hrvatskim čitankama veliku simboličku vrijednost imaju šahovnica, trobojka, križ, ribari, težaci, majke, vinova loza, kruh i vino. Na ilustracijama su česti glagoljica i morski motivi.

Srpske i hrvatske čitanke za primjer teksta nacionalne himne uzimaju himnu Srbije, odnosno Hrvatske.

6. Vjera i tradicija

Religioznost ispoljena kao učešće u ritualima jedne od tri konfesije – katoličke, islamske i pravoslavne, ključni je razlikovni element u reprezentaciji svakog od tri nacionalizma u Bosni i Hercegovine. Pobožnost je poželjna vrijednost i škola ima zadaću da je afirmiše.

U srpskim čitankama gaji se kult svetosavlja, česte su ilustracije s motivima manastira, fresaka ili ikona. Učenicima se sugerije da su vjera i nacija nerazdvojivi i da je promjena vjere moralno neprihvatljiva (*Pilipenda*). U hrvatskim čitankama biblijski tekstovi i tekstovi s religioznim motivima ne tumače se kritički i imaju funkciju agitovanja za pobožnost. Česte su ilustracije s motivima križa, gospe, bogomolja. Bošnjačke čitanke češće će posegnuti za tekstovima pisaca iz zemalja islamskog kruga (Taha, Pamuk).

Sva tri nacionalizma nastoje izostaviti tekstove koji propituju religioznost ili koji pozivaju učenike da o tome kritički promišljaju. Ako poneki promakne toj strogoj pažnji, pobožnost se ne dovodi u pitanje ili se smisao teksta tumači u njenu korist (*1001 noć, Veče na školju*).

Dosta prostora u čitankama dobiće tekstovi u kojima se opisuju život na selu, prije svih forme usmene književnosti u kojima se opisuju običaji i afirmiše tradicija. Srpska čitanka naglašavaće porodične vrijednosti, seljaštvo, zemljoradnju. (Zato će npr. Glišićeva *Prva brazda* dobiti prvenstvo pred *Glavom šećera*). Hrvatska čitanka isticaće ljepotu kršćanskih blagdana (božić, uskrs) i birati tekstove s tim motivima. Bošnjačka će favorizovati sevdalinku kao pjesmu muslimanskog gradskog stanovništva.

Svi će jezik predstavljati kao važan aspekt kulturnog naslijeđa.

7. Rod, patrijarhat

U vezi s rodним pitanjima sva tri nacionalizma ne koriste čitanke za pokretanje rasprave o seksualnosti; ne biraju se tekstovi koji uvode erotiku kao temu. Patrijarhat je naciji (zasnovanoj na hijerarhiji otac porodice – vođa

naroda – bog) prihvatljiva društvena struktura i u čitankama se ne problematizuje. Idealizuje se romantična heteroseksualna ljubav, žena je prije svega majka (ako nije ratni plijen, kao u epskoj pjesmi *Budalina Tale*). Rijetki su tekstovi u kojima su junakinje djevojčice i u kojima se govori o svijetu iz njihove perspektive i iz njihovog iskustva. U srpskim čitankama ne poštuje se rodna korektnost u obraćanju đacima.

III

Sva tri nacionalizma služe se u čitankama istim postupcima indoktrinacije.

- a. Pažnja učenika često se skreće s bitnog na nebitno, sa sadržaja na formu, s *etike* na *estetiku*, s ideje djela i vrijednosti koja se zastupa na književne postupke, sa socijalnog na nacionalno ili se univerzalne vrijednosti zanemaruju za račun partikularnih.
- b. U obradi tekstova izriču se nejasni stavovi, ne razjašnjava se metod, činjenice se povezuju proizvoljno, logika se ne primjenjuje, završava se u nedorečenosti. Stav zamjenjuje aluzija. Potiču se osjećanja umjesto da se angažuje razum. Nacionalizam pribavlja saglasnost o vrijednostima a bez propitivanja, argumentacije, kritike.
- c. Zaključuje se na malom i pogodnom uzorku, i iz tog uzorka se proizvoljno uopštava. Namjerno se ne sagledava cjelina, ne ispituju se svi mogući aspekti, ne angažuje se kritička svijest. Ističu se vlastite vrijednosti. Objektivna i stručna analiza posuđuje svoj legitimitet zaključcima koji su izvedeni na selektivnom uzorku.
- d. Činjenice se prikazuju ili tumače pogrešno i laž se proizvodi u istinu. Tlapnja postaje opipljiva. Subjektivnost se preraduje u objektivnost! Predmet je ono čega nema, ali što se stvorilo i što se treba održati. Književnost se konstituiše kao alternativna (etnička) istorija. Retorika zamjenjuje logiku; korisne su fraze i dvosmislenosti. Umjesto termina koriste se metafore. (Ovaj postupak je instrument ideologije infiltrirane u nauku. *Teorija* koja ne objašnjava pojave nego ih imenuje, terminološki uređuje umjesto da ih razumije, primjer je mistifikacije.)
- e. Jednim tekstom se priziva drugi. Tekst u čitanci se ne interpretira, nego se u vezi s njim pokreće rasprava o temama koje su za ideologiju važnije od tema koje nudi tekst. Asocijacije razaraju usredsređenost na predmet. Postupak je koristan kada ponuđeni tekst ne

pruža dovoljno prostora/mogućnosti ideologiji da afirmiše svoje vrijednosti. Nastava književnosti je u ovom smislu blagorodna, jer raznovrsnost tema multiplicira mogućnosti da se asocijacijama pažnja preusmjeri na istoriju, kulturu, politiku, tradiciju, religiju...

- f. Namjerno pogrešno ili nepotpuno tumačenje, s ciljem da se u tuđi smisao ubaci (usadi, umetne, podmetne) vlastiti, da se tuđe vrijednosti zamijene svojim. Postupak je koristan kada su vrijednosti u tekstu takve da podrivaju autoritet ideologije. Tumačenja će prevladati satiru, mane će pretvarati u vrline (i obratno), iz korpusa književnih djela biraće se oni tekstovi ili odlomci koji će na određenu temu gledati iz perspektive bliske ideologiji.
- g. Izbjegavanje rasprave, namjerno ne-videnje drugog i drugačijeg. Ignorišu se rodne studije, drugi i drugost... Umjesto rasprave o drugom ili polemike s drugim pojačava se intonacija, egzaltacija se pretpostavlja argumentaciji. Ne podstiče se kritičko mišljenje. Ohrabruje se povjerenje u stereotipe. Ignoracija se prepoznaje u izostavljanju interpretacije, ali i u tumačenjima koja odbijaju uvesti *opoziciju* u raspravu; u vezi s religioznim tekstovima u pravilu se ne daju naučna saznanja o istorijatu zapisa, učenici se ne upozoravaju na intertekstualnost i ne preispituje se *svetost* tih tekstova.

IV

U sadržaju čitanki moguće je prepoznati ključne tačke političkih programa svakog od tri bosanskohercegovačka *konstitutivna* nacionalizma. Srpski i hrvatski ne vide Bosnu i Hercegovinu kao pravni okvir za ostvarenje svojih ciljeva. Oba se oslanjaju i na veze s *maticama* i koriste njihove raspoložive resurse. Ne pokazuju interes da u obrazovnom sistemu jačaju svijest đaka o *pripadnosti državi Bosni i Hercegovini* (što je jedan od ciljeva obrazovanja naveden u Okvirnom zakonu, jednako ideološki usiljen), nego prednost daju *razvijanju svijesti o vlastitom kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji*.

Bošnjački nacionalizam strateški je u podređenom položaju; ne samo zato što je u ratu pretrpio najveću štetu i što nema logističku podršku kakvu imaju druga dva, nego je s *razvijanjem vlastitog kulturnog identiteta* počeo s velikim zakašnjenjem i taj proces još nije završio. Budući da sebe ne vidi izvan granica države Bosne i Hercegovine, on veliku energiju ulaže u kompromise s partnerima koji nisu spremni na ustupke. Njegovi nastavni planovi i programi i njegove čitanke daju dvije trećine prostora *nebošnjačkim*

piscima i tekstovima, ali iza te aritmetičke korektnosti stoji isto shvatanje obrazovanja kao državnog ideološkog aparata. Bošnjačke čitanke u poređenju sa srpskim i hrvatskim su nedorečene, konfuzne, *šizofrene* u nastojanju da istovremeno budu i *bosanskohercegovačke* i *bošnjačke*.

Kao instrument bošnjačkog *nacionalizma u izgradnji* nastava književnosti osuđena je na privremena i površna rješenja, bez solidne infrastrukture i bez jasnih (makar i diskriminatorskih) standarda.

V

Da se književnost u obrazovnom sistemu koristi kao sredstvo indoktrinacije nije ni teško ni jednostavno dokazati. Lako je, jer je nacionalizam na svojoj zaposjednutoj teritoriji bahat i neosjetljiv na interese i prava drugih, pa nema potrebe za mimikrijom, a komplikovano jer je odgovornost anonimno-kolektivno prikrivena. Podrazumijeva se da alternative nema. U tom prećutnom konsenzusu da je zadatak književnosti uzgoj patriotizma ne očekuju se pitanja o šteti koju trpe objektivnost, logika, istina, pravičnost, uopšte univerzalne ljudske vrijednosti. A kad se i ako se one ipak uobličie, kome ih postaviti? Nastavniku, ili struci koja potpisuje udžbenik (autori, urednici, recenzenti, prosvjetno-pedagoški zavodi), ili autoritetima koji stoje iza nastavnih planova i programa (najčešće s univerziteta)? I kako – otvorenim pismom, ili kroz parlamentarnu proceduru, ili telefonom direktno u program?

Čitanke, sa sadržajima koji ispunjavaju želje i zahtjeve ideologije, nude neka imena i otvaraju prostor za raspravu o kvalitetu, ciljevima i odgovornosti. Prigovor da je njihova važnost precijenjena jer nastavnici ionako ne rade po čitankama i ne slijede ponuđena interpretacijska rješenja, ne umanjuje značaj te rasprave jer mi uistinu ne znamo po čemu nastavnici rade i šta u svom radu slijede.

Ono što vidimo kao rezultat tog tajanstvenog posla opisano je na početku ovog uvoda: Njihovi đaci, nakon što napuste učionice, uz rijetke izuzetke ne čitaju književna djela, ili čitaju pretežno trivijalno i komercijalno štivo, ne posjećuju književne večeri i tribine, ne produžavaju članstva u bibliotekama, ne prate (pa je zato na tržištu sve manje ima) književnu periodiku. Istovremeno, većina ih nije razvila jezičku kreativnost i nema razvijenu sposobnost pažljivog i aktivnog čitanja/slušanja i razumijevanja tuđih iskaza.

Otkud tako kržljiv plod na tako brižno (i tajno!) njegovanom stablu? Šta su i kako su mjerljivi rezultati rada nastavnika i nastavnica književnosti?

Prema ostvarenju kojih ciljeva oni određuju svoj uspjeh ili neuspjeh, u tom djelovanju izvan okvira postavljenih nastavnim planom i programom, transparentnog jedino u čitankama?

Drugo, u kakvom je odnosu taj tajanstveni posao koji oni rade iza zatvorenih vrata svojih učionica s ideološkim ciljevima nastave književnosti koji su ovdje pobrojani i prepoznati u odobrenim i javno dostupnim udžbenicima? Za koje se vrijednosti zalažu, ako ne za vrijednosti nacionalizma? Zašto to čine tajno, i tajno od koga; od države, od kolega, od roditelja, od đaka, od struke? Šta je u toj tajnosti dobro i kako ona doprinosi ostvarenju njihovih tajanstvenih ciljeva? Zašto misle da lične resurse i potencijale trebaju trošiti na prikrivanje i kamufliranje umjesto na javno djelovanje u polju obrazovanja s ciljem da se državnoj ideologiji ospori i oduzme pravo na indoktrinaciju?

Dok taj odgovor ne bude glasniji od mrmljanja, ili dok ne bude vidljiv u doprinosu koji književnost može dati zastupanju opštih humanističkih vrijednosti proklamovanih za ciljeve obrazovanja, čitanke ostaju najjasniji čvrst i opipljiv trag šunjanja ideologije oko učionice.

POLITIKA

Tomislav Damnjanović

KAMPANJA ZA POČETNIKE

I PRE NEGO ŠTO SE UKLJUČITE U BILO KAKVU POLITIČKU KAMPANJU ODGOVORITE NA OVA PITANJA:

1. Koji su vaši motivi da učestvujete?

Odgovorite iskreno na ovo pitanje: Šta želite da postignete svojim angažovanjem? Više slobode? Više vladavine prava? Bolje uslove za školovanje dece? Bolje bolnice i domove zdravlja? Bolje puteve?

Mnogo pre nego što se odlučite za kandidaturu, prodiskutujte o svojim idejama s prijateljima. Da li sve ideje izdržavaju proveru jednakosti, rodne ravnopravnosti, pravde. Vode li one opštinu, grad ili republiku napred ili nazad, jer vaše ideje koje se ostvare imaće kasnije posledice. Pozitivne i negativne.

I ne zaboravite da obavestite svoju porodicu da želite da učestvujete u izborima. Njima ćete najviše nedostajati.

2. Poznajete li svoju izbornu jedinicu?

Obilazeći ne samo region uzduž i popreko, čujem uvek istu rečenicu – mi smo specifična sredina. Iako mi se svaka dlaka na telu nakostreši na nju, iako odmah odgovaram da nema specifične sredine, duboko u sebi se s njom slažem.

Morate pre ulaska u izbornu trku znati sledeće stvari:

- Za koga (ili za koju stranku) su ranije glasali ljudi koji žive na vašoj izornoj jedinici.

- Gde žive? Kuće, stanovi. Vlasnici su ili su stanovi mahom iznajmljeni.
- Koliko škola i kojih ima na izornoj jedinici? Ko je najbolji, a ko najgori nastavnik u njima? Ko je direktor škole?
- Postoji li većinska verska zajednica?
- Ko su predsednici kućnih saveta?
- Ima li sportskih klubova?
- Koji su im problemi i da li možete da im obećate da ćete ih rešiti?

3. Ko će biti u vašem timu?

Osnovno u svakoj kampanji je da ukoliko ste kandidat ne možete voditi svoju kampanju. Znam da mislite da možete, ali je moj odgovor uvek isti – NE. Ostanite skoncentrisani na svoje govore i susrete s ljudima, a ne na to kako će izgledati liflet ili plakat.

Pored šefa izbornog štaba u timu morate imati osobe zadužene za:

- baze podataka
- kampanju od vrata do vrata
- logistiku
- pravnika koji poznaje izbornu proceduru
- nekoga zaduženog za PR i marketing

4. Kreirajte svoju poruku

Na početku, zajedno sa svojim štabom definišite svoje prednosti, ali više od toga svoje mane. Ukoliko ovo vi ne uradite, vaši protivnici će sigurno to uraditi. Na žalost, novinarima su mnogo zanimljiviji skandali nego ono što ste dobro uradili. Ulaskom u izbornu trku prećutno ste i ovo prihvatili. Tokom kampanje nećete moći da se obraćate svima, niti da govorite o svim temama. Uvek govorim kandidatima – broj poruka koje emitujete u kampanji je direktno proporcionalan količini novca koji imate. Zbog toga odredite maksimalno 5 poruka koje ćete stalno ponavljati. I zapamtite jednom za svagda – poruka nije isto što i slogan kampanje.

5. Imate li para?

Sve košta. Iako iz stranke uporno tvrde da će oni snositi sve troškove vaše kampanje, to nikada nije tako. Koliko god da vam daju materijala, trebaće vam još. Kao i nove garderobe, cipela, šminke, benzina...

Možete li to da izdržite, i još bitnije, želite li to?

6. Šta će biti dan posle?

Nije ključno pitanje na koje morate da odgovorite – Šta će biti kada pobedim? Ključno pitanje na koje vam treba odgovor je – šta će se desiti ukoliko izgubim?

II IMA LI SMISLA VODITI POLITIČKE KAMPANJE?

Modernističke teorije su vrlo jasne – većina izbora je odlučena i pre nego što kampanja počne. Kažu istraživanja da u izbornoj godini većina ljudi mnogo ranije odluči za koga će glasati, pa su zato kampanje završene pre nego što i počnu. Zato većina današnjih kampanja ima moderan pristup o čemu možete pročitati u drugom poglavlju.

Iz svega ovoga proizlazi i teorija minimalnog efekta kampanja koja je bazirana na 4 psihološke logičnosti kod birača:

1. Zainteresovanost birača za izbore i kampanje je direktno proporcionalna njegovoj zainteresovanosti za društveno-ekonomsku situaciju u državi. Ekonomska situacija u izbornoj godini je ključ koji može odlučiti izbore. Zbog toga se smatra da je vrlo teško sačuvati vlast ukoliko je u zemlji ekonomska kriza.
2. Što je birač zainteresovaniji za ekonomsku situaciju traži sve više informacija, pa je samim tim i otvoreniji za kampanju. Ovde se kreatori kampanja susreću s drugim problemom. Birači mnogo više traže po medijima i mnogo više veruju onim informacijama koje se odnose na stranke za koje su odlučili da glasaju.
3. Što više čita o izabranoj stranci, birač se sve više učvršćuje u ubeđenju da glasa za nju. Zato je potrebno da na negativne kampanje što pre i što više odgovaramo.
4. Ukoliko birač ne sazna nove informacije, pogotovo negativne, o svojoj stranci, teško da će promeniti svoju odluku za koga da glasa. Iz ovog pravila izvlačimo zaključak da su negativne kampanje obavezne u izborima.

Zaključak se nameće sam. Kampanju početi rano. Najmanje godinu dana pre izbora. Početi je jako i s velikim temama. Nekoliko meseci pre izbornog dana kampanju okrenuti ka ekonomiji. I zaboravite na „čvrste“ birače drugih stranaka. Njima ne pada na pamet da glasaju za vas.

III 14 STRATEŠKIH PRAVILA PREDIZBORNIH KAMPANJA

- Na izborima pobeđuje kandidat (stranka/koalicija) za kog najviše ljudi glasa na dan izbora;
- Nisu preterano važna istraživanja i procenti za koga bi glasali oni koji neće izaći na izbore ili koji je kandidat (stranka/koalicija) imao najveću podršku mesec dana uoči izbora. Bitan je izborni dan. Joe Napolitano je rekao – Izbori su poput jednodnevne rasprodaje;
- za postizanje pobeđe ključna je kampanja usmerena ka verovatnim biračima (likely voters), odnosno onima koji će najverovatnije izaći na izbore;
- usmeravajte aktivnost na ona područja gde ima najviše verovatnih birača koje možete uveriti da glasaju za vašeg kandidata (stranku/koaliciju);
- pokušajte povećati izlaznost u područjima gde kandidat (stranka/koalicija), ima najveću podršku;
- kandidati moraju stvoriti predstavu o sebi kao prijatnim ljudima, koji odgovaraju što više liku idealnog političara svojih verovatnih birača;
- poruke kampanje trebaju odgovarati kandidatu i ciljnim grupama birača (*target voters*) i moraju biti tačne, razumljive i lišene podcenjivanja birača;
- kandidati (stranke/koalicije) koji su do izbora bili na vlasti, moraju isticati svoju legitimnost i kompetentnost; opozicija mora biti ofanzivna i kritična prema dotadašnjoj vlasti i nuditi alternativu;
- poruka kampanja se širi kao „crni luk“ oko središnje teme i ponavlja se u medijima tako da je svi ciljani birači znaju na dan izbora. Tokom kampanje morate odgovoriti na ključno pitanje: Zbog čega bih glasao upravo za toga kandidata (stranku/koaliciju), umesto za one druge?;
- marketinške kampanje u izborima trebaju istaknuti vizuelne i verbalne simbole koji snaže glavnu temu i izbegavati one simbole koji su s temom protivrečni;
- kampanja se mora usmeriti na medije koji imaju najveći utjecaj, odnosno onaj preko kojeg većina ciljanih birača dobija najviše informacija;
- predizborne kampanje nisu mesto za otvaranje novih, složenih pitanja, edukacije birača o novim prioritetima ili poručivanje kako su prisutna verovanja i vrednosti pogrešni;

- marketinška kampanja mora biti najjača u vreme kada ciljana grupa birača donosi izbornu odluku. Šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka kandidati su savetovani da iznesu svoje glavne argumente na početku kampanje, ali od druge polovine osamdesetih godina, ključni spotovi i druge poruke upućuju se poslednjih dana kampanje, jer se velik broj birača odlučuje u poslednjem trenutku;
- u pripremi i izvođenju kampanje sve valja proveriti dva puta, jer male stvari mogu biti jako važne, a velike stvari uvijek zaslužuju pažnju.

Ipak, strategija kampanja razlikuje se od izbora do izbora, pa i od stranke do stranke i od kandidata do kandidata.

IV MOŽEMO LI POLITAČARA I ŽVAKE PRODATI NA ISTI NAČIN?

Iako mnogi tvrde da je politički marketing specifičan, mislim da je moguće naći osnovne elemente koji su potpuno isti. Uporedimo šest osnovnih izraza sadržanih u definiciji komercijalnog marketinga s onim šta su u političkom marketingu.

1. Ono što je *proizvod* u komercijalnom marketingu, to je u političkom marketingu ideja kandidata, njegova pripadnost, ali i sam kandidat;
2. *Tržište* je u politici kompletno biračko telo;
3. *Potrošač* je birač za politički marketing;
4. *Isticanje razlika* je konkurencija među političarima, strankama i idejama u političkom marketingu;
5. *Prodaja* u komercijalnom marketingu podrazumeva ustupanje nekog predmeta po ugovorenoj ceni. U političkom marketingu tog pojma nema. Funkcija političkog marketinga bila bi da organizuje kandidatovo znanje i ideje, da ga predstavi javnosti i da mu osigura glasače;
6. *Profit* u komercijalnom marketingu je izbor na javnu funkciju u političkom marketingu.

Ispitujući analogiju između potrošača u ekonomskoj teoriji i birača u teoriji javnog izbora, Iain McLean u knjizi *Uvod u javno izbor* konstatuje da je glas na izborima donekle sličan novcu. „U oba primera možemo pretpostaviti da ih građani upotrebljavaju kako bi maksimalno povećali svoje zadovoljstvo“.

V ZAŠTO MARKETINŠKE AGENCIJE NE MOGU DA VODE IZBORNE KAMPANJE?

Izborna kampanja i unutarstranačka demokratija ne idu ruku pod ruku. Ne da se ne vole – najčešće se mrze. Stranačke skupštine, rasprave, glasanje, izmene i dopune rezolucija, put dokumenata odozgo na dole pa zatim nazad – odnose previše vremena. Šef izbornog štaba i njegov tim traže prečice u komunikaciji – što brže odgovore na predloge, kao i još brže odgovore na napade i aktivnosti protivnika. Zbog toga *campaign manager* na unutarpartijsku demokratiju u doba izbora gleda više kao luksuz nego kao potrebu.

Sporo reagovanje u modernim kampanjama ubija. Zbog toga profesionalni menadžeri kampanja više vole da rade s visoko centralizovanim strankama u kojima pokušavaju da ostvare prijateljski odnos s liderom. Ovakve stranke im omogućuju direktnu komunikaciju sa svim donosiocima odluka, a izbegavaju prevelika objašnjenja onima koji odluke moraju da sprovedu. Interna debata je žrtvovana u interesu jasne poruke. Ili kako reče Filip Guld, Blerov menadžer kampanje: stranka u doba izbora mora da ima jasnu komandnu strukturu.

Menadžeri kampanja imaju samo jednu želju – pobedu na izborima. Članovi stranke, posebno grupa koju možemo nazvati „partijski čistunci” takođe želi pobedu na izborima, ali po njima do nje ne sme da dođe po cenu ugrožavanja „demokratskih principa” stranke ili „demokratskih procedura”. Na taj način put ka sukobu je otvoren.

Oni koji se bave izborima najviše vole jako rukovodstvo koje dodatno tokom kampanja pokušavaju da ojačaju. Zašto? Jak kandidat (u regionu najčešće predsednik stranke) je odličan medijum za prenošenje poruka tokom kampanje. Zato danas, centralni izborni štabovi kontrolišu kompletnu produkciju – od TV spotova pa do plakata, lifleta i naročito direktne pošte. Zbog toga postoji stalna težnja da prvenstveno lider disciplinovano prenosi poruku. Rasprave, neslaganja, drugačija mišljenja, nakon fokus grupa i istraživanja, nisu dozvoljeni. Liderske kampanje mogu da dobiju i takozvane „lične” glasove od onih koji inače glasaju za neku drugu partiju. Ipak, sve ovo slabi političku stranku kao kolektivno telo.

Upotreba call centra (s jasnim upitnikom) koji vodi ka pravljenju mikro-targetiranog *direct maila* i poruke čini apsolutno nepotrebnim stari način kampanja kao što je agitovanje po komšiluku, organizovanje mitinga i sve ono što smo vidali u prethodnom periodu. Moderne kampanje su sve više nalik multi-level prodaji nego onoj vrsti kampanja koju mnogi zastupaju kod nas. Fokus u kampanji je na targetiranim biračima, a među njima posebno ka onima kojima je naša stranka drugi izbor. Tako ti birači, opredeljeni da izađu na izbore i samo skloni nama postaju „važniji” od

drugih. Članovi partije s lokala najčešće ne razumeju zašto je potrebno više raditi s njima nego s core glasačima.

Zbog svega ovoga u vođenju modernih kampanja nema mesta za amaterne ili marketinške agencije, već samo za profesionalce. Zato se u strankama i pojavljuju „nove elite”, ljudi iz senke – oni koji vode kampanje. Zagnjuren u brojke, prethodne kampanje, trendove, istraživanja. Sa izuzetnim poznavanjem statistike i matematike. To je poseban soj ljudi zaljubljenih u svoj posao.

VI VOĐENJE IZBORNIH KAMPANJA KROZ ISTORIJU

1. način koji je počeo nakon II svetskog rata, može biti nazvan i „faza partijske dominacije”. Ona je bila bazirana na krupnim ideološkim i programskim razlikama. Poruka je bila vrlo jasna. Bilo je bitno izvesti svoje članove i simpatizere i izbori su mogli biti dobijeni.
2. način počinje negde oko 1960. godine čuvenim TV duelom Kenedi – Nikson. Šefovi izbornih štabova su shvatili da TV postaje dominantni medij za emitovanje poruka na nacionalnom nivou. Usvojena je nova strategija u kojoj su bile bitnije mogućnosti kandidata da uspešno nastupa na televiziji nego njegov program. Godine 1967. se pojavila jedna studija (American institute for political communication) koja je navela novu mantru: kampanja je bazirana na jednostavnim temama, okrenutim običnom čoveku, a izvedena je hirurškom preciznošću. Otprilike u to doba pojavljuju se i nova radna mesta u izbornim štabovima: politički konsultanti – specijalizovani za strateške komunikacije, PR konsultanti, a ogroman značaj dobijaju istraživanja javnosti. Kako u partijama nije bilo ljudi koji su se ovim bavili – kandidati i stranke uzimaju na tržištu nezavisne profesionalce.
3. način počeo je čuvenim govorom Dejvida Kameruna, sadašnjeg premijera Velike Britanije na inauguraciji za predsednika Konzervativne partije 2005. godine kada je rekao: *There is not blue clear water beetwen us and Labors*. Ova faza u vođenju izbornih kampanja još uvek traje i razvija se, a karakteriše je „segmentacija glasačkog tržišta” po kanalima komunikacije i vrstama birača. Ogromna promena je nastala razvojem interneta koji je postao jedan od glavnih kanala za komunikaciju sa sigurnim glasačima, ali i kao odličan kanal za negativnu kampanju.

Politički marketing je zbog toga dobio novu dimenziju u svim kampa-njama. TV se nametnula kao dominantni medij za vođenje kampanje i oko 90% budžeta je namenjeno za te aktivnosti.

Upravo zbog toga, napredne ili postmodernističke kampanje su bazi-rane na porukama baziranim na istraživanjima javnog mnjenja, segmenta-ciji birača i posebnim kampanjama okrenutim ka *swing* glasačima.

VII TRI VRSTE IZBORNIH KAMPANJA

1. Starinska kampanja

1. Trajanje kampanje: Kampanja se radi samo kada su već raspisani izbori/referendum. Traje samo malo duže od vremena koje je zako-nom predviđeno za kampanju.
2. Upotreba medija je direktna: konferencije za novinare, oglasi u no-vinama, bilbordi, ali i indirektna kroz tekstove u novinama o doga-đajima koji su napravljeni.
3. Organizacija: kampanja je decentralizovana, bazirana na lokalnim odborima, ne postoji standardizacija u reklamnom materijalu.
4. Ljudi u kampanji: partijski volonteri / prijatelji kandidata.
5. Upotreba agencija: minimalna, političari potpuno kontrolišu kampanju.
6. Povratne info u kampanji: impresije kandidata, osećaj, nešto i od ljudi s terena.
7. Događaji u kampanji: velike i male konvencije, skupovi istomišljenika.
8. Kome se kampanja obraća: određene socijalne kategorije.
9. Komunikacija s biračima: propaganda.

2. Nova kampanja

1. Trajanje kampanje: počinje najmanje godinu dana pre izbora. Prvi korak – osnivanje centralnog izbornog štaba.
2. Upotreba medija: ogromna pažnja se poklanja indirektnoj komu-nikaciji. PR i media trening kandidata su obavezni. Direktno: sve vrste reklama.

3. Organizacija: visoko centralizovana. Materijal za kampanju se kreira i izrađuje na jednom mestu, a zatim distribuira. Postoji knjiga standarda.
4. Ljudi u kampanji: partijski aktivisti i plaćeni profesionalci.
5. Upotreba agencija: upotreba specijalizovanih agencija za različite oblasti. Političari i dalje imaju zadnju reč.
6. Povratne info u kampanji: istraživanja, fokus grupe. Ovaj deo praktično ne postoji u starinskoj kampanji.
7. Događaji u kampanji: najbitnije su TV debate, konferencije za novinare su gotovo na dnevnom nivou, organizuju se „pseudo” ili „slučajni” događaji.
8. Kome se kampanja obraća: pokušava se pridobijanje svih kategorija birača, poseban naglasak na određene socijalne kategorije.
9. Komunikacija s biračima: tzv *selling concept* – upotreba svih marketinških sredstava

3. Moderna kampanja

1. Trajanje kampanje: permanentna kampanja – počinje sa zatvaranjem birališta na prethodnim izborima i govorom lidera o rezultatima izbora, stalni centralni izborni štab, specijalna odeljenja u okviru izbornog štaba.
2. Upotreba medija: ogromna pažnja se poklanja direktnoj komunikaciji. *Call centar*, targetiran *direct mail*, targetiran *DtD* (od vrata do vrata). Internet je izuzetno bitan kanal komunikacije.
3. Organizacija: visoko centralizovana s mnogo regionalnog uticaja. Materijali za kampanju su standardizovani i LOKALIZOVANI.
4. Ljudi u kampanji: partijski aktivisti, profesionalci, volonteri. Vrlo veliki centralni izborni štab s posebnim odeljenjima.
5. Upotreba agencija: upotreba specijalizovanih agencija za različite oblasti. Političari više nemaju glavnu reč, već menadžer kampanje.
6. Povratne info u kampanji: istraživanja, fokus grupe. Uvodi se upotreba istraživanja preko interneta i kablovskih televizija.
7. Događaji u kampanji: najbitnije su TV debate, konferencije za novinare su gotovo na dnevnom nivou. Kreira se mnogo lokalnih događaja bez prisustva lidera.
8. Kome se kampanja obraća: segmentacija biračkog tela, obraćanje posebnih poruka posebnim grupama birača, lokalne poruke.
9. Komunikacija s biračima: tzv. *direct selling concept* – upotreba svih marketinških sredstava.

Kako je kod nas?

Često nailazim na nerazumevanje kod stranaka, političara, ali i stranačkih aktivista šta je i kako se radi *DtD* kampanja u moderna vremena.

Stara je izreka: morate pocepati nekoliko pari cipela u izborima. Za najnoviji primer da ova izreka i dalje važi ne moramo da idemo daleko u prošlost. Pogledajmo preko plotu. Na poslednjim parlamentarnim izborima u Švedskoj Nea Moderata je obišla 500.000 vrata. Da, nije greška, pola miliona vrata. I to je ključni razlog zašto su soc-demovi tamo napravili najlošiji rezultat od 1914. godine.

Moje ključno pitanje je: da li *DtD* koristite za targeting (pronalaženje glasača) ili za *canvassing* (agitovanje, ubeđivanje)...

Danas, u modernim kampanjama i s modernom tehnologijom, bacanje je para i vremena koristiti *DtD* za targeting kao što vidimo da rade mnoge stranke u regionu. Za te stvari se koristi mnogo jednostavnija tehnologija – rad *call centra*.

Prava kampanja od vrata do vrata je ona koja birače koji su neodlučni ili ste im vi drugi, pa čak i treći izbor, u direktnom kontaktu prevodi u vaše birače.

VIII VRSTE IZBORNIH SISTEMA

1. Većinski izborni sistem

Postoje tri osnovna oblika većinskih sistema:

1. jednokružni – u kome onaj ko je u izbornoj jedinici dobio prostu većinu dobija i mandat (Sjedinjene Američke Države osim predsedničkih, Velika Britanija);
2. dvokružni s dva kandidata – u slučaju da u prvom krugu nemamo kandidata koji je osvojio preko 50% glasova izašlih birača, u drugi krug ulaze dva prvoplasirana kandidata iz prvog kruga. Pobjednik je onaj koji ima prostu većinu glasova u drugom krugu (RS, Vojvodina, pokrajinski);
3. dvokružni s tri kandidata – u situaciji kada u prvom krugu nemamo kandidata koji je osvojio preko 50% glasova izašlih birača, u drugi krug ulaze tri prvoplasirana kandidata iz prvog kruga. Pobjednik je onaj koji ima prostu većinu glasova u drugom krugu (Francuska – lokalni).

Mana većinskog izbornog sistema je uništavanje političkog pluralizma, lošija zastupljenost manjina kao i različitih socijalnih grupa, ali, pre svega, u takvim parlamentima je manje žena. Takođe kritičari ovog sistema smatraju da se teoretski može baciti od 49% do 60% glasova. U suštini, na duge staze ovo je odličan sistem jer kandidati vremenom gledaju da obuhvate maksimum moguće podrške svih socijalnih grupa tako što se trude da razumeju i uključe u svoj program njihove interese ukoliko su kompatibilni s glasovima baze. Političari ponikli iz ovakvih sistema su visoko obrazovani i u stanju su da se identifikuju sa svojim biračima i njihovim interesima, jer jedino njima polažu račune, zato što njih i predstavljaju.

U zemljama regiona ovaj sistem bi predstavljao vlast koja bi imala legalitet, ali bi imala visok stepen nedostatka legitimiteta. Potencijalni izvor ozbiljnih društvenih i državnih nemira.

2. Proporcionalni izborni sistemi

Zahvaljujući veoma složenom političkom sistemu u Bosni i Hercegovini, predstavnici međunarodne zajednice u ovoj zemlji, a pre svega lokalna misija Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OSCE), uticali su na to da se uoči parlamentarnih izbora koji su bili održani 2002. godine usvoji jedinstveni izborni zakon. Ovim se pravnim aktom u potpunosti reguliše izborni sistem na nivou države Bosne i Hercegovine, njenih entiteta, kantona i opština.

Zakonodavac se u osnovi opredelio za proporcionalni izborni sistem, i postojanje većeg broja višemandatnih jedinica, što je uslovljeno i složenim sastavom ove države. Štaviše, zahvaljujući dvoentitetskoj strukturi ove zemlje bilo je neophodno utvrđivanje postojanja proporcionalnog i kompenzacionog izbornog sistema. Zahvaljujući kompenzacionom izbornom sistemu došlo je do svojevrzne mešavine dva nivoa izbornih censusa (3–5%), radi zaštite potpune jednakopravnosti sva tri bosanskohercegovačka naroda – Srbi, Hrvati i Bošnjaci – u uslovima kada je povratak njihovih pripadnika još uvek neadekvatno ostvaren u većem delu zemlje.

Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine se, važno je napomenuti, sastoji od dva veća – Veća naroda i Predstavničkog doma. Veće naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine čini 15 poslanika, od kojih se deset bira u Domu naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine (po pet Bošnjaka i Hrvata), a pet u Narodnoj skupštini Republike Srpske (predstavnici Srba). Prilikom izbora poslanika u Predstavničkom veću Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, od ukupno 42 mesta, Federaciji Bosne i Hercegovine pripada 28, a Republici Srpskoj 14 poslanika. Ipak, u okviru izbora poslanika iz Federacije Bosne i Hercegovine svi

članovi parlamenta države se biraju u višemandatnim jedinicama, s tim što se 21 poslanik bira proporcionalnim izbornim sistemom i uz primenu Sent-Lagijeve metode preraspodele mandata te cenzusom od 3%.

Preostalih 7 mandata su tzv. kompenzacioni mandati, a prilikom njihovog raspoređivanja se primenjuje Sent-Lagijeva metoda uz cenzus od 5%. U okviru raspodele ovih mandata učestvuju samo političke partije i koalicije, ali ne i nezavisni kandidati, čime se pokušava očuvati zagarantovano učešće svih etničkih zajednica u najvišem predstavničkom telu Bosne i Hercegovine. Prema istom izbornom načelu raspoređuje se i 14 poslaničkih mandata iz Republike Srpske, i to tako što se 9 poslanika bira na osnovu „čistog” proporcionalnog izbornog sistema, dok se ostatak bira u skladu s kompenzacionim sistemom.

Teritorija Federacije Bosne i Hercegovine je podeljena na pet, dok je Republika Srpska podeljena na tri izborne jedinice. Takođe, važno je napomenuti da na svim izbornim nivoima u Bosni i Hercegovini dominiraju zatvorene liste, odnosno izborne liste sa striktno utvrđenim, i u samo izuzetnim okolnostima promenljivim rasporedom. Ovakav oblik izbornih lista uveden je zbog neophodne kontrole koju sprovodi Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini u odnosu na potencijalne kandidate za državni i entitetske parlamente, a u skladu s (polu)protektorskom ulogom međunarodne zajednice u ovoj državi.

Predstavnički dom Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine sastoji se od 98 poslanika, od kojih svim konstitutivnim narodima mora pripasti najmanje četiri mesta. Veći deo mandata (oko 70%) se utvrđuje u okviru deset višemandatnih izbornih jedinica, dok između 23–27% mandata predstavlja tzv. kompenzacione mandate. Ukoliko političke partije svih konstitutivnih naroda ne osvoje najmanje 4 poslanika, utvrđuje se lista kompenzacijskih mandata, koji se potom preraspodeljuju tako što se ovaj minimalni broj mandata raspoređuje između političkih partija i koalicija koje su učestvovala u izbornom procesu, ma koliko da su oni glasova osvojili. Gotovo sasvim istovetna rešenja važe i prilikom izbora 83 poslanika u Narodnoj skupštini Republike Srpske.

Treba napomenuti da najviša entitetska zakonodavna tela od 2002. godine imaju po dva veća. U Republici Srpskoj pored Narodne skupštine postoji i Veće naroda, sačinjeno od istog broja poslanika Srba, Bošnjaka i Hrvata, koji se biraju iz reda klubova poslanika u Skupštini. Takođe, u okviru Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine postoji Dom naroda, koga čini jednak broj predstavnika bosanskohercegovačkih konstitutivnih naroda, s tim što njegove članove delegiraju skupštine deset kantona.¹³⁸

138 Đukanović, Dragan. *Izborni sistemi na području bivše Jugoslavije*

U Srbiji je takođe u primeni proporcionalni izborni sistem. Srbija je celovita izborna jedinica. Da bi mogla da učestvuje u podeli poslaničkih mesta, izborna lista mora da na izborima osvoji najmanje 5% od ukupnog broja glasova. Podela poslaničkih mesta se vrši primenom D'ontovog količnika.

Izmenom Zakona o izboru narodnih poslanika, izbornim listama nacionalnih manjina je pružena prilika da u podeli mandata učestvuju bez obzira na to da li su osvojile 5% od ukupnog broja glasova. Stranke nacionalnih manjina su tako prvi put zaista mogle da biraju da li će u izborima učestvovati same, ili će pak imati svoje kandidate na izbornim listama drugih stranaka. Za nacionalne manjine je, takođe, to bila prva prava prilika da imaju svoje autentične predstavnike u Narodnoj skupštini Republike Srbije.

Iako su liste *zatvorene*, opravdano se nameće pitanje da li poslanici u Skupštini predstavljaju svoje partije ili građane, iako Ustav i izborni zakoni ne ostavljaju tu prostor za dilemu, jer se jasno navodi da suverenost pripada građanima, koji vlast vrše preko svojih predstavnika u Narodnoj skupštini. Takođe, posledično se nameće i pitanje čije će interese poslanici zastupati (interese građana ili partijske interese) i u kojoj meri će biti slobodni da se u budućem sazivu skupštine ponašaju i opredeljuju saglasno sopstvenom mišljenju i savesti. Logična posledica ovakvog rešenja može biti sticanje moći u rukama partijskih lidera.

3. Personalizovan proporcionalni sistem

Građani u okviru svoje izborne jedinice imaju spisak kandidata, s imenom i prezimenom, ali i sa stranačkom pripadnošću. Birači će glasati za jednog od ponuđenih kandidata, a stranke ni na koji način neće moći da utiču na to koji će od kandidata postati odbornik. (Zalažem se lično da u skupštinu ulazi 1/3 ili 1/4 s liste po nahođenju stranke, a 2/3 ili 3/4 s liste prema ostvarenom rezultatu zbog problema dispariteta kvaliteta izbornih jedinica i kandidata. Na ovaj način bi došli i do bolje zastupljenosti žena i mladih)

U okviru svake stranke pravi se lista kandidata prema procentu glasova koji su ostvarili na izborima, a taj procenat se dobija stavljanjem u odnos ukupnog broja upisanih birača po toj izornoj jedinici i broja glasova koje je svaki kandidat osvojio. Stranačka lista uspešnosti se pravi tako što je prvi kandidat onaj s najvećim procentom osvojenih glasova, drugi s drugim najvećim procentom i tako redom. Ukoliko je neka lista na lokalnu osvojila pet mandata, u lokalni parlament ulaze prvih pet kandidata s najvećim procentom osvojenih glasova. Na taj način će se izbeći dosadašnji

problem zatvorenih kandidatskih lista u kome građani nisu znali ko će ih kasnije predstavljati u lokalnoj skupštini.

Kako je to u zemljama bivše Jugoslavije:

Zemlja/Entitet	Izborni sistem	Oblik kandidature	Oblik glasanja	Nivo dodele mandata	Metode pretvaranja glasova u mandate
Republika Slovenija	Proporcionalni izborni sistem u višemandatnim izbornim jedinicama	Zatvorene, neblokirane liste	1 glas s opcionim preferiranjem	Izborna jedinica	Drupova metoda; Hareova kvota za mađarsku i italijansku manjinu; cenzus 4%
Republika Hrvatska	Proporcionalni izborni sistem u višemandatnim izbornim jedinicama	Zatvorene liste	1 glas	Izborna jedinica	D'Ontova metoda; cenzus 5%
Bosna i Hercegovina	Proporcionalni i kompenzacioni izborni sistem u višemandatnim izbornim jedinicama	Zatvorene liste	1 glas	Izborna jedinica Država	Sent-Lagijeva metoda; cenzus 5% Sent-Lagijeva metoda; cenzus 3%
Republika Srbija	Proporcionalni izborni sistem	Zatvorene, neblokirane liste	1 glas	Država	D'Ontova metoda; cenzus 5%
Kosovo i Metohija	Proporcionalni izborni sistem	Zatvorene liste	1 glas	Entitet	Sent-Lagijeva metoda; cenzus ne postoji
Republika Crna Gora	Proporcionalni izborni sistem	Zatvorene liste	1 glas	Država	D'Ontova metoda; cenzus 3%
Republika Makedonija	Proporcionalni izborni sistem u višemandatnim izbornim jedinicama	Zatvorene liste	1 glas	Izborna jedinica	D'Ontova metoda; cenzus ne postoji

Ko je ko

	Konzervativci	Modernisti	Liberali
Ekonomija			
	Manji porezi	Manji porezi	Veći porezi
	Free market	Mix	Kontrola vlade
	Slobodna trgovina	Neka ograničenja	Protekcionizam
	Protiv sindikata	Nemaju stav	Saradnja sa wsindikativima
	Izbalansiran budžet	Izbalansiran budžet	Izbalansiran budžet
Politika			
	Manja vlada	Efikasna vlada	Veća vlada
	Glasaju redovno	Obično glasaju	Moraš ih podsećati
	Jaka odbrana	Jaka odbrana	Odbrana
	Podeljeni oko EU	Za EU	Za EU
Socijalna politika			
	Protiv abortusa	Žena odlučuje	Za abortus
	Veronauka u školama	Podeljeno	Protiv
	Za smrtnu kaznu	Ponekad za	Uvek protiv
	Zabrana droga	Zabrana droga	Lake, da
	Protiv gay prava	Prećutno za	Za, dozvoljen brak
Lično			
	Automobil?	Automobil?	Automobil?
	Vuna	Vuna/pamuk	Polyester
	Briju se svaki dan	Preskaču	Često brada
	Ističu odlazak u crkvu	Idu neredovno	Jako retko ili nikako
	Pivo/rakija	Vino	Pivo/vino
	Fudbal	Košarka/fudbal	Košarka

IX OSNOVNA PRAVILA ONLINE KAMPANJE ZA STRANKE

1. Morate uvek biti na netu. I vaši birači su tamo – 24 sata dnevno, 7 dana u nedelji.
2. Posle nekog događaja u kampanji morate ispratiti reakcije na netu.
3. Internet je danas primarno *social networking*. Uključite se.
4. Video mora biti centar vaše kampanje na netu.
5. Pogrešno je razmišljanje: Napraviću sajt (fun page, twitter nalog) i oni će doći. Neće. Morate biti aktivni.
6. Svaka kampanja je na kraju lokalna. Upotrebite net za sakupljanje IP brojeva i lokalizujte svoje poruke.

X PREPORUKA ZA ČITANJE

1. Denis W. Johnsom – Campaigning in the twenty-first century.
Ukoliko imate novca samo za jednu knjigu kupite ovu. Siguran sam da će u potpunosti promeniti vaše poglede. Za one koji žele da se bave izborima ovo će biti najbolje potrošenih 30\$ u životu.

2. David Mark – Going dirty: The Art of negative Campaigning
Znam da većina ljudi kaže kako ne voli negativnu kampanju. Smatram da pre nego što ovo izjavite morate da znate osnovna pravila i istoriju negativnih kampanja.

3. Jenifer Lees-Marshment – Routledge Handbook of Political Marketing
Ukoliko zbilja želite da se bavite izborima uštedite 200\$ i kupite ovu knjigu. Nisam siguran da možete samo pomoću nje da pobedite na sledećim izborima, ali sam siguran da možete mnogo da naučite.

4. Zoran Tomić – Strategija izbornih kampanja
Možda najbolja knjiga o strategiji izbornih kampanja na južnoslovenskim jezicima. Kao preporuka neka joj posluži podatak da je to jedna od 3 knjige koje sam nosio sa sobom u Jordan.

Julia Mikić

**LIDERSKE VJEŠTINE ZA MLADE
AKTIVISTE I AKTIVISTICE U
BOSNI I HERCEGOVINI**

I

U svrhu osnaženja potencijalnih budućih lidera u Bosni i Hercegovini, za Akademiju političkog liderstva Sarajevskog otvorenog centra, namijenjenoj mladim aktivistima i aktivisticama političkih stranaka i civilnog društva koji su činili grupu učesnika Akademije, „vještine“ su podijeljene u četiri radionice, odnosno modula: 1) identitet – što je identitet, individualni i skupni identitet, razlika naslijeđenog/nametnutog i odabranog identiteta; 2) moć uvjeravanja – oblici komunikacije (verbalna, neverbalna, paraverbalna), što je argument, igra uvjeravanja; 3) pregovaračke sposobnosti – identifikacija tipova pregovarača, pregovaračke strategije, pregovaračke taktike; 4) primijenjene vještine – primjena argumentacije i pregovaranja u igri interesa.

Ciljevi su ovoga i ovakvoga treninga stoga višeslojni: ponajprije, osposobljavanje učesnika i učesnica za specifične zahtjeve i izazove s kojima se susreću kroz politički angažman (pri čemu je aktivizam unutar nevladina sektora također oblik političkog djelovanja, jer mu je cilj facilitacija i implementacija društvenih promjena, a dionici¹³⁹ često isti ili slični), poticanje kritičkog promišljanja i propitkivanja ustaljenih stavova o značenju političkog djelovanja u bosanskohercegovačkom kontekstu, te podizanje individualne svijesti učesnika i učesnica, kao i stjecanje znanja i vještina korisnih u svakodnevnom (primjerice akademskom ili poslovnom) životu.

139 Eng. *Stakeholders*, odnosno stranke uključene u proces kao i one na koje proces ima utjecaja.

Razlozi odabira upravo ovih područja izgradnje navedenih vještina leže u specifičnom kontekstu i strukturi učesnika i učesnica Akademije – najprije, kroz činjenicu da je Akademija okupila ne jednu, nego dvije često marginalizirane grupe u politici: žene i mlade.

Žene se u politici na ovim prostorima susreću sa specifičnim setom izazova, kojima su se bavili drugi dijelovi Akademije posvećeni upravo tome, no isto vrijedi i za mlade. Ono što je zajedničko ovim dvjema, uvjetno rečeno, „politički marginaliziranim grupama“ jest, mogli bismo reći, percepcija glavnih struja da se radi o homogenim, monolitnim skupinama gdje svaka individua nosi obilježja grupe i samom činjenicom da (biološki) pripada jednoj od tih skupina grupu i predstavlja. Ovakav stav često rezultira u onome što se naziva *tokenism*¹⁴⁰ – paušalnom uključivanju pripadnika i pripadnica manjinskih/marginaliziranih skupina u strukture moći u svrhu pokazivanja (otvorenosti prema) različitosti „prema van“, no bez prijenosa moći na subjekte „iznutra“. To je efekt kojemu svjedočimo svaki puta kada se postavi pitanje: „Koji je stav žena u politici o...?“, „Kako će o [...] glasati žene/mladi?“ ili „Kako mladi gledaju na...?“ gdje se odgovor na takva široka pitanja očekuje od *bilo kojeg* predstavnika/predstavnice skupine u pitanju, a potom se, po principu generalizacije, uzima reprezentativnim za sve članove/članice dane kategorije. Problem takvog pristupa u politici jest upravo fokus na ne-političko, odnosno ne-odabranu kategoriju roda/dobi, kao odlučujuću: *žene u politici* nisu isto što i *političarke* jer je u prvom slučaju naglasak na činjenici da su žene, a politička je uloga sekundarna, dok je u drugom obrnuto. Naravno da je ovaj primjer obična lingvistička finesa, no ona itekako ilustrira kolektivne općeprihvaćene stavove o ulozi manjina i marginaliziranih u politici, i kao takva predstavlja interesantan simptom.

Važnost je Akademije, stoga, da fokus potrebe za osnaženjem stavlja upravo na ove dvije grupe, i to pojedinačno kao i istovremeno: mlade se aktivistice tako susreću s dvostrukom marginalizacijom odjednom, od čega je jedna vremenski limitirana (dob kao kriterij definicije), no druga je trajna. Međutim, u situaciji gdje bi postojao konsenzus o prioritiziranju bitnog (politički stav) nad proizvoljnim (dob), efekt inzistiranja na drugoj proizvoljnoj kategoriji (rod) nauštrb bitne (politika) s kojim se susreću političarke također bi izgubio na snazi. U tome leži prednost dizanja svijesti među pripadnicima i pripadnicama jedne politički marginalizirane grupe (mladi politički aktivisti i aktivistice) koja itekako sadrži potencijal pozitivnog utjecaja na druge, pri čemu ulogu podjednako igraju i aktivisti i aktivistice, oba roda, kao predstavnici i predstavnice društva u cjelini.

140 Kanter, Rosabeth Moss (1977). *Some Effects of Proportions on Group Life: Skewed Sex Ratios and Responses to Token Women*, American Journal of Sociology 82 (5), str. 965–990

Drugi je aspekt specifičnosti Akademije, dakako, da se ne radi o mladim aktivistima i aktivisticama bilo gdje, već upravo u Bosni i Hercegovini gdje – pojednostavljeno – podjele postoje na dvije razine: standardnoj političkoj (lijevo-desno, liberalno-konzervativno, socijalno-ekonomski), no također i onoj etničkoj/nacionalnoj. Kako cilj ovoga teksta nije upuštati se u analize bosanskohercegovačkih političkih strujanja, već naprosto uzeti u obzir njihov utjecaj na dinamiku rada s politički i etnički heterogenom skupinom mladih u Bosni i Hercegovini, te da li i kako se te percipirane razlike reflektiraju na dinamiku grupe, sve su opservacije u njemu rezultat dvodnevno rada s grupom, a nikako prethodnoga stava.

Dinamika je grupe također, važno je napomenuti, dobrim dijelom i oblikovala tok samih radionica. Kako trening nema oblik *ex cathedra* predavanja, već interaktivnoga rada samih učesnika i učesnica gdje je predavačica više moderatorica nego nastavnica, radionice uzimaju oblik najprikladniji za rad s grupom u pitanju. To znači da je opis treninga koji slijedi više deskriptivan no preskriptivan, i produkt rada s konkretnih 28 individua, no ne nužno i prikladan za provedbu s nekom drugom grupom u neizmijenjenom obliku.

II MODUL 1: IDENTITET

Izvorna je namjena ovoga modula bila bavljenje *rodnim* identitetom, no, s obzirom da je trening bio dijelom šireg tematskog raspona Akademije, te da su određena rodna pitanja bila pokrivena drugdje kroz predavanja i rasprave, modul je uzeo nešto općenitiji oblik i ostvario fokus na percepciji drugih različitosti osim roda.

Radionica započinje jednostavnom vježbom: učesnici i učesnice na komad praznog A4 lista papira ocrtavaju konturu vlastite ruke, gdje ruka predstavlja svakoga od njih. U prostore pet prstiju upisuju *pet stvari koje ih definiraju kao osobu*, pet identiteta. U svrhu pojašnjenja, navodi se sljedeći primjer: kada bi Mickey Mouse izvodio istu vježbu, njegova bi četiri identiteta (s obzirom na to da Disneyjevi likovi imaju po četiri prsta na svakoj ruci) vjerojatno bila: miš; crtani lik; Amerikanac; Disneyjevo „dijete“. Učesnici imaju po pet minuta da se odluče za svojih pet odrednica, i slobodni su upisati što god misle da ih određuje (uključujući stvari koje možda ne bi podijelili s drugima), s naglaskom da se radi isključivo o kriterijima po kojima se *sami* određuju, ne onima po kojima ih, primjerice, određuju drugi. Nakon vježbe kreće rasprava u kojoj pokušavamo otkriti kako društveni kontekst utječe na odgovore. Primjerice, na pitanje tko je

sve kao jednu od pet stvari naveo svoj rod (žena/muškarac), velika je većina pozitivnih odgovora od učesnica.

Na pitanje svima koji *nemaju* tu odrednicu na svojim papirima, učesnici uglavnom sliježu ramenima i kažu „nije mi palo na pamet“. Ono što je interesantno, međutim, jest činjenica da je velika većina onih kojima to „nije palo na pamet“ – muška, dok tek manjem broju sudionica njihov rod nije „pao na pamet“. Provodeći ovu vježbu, ono što se obično vrlo brzo iskristalizira jest da kriterije poput roda, seksualne orijentacije, boje kože, nacionalnosti, vjere, tjelesnog invaliditeta... uglavnom navode pripadnici *manjina* po tim kriterijima: odnosno, rijetko se koji pripadnik ili pripadnica većine „sjeti“ navesti „heteroseksualan“, „bjelkinja“ ili „osoba bez invaliditeta“ kao osobine ključne za vlastitu definiciju sebe, dok su ti kriteriji često pri vrhu liste „ključnih“ kod individua koje po istim kriterijima odskakuju od većine u svojoj zajednici. Ono što je naročito interesantno jest da žene, mada brojčano nipošto manjina, spadaju među skupine koje su svojega roda svjesnije od drugih (tj. muškaraca), što može poslužiti za otvaranje kontroverzne, ali važne rasprave o razlozima zašto nesvjesno (pogotovo u kontekstu politike, koja nas ovdje interesira) muški rod uzimamo za „standard“, iako brojevi govore drugačije – i koje su implikacije toga.

S obzirom na specifičnost grupe, međutim, rasprava je otišla u ponešto drugačijem smjeru: koliko je učesnika/učesnica, kao jednu od pet stvari koje ih određuju navelo svoju vjersku, odnosno nacionalnu pripadnost? Većina grupe odgovorila je potvrdno. Kao razlog naveli su odgovore poput „zato jer nisam *nešto drugo*“. Iduće je pitanje koje se stoga nameće koliko je onih koji se definiraju kroz vjersku/etničku/nacionalnu pripadnost *samo odabralo* koje će vjere ili etničke pripadnosti biti. Pitanje je, dakako, posve retoričko, no služi kao uvod drugom dijelu vježbe s početka: učesnici i učesnice opet crtaju konturu svoje ruke, no ovaj put u prste upisuju samo one stvari koje smatraju da ih određuju *a koje nisu nametnute izvana ili naslijeđene*. Za neke je to značilo prepisati svih pet odrednica iz prve vježbe; drugi su u potpunosti prepravljali svoje odgovore.

Ovoga puta, također, grupa je dobila uputu da se kreće po prostoriji i čita odgovore drugih osoba, te razgovara s drugima o odgovorima koje su ponudili. Nepredviđeni i pomalo zaprepašćujući efekt ove vježbe bio je komentar jedne učesnice kako je „ovo prvi put u ova četiri dana“ da razgovara s nekima od drugih učesnica i učesnika. Razlog tome valja potražiti u aklučku radionice: na pitanje je li prilikom ponovljene vježbe bilo moguće razlučiti da li ruka na papiru pripada ženi ili muškarcu, te koje je osoba vjere i/ili nacionalnosti, odgovor je bio univerzalno negativan: u kontekstu gdje se svatko definira kroz stvari na koje je imao/imala utjecaja, percipirane nepremostive razlike između „nas“ i „njih“ postaje nemoguće uočiti, a na površinu isplivaju sličnosti.

III MODUL 2: MOĆ UVJERAVANJA¹⁴¹

Uvjeravanje, odnosno sposobnost bivanja uvjerljivim/uvjerljivom, jedna je od ključnih životnih vještina, ne samo za politički angažirane individue, već svakoga – no, političkim je aktivistima i aktivisticama ova sposobnost nužna takoreći za preživljavanje. Ako je cilj osnaženje vlastitog utjecaja nad sugovornikom/publikom, a sredstvo kojim se ono ostvaruje uvjerljivost, onda je medij unutar kojega se uvjerljivost (ili neuvjerljivost) ostvaruje komunikacija. Komunikacija se tradicionalno dijeli na tri tipa: verbalnu, neverbalnu i para-verbalnu (koja se ponekad smatra podvrstom neverbalne).

Neverbalna komunikacija ostvaruje se kroz više različitih oblika. Kinezika je ono što nazivamo *govorom tijela*: pogled, izrazi lica (mimika), geste, pokreti i položaj tijela. Tako je poznato da uspostavljanje kontakta očima sa sugovornikom, odnosno publikom, djeluje iskrenije i time uvjerljivije od izbjegavanja ili spuštenog pogleda („djeluje kao da nešto skriva!“). Od preko 250.000 mogućih različitih izraza lica, najveća se uloga pripisuje osmijehu. Osmijeh se općenito smatra pozitivnim izrazom lica i može pomoći pri pridobivanju simpatija sugovornika odnosno publike, jer ga nesvjesno povezujemo s dobrim namjerama – no važno je da je u skladu s kontekstom (smješkanje u ozbiljnoj situaciji može djelovati neozbiljno, neprikladno ili posprdno) i da djeluje iskreno. Općenito, pozitivne geste poput potvrdnog kimanja glavom odaju bolji dojam od „hladnih“ i „zatvorenih“ – za osvježavanje vlastitih izraza lica, gesti i položaja tijela dobra je ideja vježbati pred ogledalom kako bismo uvidjeli kako se prezentiramo drugima, i, prema potrebi, korigirali se.

Negativne geste su sve koje djeluju pretjerano (dakle izvježbano, odglumljeno i samim time neuvjerljivo), kao i dodirivanje svoga tijela (češkanje po vratu, igranje kosom, lomljenje ruku) jer često upućuju na nesigurnost. Korištenje dodira u komunikaciji naziva se haptika. Iako lagani dodir – vjerojatno zato jer je dodir kao takav znak bliskosti, pa naš um osobu koja nas dodiruje „prepoznaje“ kao blisku – šake ili nadlaktice sugovornika/sugovornice uglavnom rezultira pozitivnijim dojmom, granice primjerenosti dodirivanja u komunikaciji (posebno s ljudima iz drugih kultura) mogu biti nezgodne, te je ovaj oblik neverbalne komunikacije bolje izbjegavati ukoliko nismo posve sigurni da neće biti pogrešno shvaćen. Udaljenošću među sugovornicima, odnosno korištenjem prostora u komunikaciji, bavi

141 Predložena literatura za ovaj modul:

- Gass, R. H. i Seiter, J. S. (2011). *Persuasion, Social Influence, and Compliance Gaining* (poglavlje 8, *Nonverbal Influence*)

- Drout, M. D. C. (2006). *A Way with Words: Writing, Rhetoric, and the Art of Persuasion*

- Huber, R. B. i Snider, A. C. (2005). *Influencing through Argument*

se proksemija. Tako se izrazito približavanje sugovorniku/sugovornici (ulaženje u „osobni prostor“) doživljava izrazito dominantnim činom i može djelovati uvjerljivije nego veća udaljenost, no isto se tako lako može doživjeti i agresivnim („unošenje u lice“), te i tu valja biti na oprezu.

Paralingvistički znakovi dio su neverbalne komunikacije koja se, mada sama nije dio govora, manifestira kroz govor. Oni uključuju glasnoću kojom se govori (govor pretih da ga se razumije nije uvjerljiv, no bezrazložno vikanje može djelovati agresivno ili čak nekompetentno), brzinu (ljudi koji ne otežu djeluju dinamičnije i stručnije), ton glasa, ritam, korištenje stanki, uzdaha, usklika i slično. U svakom slučaju, najlošiji dojam ostavlja govor koji djeluje monotono i nezainteresirano.

Kako bismo pokazali važnost neverbalne komunikacije, radionicu smo započeli vježbom u kojoj deset nasumično odabranih osoba iz grupe ima za zadatak iskazati određenu emociju ili stanje (ljutit/a, šokiran/a, uplašen/a, sretan/sretna, tužan/tužna, razočaran/a, pozitivno iznenađen/a, zabrinut/a, ponosan/ponosna, uvrijeđen/a) kroz jednu jedinu, identičnu rečenicu: „Došli su autobusom.“ Ostatak grupe ima ulogu publike i zadatak da pogodi o kojoj se emociji odnosno stanju radi. Kako je iz rečenice to nemoguće zaključiti, „publika“ se mora koncentrirati na informacije dostupne iz neverbalnih znakova koje prima. U ovom slučaju većina informacija dolazi neverbalno, dok sama rečenica tek nosi kontekst, no ne prenosi ga. Posve predvidljivo, iako grupa nije imala uvid u „ponuđene“ emocije, lako je pogodila što se kroz rečenicu prezentiralo. Postavlja se pitanje *kako* je to moguće, odnosno što je to što prenosimo *uz* riječi umjesto *kroz* riječi, kako te – očigledno univerzalno razumljive i stoga važne – signale prepoznati, kontrolirati, i rabiti u svoju korist: bolju uvjerljivost. Srećom, radi se o znanju koje svi intuitivno „posjedujemo“, te ga je samo potrebno osvijestiti i eksplicirati kako bi ga se vježbom usavršilo.

Iako različite studije predlažu različite omjere važnosti neverbalnih naspram verbalnih znakova u komunikaciji, postoji konsenzus da neverbalna komunikacija odnosi prevagu. Međutim, njezina važnost se mijenja ovisno o tome da li se radi o osobnom kontaktu „uživo“, audio ili video snimci, ili tekstu. U slučaju potonjeg ipak je moguće tvrditi da se skoro pa totalitet poruke prenosi riječima – riječi, odnosno ono što govorimo, daleko je od nevažnog. Neverbalna komunikacija može pridonijeti uvjerljivosti, no u raspravi između osoba koje podjednako vladaju ovim umijećem, ili u pisanoj komunikaciji, itekako će biti važno na koji način govornik/govornica oblikuje samu poruku. Iz toga se razloga umijeće retorike podučava i cijeni još od antičkih vremena.

Dobri retoričari i retoričarke su oni koji vladaju argumentom. Najjednostavnije rečeno, argument je odgovor na pitanje (zamišljenog protivnika/protivnice, sugovornika/sugovornice ili publike) „Zašto?“.

Neka od „zašto“ na koje političar ili političarka mora moći odgovoriti su „Zašto da Vam vjerujem?“, „Zašto tvrdite da postoji problem?“, „Zašto je to problem?“, „Zašto tvrdite da imate rješenje?“ i „Zašto upravo to rješenje?“. Uspjeti održati stav konkretnim odgovorima na svako „Ali zašto...?“ odlika je osobe koja u potpunosti vlada materijom o stavu koji zastupa.

No, imati bilo kakav odgovor na pitanje „zašto“ nije isto što i vladati argumentom. Često možemo čuti logičke pogreške i zamke koje nam se podvaljuju kao argument, ili umjesto valjana argumenta. Neke od najčešćih logičkih pogrešaka kojima imamo priliku svjedočiti u javnome diskursu su zamjena teza (*ignorantio elenchi*) – skretanje pozornosti s relevantne teme na irelevantnu. Primjeri su toga izjave poput „Premladci ste da to razumijete...“ (što je način izbjegavanja objašnjavanja i diskreditacije protivnika po arbitrarnom kriteriju poput dobi – nešto s čime se mladi politički aktivisti i aktivistice nažalost često susreću), „...a koliko su oni naših pobili?!“ (način izbjegavanja prihvatanja odgovornosti i skretanja pažnje na odgovornost druge strane ostavljajući izvorno pitanje neraspravljenim), „Priče o lošem stanju ljudskih prava u Bjelorusiji nisu istinite; zemlja bilježi kontinuirani gospodarski rast već desetljećima, a nezaposlenosti gotovo nema.“ (pri čemu se isticanjem nevezane pozitivne činjenice pokušava osporiti inicijalna negativna) ili klasična populistička parola „Zar smo se za to borili...?!“, koja ne nudi argument protiv onoga što osporava, već se poziva na emocije publike.

Druga česta logička zamka dolazi u obliku lažne kauzalnosti, gdje se dvije činjenice ili događaja postavljaju u uzročno-posljedični odnos koji nemaju. Primjeri lažne kauzalnosti uključuju izjave tipa „Otkad je [...] na vlasti, ekonomija bilježi stalan pad (rast).“ (činjenica da se dvije stvari odvijaju istodobno uzima se kao dokaz da je jedna uzrok drugoj), ili „Zemlje s najrazvijenijom demokracijom imaju najveći postotak žena u parlamentu; ukoliko uvedemo jednak broj parlamentarnih poslanica kao one, imat ćemo jednako razvijenu demokraciju.“ (broj zastupnica u parlamentu uzima se kao uzrok višem demokratskom indeksu zemlje, dok je u stvarnosti obrnuto).

Treća je česta logička podvala lažna dilema (ili-ili, *bifurkacija*), gdje se složene situacije predstavljaju na pretjerano pojednostavljen, crno-bijeli način: „Tko nije s nama, taj je protiv nas!“ ili „Tko ne podržava generale je izdajica naroda!“, gdje se namjerno ignorira mogućnost postojanja velikog broja onih koji nisu ni u jednoj od dvije navedene kategorije. Bifurkacija ponekad dolazi u obliku pitanja sa zamkom, odnosno onog na koje nije moguće odgovoriti nijednim od dva ponuđena odgovora bez da se na neki način kompromitira ili krene na ruku protivniku. Školski je primjer takva pitanja „Jeste li se prestali drogirati?“, gdje i „da“ i „ne“ osobu koja odgovara stavlja u nepovoljnu poziciju. No pitanja sa zamkom pojavljuju se i u podlijim

varijantama, kao na primjer: „Romska djeca bilježe slabiji uspjeh u školi. Je li to zato što su manje sposobna, ili zato što su lijena?“, gdje je nužno objasniti da nijedan od ponuđenih odgovora ne zadovoljava i da je stvarna situacija kompleksnija nego ju se takvim pitanjem pokušava predstaviti.

Uz prezentaciju i raspravu o argumentima i logičkim pogreškama, učesnici i učesnice Akademije dobili su priliku okušati se u vježbi „ping-pong debate“: s po 3–4 osobe sa svake strane stola i jednom tezom koju treba obraniti argumentom, svatko treba u ne više od 30 sekundi obraniti „svoju“ stranu rasprave i podržati je dodatnim argumentom „zašto“, odnosno „zašto ne“. Tri „teze“ koje su se tako raspravljale bile su „Pravo glasa treba sniziti s 18 na 16 godina“, „Zoološke vrtove trebalo bi zabraniti“ i „Trebalo bi legalizirati sve droge“.

Učesnici i učesnice uglavnom su se dobro snašli, iako su mnogi komentirali da im je bilo neobično morati iznositi argumente u korist stava s kojim se lično ne slažu. Svrha ove vježbe, kao i aktivnosti poput natjecateljske debate, upravo je u kapitalizaciji tog neobičnog osjećaja, jer on potiče individuu da svoje stavove promotri „s druge strane“ i uvaži postojanje valjanih argumenata „protivničke“ strane. Ova je sposobnost ključna u svakom poslu gdje je potrebno braniti određena uvjerenja jer ih „testira“ i tako čini više artikuliranim i otpornijim na napad. No, ništa manje važno, on potiče i toleranciju na različitost mišljenja jer relativizira radikalne stavove, čineći ih nemogućima za održati.

IV MODUL 3: PREGOVARAČKE VJEŠTINE¹⁴²

Modul koji se bavi pregovaranjem započinjemo individualnim rješavanjem Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument standardiziranog testa,¹⁴³ koji identificira „pregovaračku osobnost“, odnosno u kojemu se od pet pregovaračkih stilova osoba najbolje snalazi.

Test se sastoji od 30 pitanja s dvije ponudene izjave, a na ispitaniku/ispitanici je da zaokruži s kojom se od dvije izjave (više) slaže. Zbrajajući prema priloženom ključu broj odgovora u svakom od „stupaca“, ispitanik/ispitanica dobiva uvid u stil, odnosno strategiju, pregovaranja kojemu najčešće pribjegava.

¹⁴² Predložena literatura za ovaj modul:

- Kremenjuk, V. A. (1991). *International Negotiation: Analysis, Approaches, Issues*

¹⁴³ Primjer testa i ključa nalazi se na kraju teksta.

Pet pregovaračkih strategija koje korespondiraju individualnim pregovaračkim stilovima su: kompetitivna, pomirljiva, kompromisna, suradnička i izbjegavajuća. Ne postoje „dobre“ i „loše“ – svaka može biti prikladna u jednom slučaju, a neprikladna u drugom.

Kompetitivna strategija vodi se za stavom „Ja dobivam, ti gubiš“. Njome se dokazuje moć i spremnost na rizik kako bi se došlo do željena cilja. Ne preza se ni od zastrašivanja i skretanja pozornosti kako bi se cilj postigao. Često se koristi pri pregovaranju nagodbi gdje dobitak za jednu stranu uistinu znači gubitak za drugu.

Taktike kompetitivne (natjecateljske) strategije uključuju isticanje (boljih) alternativa ponudenom prijedlogu, ocjenjivanje ponude kao nedovoljno dobre (čak i ako jest), blef („uzmi ili ostavi“), prijetnje medijima, ultimatum, diverziju (skretanje na drugu temu od one na kojoj gubimo bitku), prezentiranje pogodbe kao „gotovog čina“, igru „dobrog i lošeg policajca“, iracionalno ponašanje, hinjenje nedostatnog utjecaja („da je do mene, ja bih, ali...“), vremensko ograničenje, izazivanje suosjećanja, prolongiranu šutnju, pretvaranje da su manje točke pogodbe važnije no što jesu (kako bi se, nakon što ih se „preda“ protivniku, moglo tražiti „balans“ u obliku onih koje su istinski važne), te korištenje pozicije moći.

Pomirljiva je strategija istovjetna stavu „Sad ti dopuštam pobjedu u zamjenu za neku drugu korist kojoj se nadam, sad ili kasnije“. Pomirljiva je strategija korisna u slučajevima kada ste sami sagriješili i želite riješiti sukob što je brže i elegantnije moguće.

Taktike kojima se koristi pomirljiva strategija su dopuštanje drugoj strani da pod svaku cijenu zadrži dostojanstvo (primjerice povlačenjem), empatija (identifikacija s drugom stranom i „priznavanje“ točaka po kojima je u pravu), proaktivnost i preuzimanje inicijative za konstruktivan tok pregovora, i igranje „glasa razuma“.

Kompromisna se strategija ne vodi za pravdom, već brzinom: „Nije važno tko će pobijediti, već da se sukob okonča“. Uključuje žrtvovanje često znatnih povlastica u svrhu očuvanja korektnih odnosa.

Strategija kompromisa služi se taktikama malo-pomalo (pregovaranje o djelićima pogodbe umjesto čitavom „paketu“), uvjetovanjem ispunjenja svojega dijela pogodbe akcijama druge strane, prepuštanjem manje važnih dijelova pogodbe drugoj strani u zamjenu za one važne koje drugoj strani nisu važne, podjelom „50-50“ onoga dijela oko kojega još ne postoji konsenzus, te *quid pro quo* pristupom gdje se popuštanje „nagrađuje“ popuštanjem, i obrnuto.

Cilj suradničke strategije jest korist za obje strane (*win-win*). Njezin fokus nije na pozicijama, već interesima dviju strana, i temelji se na principu „ja tebi – ti meni“ i kapitalizaciji zajedničkog dobra prije podjele, pri čemu su obje strane na dobitku.

Suradnička strategija koristi sljedeće taktike: fleksibilnost (čak i ako to znači vraćanje na već odlučene točke), fokus na proces (postavljanje pregovora u okolinu koja im pogoduje, i promjena iste ako dođe do zastoja), kao i korištenje analogija (navođenje sličnog slučaja kad je druga strana postupila na odgovarajući način i pozivanje na dosljednost).

Strategija izbjegavanja rezultat je stava „Ne želim igrati ovu igru“. Izbjegavači se trude odložiti pregovaranje, ili barem njegove ključne dijelove, do zgodnijeg trenutka. Ponekad to uključuje potpuno povlačenje iz situacije koja djeluje prijeteće ili nepovoljno.

Za uspješno izbjegavanje služe taktike pregovaranja o novcu prije svega (ukoliko želimo izbjeći odbitak od konačne svote na kraju), pregovaranja o svemu prije novca (ukoliko želimo dovesti do odbitka od konačne svote u na kraju), odbijanje pregovaranja o različitim pitanjima odjednom (ako u jednom držimo jaku, a u drugom slabiju poziciju), kao i povlačenje iz pregovora ukoliko uvjeti nisu povoljni ili ako neko pitanje još nije „zrelo“ da se o njemu pregovara.

Stilove i taktike pregovaranja grupa je upoznala kroz raspravu o vlastitim iskustvima u različitim vrstama pregovora i prijedlozima razrješenja raznih „nezgodnih“ situacija. Jednom kad je osoba svjesna svojeg „urođenog“ stila, lakše je prepoznati štetne obrasce ponašanja u onim pregovaračkim situacijama koje zahtijevaju primjenu drugačije strategije. Tada je korisno posegnuti za gorenavedenom shemom strategija i odabrati taktiku koja je prikladnija za postizanje povoljnoga ishoda.

V MODUL 4: PRIMJENA

Zaključni modul imao je oblik igre „zgrabi sve što možeš“. Grupa je nasumično podijeljena na četiri tima, kojima je u interesu skupiti maksimalni mogući broj bodova do kraja igre. Igra ima 10 rundi, i prije svake runde svaki tim ima po jednu minutu da se međusobno konzultira hoće li (u tajnosti od drugih timova) moderatoru/moderatorici igre pokazati znak X ili znak Y. Ukoliko sva četiri tima pokažu X, svi gube po bod. Ukoliko tri tima pokažu X, a jedan Y, timovi koji su pokazali X dobivaju po jedan bod, a tim koji je pokazao Y gubi tri.

Ukoliko dva tima pokažu X, a dva Y, timovi koji su pokazali X dobivaju po dva boda, dok timovi koji su pokazali Y gube po dva. Ukoliko jedan tim pokaže X, a tri Y, tim koji je pokazao X dobiva tri boda, dok timovi koji su pokazali Y gube po jedan. Međutim, ukoliko sva četiri tima pokažu Y, svi dobivaju po bod:

X X X X	SVI -1
X X X Y	X +1, Y -3
X X Y Y	X +2, Y -2
X Y Y Y	X +3, Y -1
Y Y Y Y	SVI +1

Riječju, uvijek je „isplativije“ pokazati X nego Y, *osim* u slučaju kad sva četiri tima odluče pokazati isti znak.

Povrh ovih pravila, postoje još dva: u 3., 5., i 10. rundi ulog se utrostručuje, upeterostručuje, odnosno udesetostručuje. To znači da tim koji bi inače dobio jedan bod u 3. rundi bi dobio 3, u petoj 5, a u desetoj 10 – isto vrijedi i za gubitke. Također, prije timskih konzultacija uoči 3., 5. i 10. runde, održava se „plenarni sastanak“ od 3 minute, pri kojemu timovi mogu i međusobno raspravljati, pregovarati i dogovarati se.

Logika igre je posve jednostavna: da bi jedan tim bio na dobitku, drugi mora biti na gubitku. Kako nijednom timu nije u interesu biti na gubitku (vodeći princip igre je, na kraju krajeva, „zgrabi sve što možeš“), nijedan tim nema inicijativu biti onaj koji pokazuje znak Y ukoliko nije siguran da će svi drugi timovi pokazati isti znak. Međutim, kad se svi timovi vode za tom logikom, rezultat je gubitak – za sve. Jedini način da timovi osiguraju siguran dobitak jest podjela rizika i dogovor da će svi pokazati „rizičniji“ znak i tako zajedno napredovati. No, za takav dogovor potrebno je iskazati povjerenje u protivnike, kao i nagraditi tuđe iskazano povjerenje.

Igru „zgrabi sve što možeš“ koju su među sobom igrali učesnici i učesnice Akademije političkog liderstva nijedan od četiri nasumično oformljena tima nije okončao „u plusu“. Od ukupno 75 bodova, koliko je teoretski (iako ne i praktično) moguće sakupiti u igri, odnosno 25, koliko je praktično moguće imati (kad bi svi timovi od prve do posljednje runde svjesno riskirali i pokazivali Y), timovi su imali od minus 9 do minus 23 boda.

Prilikom „plenarnog sastanka“ prije 3. runde nije bilo dogovora, jer je jedan tim bio u vodstvu i smatrao da nema što dobiti dogovorom s drugima, dok su timovi „u minusu“ iskazivali nepovjerenje prema drugim timovima te stoga odbijali mogućnost suradnje. Između 3. i 5. su runde tako sva četiri tima složeno gubila. Prije 5. runde na plenarnom se sastanku ipak došlo do zaključka da bi bilo dobro kad bi svi počeli pokazivati Y i tako si osigurati pozitivan balans, no već u 5. rundi taj su dogovor iznevjerila čak dva tima. Za njih je takva podlost bila isplativa, jer su „zaradili“ po 10 bodova, no timovi koji su se dogovora pridržavali bili su ogorčeni i bez inicijative da dalje igraju fer. Naredne su runde, posve predvidljivo, završavale s po jednim bodom manje od prethodnih za sva četiri tima. Na plenarnom

sastanku prije 10. runde, u kojoj je ulog bio najveći i nosio potencijal da neke od timova „izvuče“ iz minusa, dogovor svejedno nije postignut, a prevladavajući je argument bio „znamo da se vi nećete pridržavati dogovora, pa zato nećemo ni mi“. Očekivano, sva su četiri tima u posljednjoj rundi izgubila još 10 bodova.

Iz ovakvog je toka, kao i ishoda, ove naizgled naivne igre moguće izvući mnoge zaključke, no učesnicima i učesnicama Akademije to je prepušteno „za domaću zadaću“. Iako se radi samo o igri, ona je teren za primjenu znanja iz prethodnih modula, jer simulira situacije u kojima su pitanja identiteta (Jesam li žrtva ili sam agresor? Jesam li pošten/a ili igram prljavo? Jesam li dio tima ili igram za sebe? Jesu li moji suigrači oni koji su mi „dodijeljeni“ ili ima prostora za proširenje ideje „moje“ grupe? itd.), uvjeravanja (Kako uvjeriti članove i članice drugih timova da ću održati obećanje? Kako uvjeriti vlastiti tim da se povede za ovom ili onom strategijom?) i pregovaranja (Ako ti igraš pošteno, igrat ću i ja, ali oboje gubimo ako treća strana zaigra nepošteno... Ako iznevjerim tuđe povjerenje u ovoj rundi, bit ću na trostrukom dobitku, no gubim potencijal za ponavljanje istog manevra jer će tuđe povjerenje u mene biti bespovratno narušeno...) na granici s moralnim dilemama. Činjenica da 28 učesnika i učesnica Akademije u 10 rundi igre nije uspjelo razriješiti ove konflikte na korist sviju može biti indikator osobnih konflikata među grupom (iako malo vjerojatno) ili internaliziranoga (društvenoga?) stava o nepovjerljivosti prema „Drugome“ koji, iako imamo isti cilj, ipak igra za sebe, a ne za Nas. Ona može indicirati i loše vodstvo unutar timova, gdje su – u stresnom vremenskom limitu od 60 sekundi – odluke donosili glasnjiji umjesto razumnijih. Ona može biti i znakom patologije natjecateljstva, gdje se ponekad čak i vlastito dobro podređuje prioritetu nanošenja štete protivničkoj strani i trijumfa nad istom. Moguće su spekulacije beskonačne, no cilj posljednjega modula ionako nije bio iznaći univerzalno primjenjive odgovore, već potaknuti učesnike i učesnice Akademije na refleksiju vlastitog modusa operandi u kriznim situacijama.

Svrha „liderskih vještina“ nije osposobiti individue da se u svakom kontekstu isprofiliraju kao vođe pošto- poto, već inspirirati ih da ostvare svoje liderske potencijale u sferama gdje je liderstvo najkonstruktivniji način društvenoga doprinosa. Lider nije isto što i vođa, jer je fokus klasičnog vodstva postojanje na čelu kolone. Lideri i liderice se u toj metaforičkoj koloni nalaze na svim položajima, svjesni su njezine dinamike i interakcija različitih dijelova, i taj im uvid daje sposobnost da je konstruktivno usmjeravaju. Liderske su vještine stoga općeživotne vještine potrebne svim osobama usmjerenima na suživot u društvu, napose onima koje za cilj imaju raditi za dobrobit toga, u ovom slučaju bosanskohercegovačkoga, društva.

VI APPENDIX 1:

(prema Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument, za potrebe Akademije političkog liderstva prevela i prilagodila Julia Mikić)

1. A. Ponekad dopuštam da drugi preuzmu odgovornost za rješavanje problema.
B. Radije nego da pregovaram o stvarima oko kojih se druga osoba i ja ne slažemo, pokušavam istaknuti one oko kojih se slažemo.
2. A. Pokušavam iznaći kompromisno rješenje.
B. Trudim se uzeti u obzir sve brige koje druga osoba i ja imamo.
3. A. Obično sam odlučan/odlučna u postizanju svojih ciljeva.
B. Vjerojatno ću se truditi umiriti osjećaje druge osobe kako bih sačuvao/sačuvala naš odnos.
4. A. Trudim se iznaći kompromisno rješenje.
B. Ponekad žrtvujem svoje želje u korist želja druge osobe.
5. A. Obično potražim pomoć druge osobe za pronalaženje rješenja.
B. Činim što god je potrebno kako bih izbjegao/izbjegla beskorisnu napetost u odnosima.
6. A. Trudim se izbjeći stvaranje neugodnosti za sebe.
B. Trudim se pobijediti u raspravi.
7. A. Trudim se odložiti odluku za trenutak kad ću imati vremena razmisliti o njoj.
B. Prepuštam drugoj osobi "pobjedu" u nekim točkama rasprave u zamjenu za isto.
8. A. Obično sam odlučan/odlučna u postizanju svojih ciljeva.
B. Trudim se otvoreno izložiti sve svoje brige i zadržke.
9. A. Smatram da razlike nisu nužno povod za brigu.
B. Svjesno se trudim da bude po mome.
10. A. Odlučan/Odlučna sam u postizanju svojih ciljeva.
B. Trudim se naći kompromisno rješenje.
11. A. Trudim se otvoreno izložiti sve svoje brige i zadržke.
B. Vjerojatno ću se truditi umiriti osjećaje druge osobe kako bih sačuvao/sačuvala naš odnos.
12. A. Ponekad izbjegavam zauzimanje stavova koji bi mogli dovesti do sukoba.
B. Dopustit ću drugoj osobi da ostane pri nekim svojim stavovima, ako mi dopusti da učinim isto.
13. A. Zalažem se za srednje rješenje.
B. Ulažem pritisak da dokažem svoj stav.

14. A. Drugoj osobi iznesem svoje ideje i pitam ju/ga za njezine/njegove.
B. Trudim se drugoj osobi pokazati logiku i prednosti svojeg stava.
15. A. Vjerojatno ću se truditi umiriti osjećaje druge osobe kako bih sačuvao/sačuvala naš odnos.
B. Činim što god je potrebno kako bih izbjegao/izbjegla napetost u odnosima.
16. A. Trudim se ne povrijediti osjećaje druge osobe.
B. Trudim se uvjeriti drugu osobu u opravdanost svoga stava.
17. A. Odlučan/Odlučna sam u postizanju svojih ciljeva.
B. Činim što god je potrebno kako bih izbjegao/izbjegla beskorisnu napetost u odnosima.
18. A. Ako to drugu osobu usređuje, dopustit ću joj/mu da ostane pri svojim stavovima.
B. Dopustit ću drugoj osobi da ostane pri nekim svojim stavovima, ako mi dopusti da učinim isto.
11. A. Trudim se otvoreno izložiti sve svoje brige i zadržke.
B. Trudim se odložiti odluku za trenutak kad ću imati vremena razmisliti o njoj.
20. A. Trudim se odmah razriješiti razlike u stavovima između druge osobe i sebe.
B. Trudim se iznaći fer kombinaciju dobitaka i gubitaka za oboje.
21. A. Prilikom pregovaranja trudim se uzeti u obzir želje druge osobe.
B. Uvijek nastojim direktno i otvoreno raspraviti problem.
22. A. Trudim se pronaći rješenje koje je negdje "između" onoga druge osobe i mene.
B. Otvoreno iznosim svoje želje.
23. A. Vrlo često ulažem napor kako bih zadovoljio/zadovoljila svačije želje.
B. Ponekad drugima prepustim odgovornost za rješavanje problema.
24. A. Ako je drugoj osobi jako stalo do njezina/njegova stava, pokušat ću joj/mu izaći u susret.
B. Trudit ću se da druga osoba pristane na kompromis.
25. A. Trudim se drugoj osobi pokazati logiku i prednosti svojeg stava.
B. Prilikom pregovaranja trudim se uzeti u obzir želje druge osobe.
26. A. Zalažem se za srednje rješenje.
B. Vrlo često ulažem napor kako bih zadovoljio/zadovoljila svačije želje.
27. A. Ponekad izbjegavam zauzimanje stavova koji bi mogle dovesti do sukoba.

- B. Ako to drugu osobu usrećuje, dopustit ću joj/mu da ostane pri svojim stavovima.
28. A. Odlučan/Odlučna sam u postizanju svojih ciljeva.
B. Obično potražim pomoć druge osobe za pronalaženje rješenja.
29. A. Zalažem se za srednje rješenje.
B. Smatram da razlike nisu nužno povod za brigu.
30. A. Trudim se ne povrijediti osjećaje druge osobe.
B. Uvijek podijelim problem s drugom osobom kako bismo ga zajedno razriješili.

VII APPENDIX 2:

(prema *Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument*, za potrebe Akademije političkog liderstva prevela i prilagodila Julia Mikić)

	1 (kompetitivna)	2 suradnička)	3 ompromisna)	4 (izbjegavačka)	5 (pomirljiva)
1.				A	B
2.		B	A		
3.	A				B
4.			A		B
5.		A		B	
6.	B			A	
7.			B	A	
8.	A	B			
9.	B			A	
10.	A		B		
11.		A			B
12.			B	A	
13.	B		A		
14.	B	A			
15.				B	A
16.	B				A
17.	A			B	
18.			B		A
19.		A		B	
20.		A	B		
21.		B			A
22.	B		A		
23.		A		B	
24.			B		A
25.	A				B
26.		B	A		
27.				A	B
28.	A	B			
29.			A	B	
30.		B			A

Zbroj u svakom stupcu:

1

2

3

4

5

BIOGRAFIJE

Autori/ce:

Adnan Kadribašić je diplomirani pravnik i magistar upravljanja državom i humanitarnih poslova. Ko-autor je Komentara Zakona o zabrani diskriminacije, Izvještaja o stanju ljudskih prava u BiH u 2008. i 2012. godini te autor nekoliko članaka u oblasti ljudskih prava. Član je uredničkog odbora International Journal on Rule of Law, Transitional Justice and Human Rights. Radio je kao advokatski pripravnik, pravni saradnik u Misiji OSCE-a u BiH a trenutno je zaposlen kao stručni savjetnik u Agenciji za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine. Držao je predavanja, obuke i učestvovao na brojnim panelima u Bosni i Hercegovini i svijetu.

Besima Borić je profesorica bosanskog jezika i književnosti. Također, ima bogato iskustvo u bavljenju politikom, posebno socijalnom politikom, ljudskim pravima, te pitanjima ravnopravnosti spolova. Danas je aktuelna zastupnica u Zastupničkom domu Parlamenta FBiH i predsjednica Odbora za rad i socijalnu politiku PFBiH. U svom političkom radu u SDP-u BiH stekla je iskustvo općinske, kantonalne i federalne zastupnice. U vrijeme Vlade Alijanse (2001-2002.) u Kantonu Sarajevo obavljala je funkciju ministricе za rad, socijalnu politiku, raseljena lica i izbjeglice. Posebno radi na razvijanju modela participacije civilnog društva (Sindikata i NVO) u donošenju odluka. Predsjednica je Foruma sindikalnih aktivista i aktivistica SDP BiH i radi na razvijanju političko-sindikalnog dijaloga i zaštiti radničkih prava. Aktivna je u ženskim nevladinim organizacijama. Obavljala je funkciju koordinatorice Radne grupe za jednakost spolova pri Paktu stabilnosti za BiH, GTF SP (2002 – 2006). Aktivna je učesnica Ženske socijaldemokratske mreže za Jugoistočnu Evropu.

Julia Mikić se parlamentarnom debatом aktivno bavi od 2001. godine, a pet godina je obnašala dužnost glavne sutkinje i trenerice Hrvatske akademske debatne lige. Sudjelovala je na međunarodnim turnirima i održala jednako mnogo radionica u Hrvatskoj i inozemstvu s ciljem unapređenja debate kao načina afirmacije mladih. Studirala je engleski jezik i komparativnu književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, intenzivno se baveći radom s mladima kroz razne organizacije civilnoga društva posljednjih jedanaest godina. Suosnivačica je Hrvatske edukacijske i razvojne mreže za evoluciju sporazumijevanja (HERMES), udruge koja se bavi edukacijom za demokraciju i edukacijom i primjenom naprednih

debatnih i komunikacijskih vještina kao sredstva osnaženja slabijih i marginalizovanih društvenih grupa.

Miroslav Živanović (1976, Sarajevo, Bosna i Hercegovina) je od 2009. godine zamjenik gradonačelnika Grada Sarajeva. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, na Odsjeku za komparativnu književnost i bibliotekarstvo. Magistrirao je *Upravljanje državom i humanitarne poslove* na zajedničkom magistarskom programu Univerziteta u Sarajevu, Univerziteta u Beogradu i Univerziteta u Rimu La Sapienza, odbranivši magistarski rad pod nazivom *Uloga civilnog društva u zaštiti ljudskih prava: studija slučaja Bosne i Hercegovine 2003. godine*. Bio je dobitnik Policy Development Fellowship Programa Fonda Otvoreno društvo BiH za 2006./2007. godinu. Bio je glavni urednik prvog sveobuhvatnog izvještaja o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini za 2008. godinu, koji je objavio Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, gdje je i radio od 1999. godine. Njegovi istraživački prioriteti su ljudska prava u Bosni i Hercegovini, civilno društvo, javna uprava, dobro upravljanje. Zajedno sa Seadom Kreševljakovićem i Zoranom Čatićem bio je koautor dokumentarnog filma *Dogodilo se* na današnji dan, koji govori o sarajevskom 5. i 6. aprilu 1992. godine u produkciji pro.ba/SCCA.

Nenad Veličković (1962, Sarajevo, Bosna i Hercegovina), viši asistent za srpsku književnost na Odsjeku za književnost naroda Bosne i Hercegovina Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu, Odsjek Jugoslovenska književnost i srpskohrvatski jezik, 1986. godine. Magistrirao je s tezom *Politički teatar Dušana Kovačevića* u maju 2006. godine. Od 1999. do 2007, bio je vlasnik Književne radionice *Omnibus*, za koju je uredio preko 20 knjiga domaćih i stranih autora. Bio je pokretač i urednik više listova i časopisa (*Vizija, Omnibus, Alčak, FAN, Književni žurnal*). Objavio je veliki broj priča, drama i eseja, kao i nekoliko romana, koji su doživjeli više izdanja i prevoda. Učestvovao je na brojnim književnim skupovima kod nas i u svijetu. Doktorirao je na Univerzitetu u Sarajevu, s tezom: *Ideološka instrumentalizacija književnosti na primjerima čitanki od 5. razreda osnovne do 4. razreda srednje škole u Bosni i Hercegovini*.

Saša Madacki (1972, Sarajevo, Bosna i Hercegovina) je direktor Centra za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu. Angažovan je na obrazovnim programima Centra, kao i Centra za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu (Informacijska pismenost, strategije istraživanja informacija), na Raoul Wallenberg institutu za ljudska prava i humanitarno pravo (ljudska prava i bibliotekarstvo, informacijsko okruženje

i post-konfliktna društva), voditelj kursa *Nauka, tehnologija i ljudska prava* na Školi ljudskih prava za buduće donosioce odluka, Dubrovnik. Član je Evropskog koordinacionog komiteta za dokumentaciju u oblasti ljudskih prava, kao i član Etičkog odbora Univerziteta u Sarajevu, te član Upravnog odbora Udruženja pravnih i srodnih biblioteka Jugoistočne Evrope. Bio je delegat/sekretar misije Mreže pravde u BiH na 14-tom zasjedanju Vijeća za ljudska prava u Ženevi 2010. godine. Aktivno objavljuje članke u oblasti ljudskih prava i informacijskih nauka na engleskom i srpsko-hrvatskom jeziku.

Svetlana Cenić (1960, Sarajevo). Diplomirala je na Ekonomskom fakultetu, nakon čega je radila u Tešnju, Beogradu i Londonu. Prije početka rata vratila se u Sarajevo. Postdiplomske studije završila je na Cambridgeu. Bavila se različitim poslovima iz svoje struke: od vanjske trgovine, proizvodnje, konsultacija, planiranja, inženjeringa poslova do javnih finansija. Smatra da su joj najjače oblasti održivi razvoj, javne finansije i vanjskotrgovinski poslovi. Radila je i kao ministrica finansija u Republici Srpskoj. Sa nekih fakulteta odstranjena je voljom vlasti. Piše kolumne u različitim bosanskohercegovačkim magazinima.

Tomislav Damjanović (1960) je više od dvanaest godina šef izbornog štaba G17 PLUS. Konsultant je i trener za nekoliko političkih stranka iz regiona i Evrope. Vlasnik je i direktor A Medie, koja se bavi medijima, produkcijom i edukacijom. Damjanović je studirao na Fakultetu organizacionih nauka – odsjek za informatiku i kibernetiku. Zajedno sa grupom saradnika izradio je nekoliko softvera za upotrebu u ovoj oblasti – call center manager, procjena izbornih rezultata na osnovu uzorka, javljanje izbornih rezultata. Od 2005. radi kao konsultant za partije u Evropi i svijetu na promjeni organizacije stranke, radu izbornog štaba, organizaciji DtD kampanja ali i pripremi stranaka i kandidata za izbore. Godine 2010. je radio kao IRI (International Republican Institute) konsultant u Jordanu u kampanji za parlamentarne izbore. Predavač je iz nekoliko oblasti – menadžment kampanja, ideologija, upotreba fokus grupa u razvoju poruke, DtD kampanja, targeting – za International Republican Institute, National Democratic Institute, Konrad Adenauer Stiftung, Robert Schuman Institute, WDF, Jarl Hjalmarson foundation, IREX, USAID.

Valery Perry je prvi put radila u Bosni i Hercegovini 1997. godine, kao izborni supervizor – iskustvo koje je na nju ostavilo trajni utisak. Ona živi u Sarajevu od 1999. godine, gdje provodi istraživanja i radi za organizacije kao što su SFOR, Evropski centar za prava manjina (ECMI) i nekoliko nevladinih organizacija. Radila je u OSCE Misiji u BiH od 2004 do

2011. godine, u Sarajevu, kao Zamjenik direktora odjela za obrazovanje i Zamjenik direktora odjela za ljudsku dimenziju. Trenutno radi kao šef tima ispred Grupe za javno međunarodno pravo i politiku (PILPG) u Sarajevu, gdje implementira projekte za porast participacije civilnog društva u procesima ustavne reforme u BiH. Valery je diplomirala na Univerzitetu Rochester, magistrirala na Institutu za Rusiju i istočnu Evropu, Indiana univerzitet, i doktorirala na George Mason univerzitetu, Institut za analizu i rješavanje sukoba, gdje je doktorski rad branila tezom koja se bavila strategijama demokratizacije i izgradnje mira u post-Dejtonskoj BiH. Valery je izdala brojne članke i poglavlja knjiga, i govorila na konferencijama i političkim događajima širom Sjedinjenih Američkih Država i Evrope.

Vanja Matić (1977, Banja Luka) je izvršna koordinatorica i voditeljica programa rodne ravnopravnosti u NATO Štabu Sarajevo. Diplomirala je međunarodne odnose na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, završila kurs za savjetnike/ce za rodna pitanja u Međunarodnom centru Oružanih snaga Švedske, i ovlaštena je medijatorica.. Gospođa Matić je održala niz prezentacija o rodnim pitanjima u oružanim snagama za Oružane snage BiH, Vojsku Crne Gore i Sigurnosne snage Kosova. 2011. godine je uredila publikaciju NATO Štaba Sarajevo pod naslovom „Rodne perspektive: primjena Rezolucije 1325“.

Zarije Seizović (Sarajevo, 1964. godine), profesor je međunarodnog prava na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Stalni je sudski tumač za engleski jezik. Autor je pet knjiga – samostalan autor tri, koautor jedne te prevodilac jedne knjige na engleski jezik. Takođe je autor četrdesetak naučnih i stručnih radova, objavljenih u zemlji i inozemstvu. Predavao je na dodiplomskim i postdiplomskim studijima u zemlji i inozemstvu. Kao pravni savjetnik radio je u misijama UN, OSCE, ICG, zatim na Sudu BiH, Ustavnom sudu FBiH, kao sudija krivičnog odjeljenja, konsultant na projektima reforme uprave u BiH i regionu Zapadnog Balkana. Prije rata je radio u advokaturi.

Priredivač/ica:

Arijana Aganović (1984, Sarajevo, Bosna i Hercegovina), diplomirala je Komparativnu književnost i bibliotekarstvo na Univerzitetu u Sarajevu. Trenutno piše magistarski rad iz religijskih studija na Centru za interdisciplinarnu postdiplomske studije. Od 2007. članica je *IMIC-a* (Internacionalnog multireligijskog interkulturnog centra) i *Zajedno* iz Sarajeva. U periodu 2007-2012. radila je u oblasti pozorišta i književnosti. Od 2010. godine radi u Sarajevskom otvorenom centru, trenutno kao rukovoditeljica programa Politička participacija. Zajedno sa Sašom Gavrićem priredila je ovaj zbornik radova.

Saša Gavrić (1984, Tuzla) studirao je političke i upravne nauke na Univerzitetu u Konstanzu, a magistrirao međunarodne odnose i diplomatiju u Sarajevu. Od 2007. radi u Sarajevskom otvorenom centru, gdje rukovodi projekte u polju ljudskih prava i političke participacije. Istraživanja radi u oblastima: federalizam, politički sistem BiH, ljudska prava. Zajedno sa Arijanom Aganović priredio je ovaj zbornik radova.

EDICIJA **BH POLITIKA** SARAJEVSKOG OTVORENOG CENTRA
uređuje Saša Gavrić

Do sada smo u ovoj ediciji objavili:

Saša Gavrić/ Damir Banović/ Christine Krause (priredili, 2009):
Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine: izabrani aspekti.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Konrad Adenauer.

Najavljujemo objavljivanje:

Saša Gavrić/ Damir Banović (priredili, 2012)
Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Friedrich Ebert Stiftung

Saša Gavrić/ Damir Banović/ Mariña Barreiro (2013)
The political system of Bosnia and Herzegovina.
Institutions- Actors- Processes.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

**Druga izdanja koja su objavljena kao rezultat projekata
Sarajevskog otvorenog centra i naših partnera:**

Silvano Moeckli (2010):
Politički sistem Švajcarske: kako funkcioniše, ko učestvuje, čime rezultira.
Sarajevo/ Zagreb: University Press- Magistrat/ Politička kultura.
Prevod na BHS: Saša Gavrić, Azra Salihbašić- Selimović, Damir Banović.

Damir Banović/ Saša Gavrić (priredili, 2011)
Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini:
analiza postdejtonskog političkog sistema.
Sarajevo: University Press-Magistrat.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

323(497.6)(082)

POLITIČKA participacija u Bosni i Hercegovini /
[priređivači Arijana Aganović, Saša Gavrić]. -
Sarajevo : Sarajevski otvoreni centar, 2012. - 208
str. : graf. prikazi ; 24 cm. - (Edicija Bh
politika ; knj. 2)

Biografije: str. 204-208. - Bibliografija uz
tekst.

ISBN 978-9958-9959-7-2

COBISS.BH-ID 20079366